

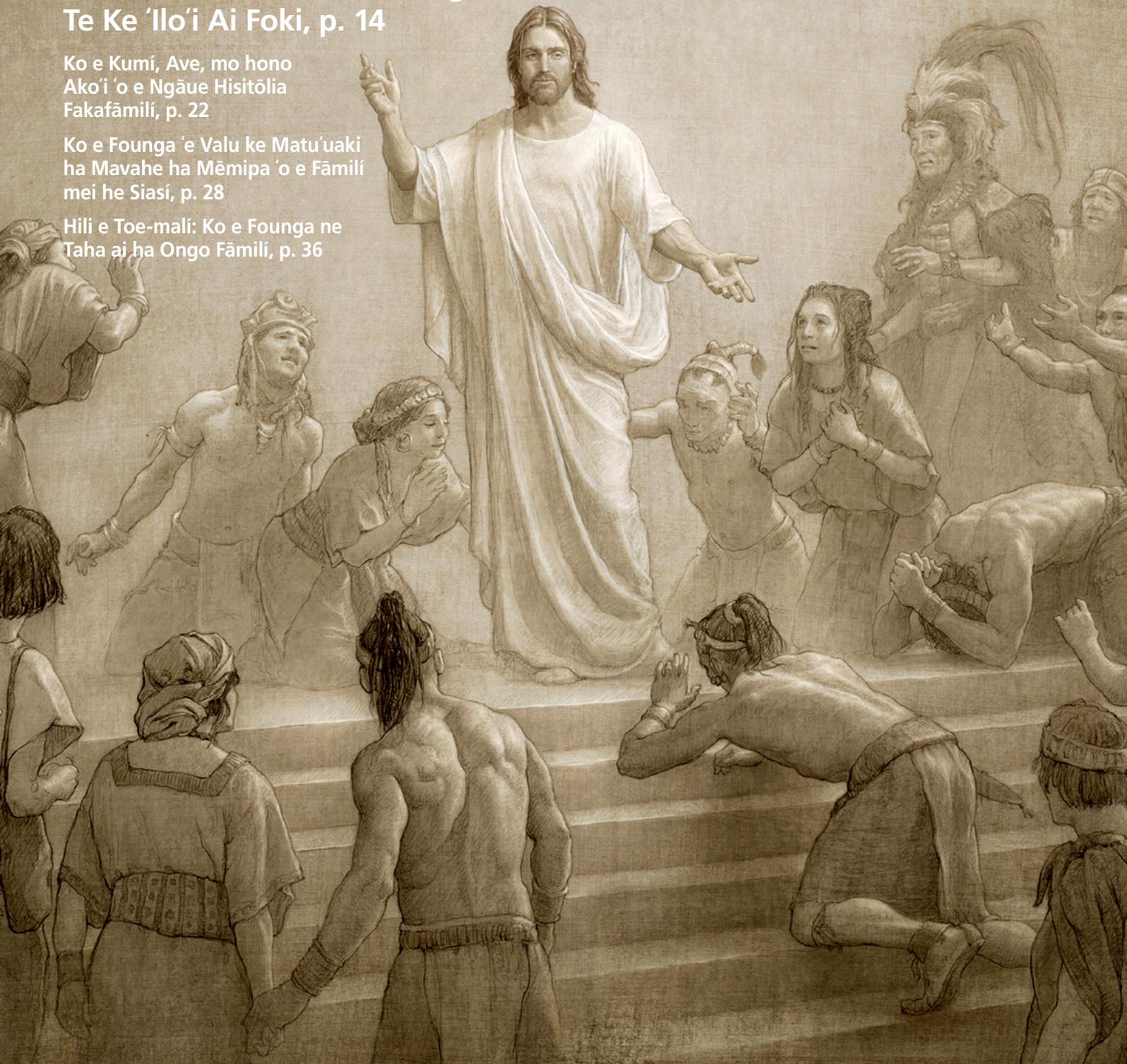
Liahona

Na'a nau 'Ilo'i la—Ko e Founa
Te Ke 'Ilo'i Ai Foki, p. 14

Ko e Kumī, Ave, mo hono
Ako'i 'o e Ngāue Hisitōlia
Fakafāmīli, p. 22

Ko e Founa 'e Valu ke Matu'uaki
ha Mavahe ha Mēmipa 'o e Fāmīli
mei he Siasī, p. 28

Hili e Toe-mali: Ko e Founa ne
Taha aī ha Ongō Fāmīli, p. 36

*“Okú ke ‘ilo’i koā ‘a e ‘uhinga ‘o e fu‘u ‘akau na’e
sio ki ai ‘a ho‘o tamaí?*

*“Pea ná‘á ku tali kiate ia, ‘o pehē ange: ‘lo ko
e ‘ofa ia ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku a‘u atu ki he loto ‘o e
fānau ‘a e tangatá; ko ia, ‘oku lelei taha ia ‘i he
ngaahi me‘a kotoa pē.”*

1 Nifai 11:21–22

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Ko e Tū'uta Hao 'i he 'Alotāmakí**
Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ko e Malí ko e Tú'utu'uni 'e he 'Otuá**

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 14 Pikitai ki he Vā'a Ukameá**
Fai 'e 'Eletā Daniel L. Johnson
'Oku 'i ai ha kulupu 'e fā 'i he hala ki he fu'u 'akau 'o e mo'uí. Ko e kulupu fē 'okú ke fie kau ki ai?
- 18 Ko e Tohi Fakaofa 'a Molomoná**
Fai 'e John L. Sorenson
Tē ke hounga'ia ange 'i he Tohi 'a Molomoná 'i he mahino kiate koe 'a e ngaahi faingata'a na'e fehengahangai mo Molomona 'i hono hiki iá.

- 22 Ko e Fiefia 'o e Ngāue ki he Hisitōlia Fakafāmilí**
Fai 'e 'Eletā Quentin L. Cook
'Oku tau malu'i hotau iku'anga fakalangí 'i he'etau fakamu'omu'a 'a e fāmilí mo e ngāue hisitōlia fakafāmilí.

- 28 'I he Taimi 'oku Mavahe ai ha Fānu mei he Siasi**
Fai 'e Robin Zenger Baker
'Oku fakamamahi e taimi 'oku mavahe ai ha mēmipa 'o e fāmilí mei he Siasi. 'E lava ke tokoni 'a e ngaahi fakakaukau ko 'ení.

- 32 Ko hono Fakahoko 'o ha Fealēlea'aki Fakakulupu Feongoongi**
Fai 'e Dustin West
Tē ke lava 'o 'ai ke hoko e fealēlea'aki 'i he ongoongolelei ke hangē ha ōkesitulá 'o e ako 'i hono faka'aonga'i 'o e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení.

'I HE TAKAFÍ

'I mu'a: Tā Fakatātā 'a Joseph Brickey 'I loto 'i he takafi mu'a: Faitaa'i 'e Kevron2001/iStock/Thinstock. 'I loto he takafi muí: Faitaa'i 'e Cody Bell.

- 36 Toe Malí: Ko e Fononga 'i he Fa'a Kātaki mo e 'Ofá**
Fai 'e Heidi Eljarbø Morrell Andersen
'Oku fie ma'u ke liunga ua e 'ofá mo e fa'a kātaki 'i hono fakataha'i ha ongo fāmilí.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Kí'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopa 2015**
- 10 'Oku Mau Lea 'ia Kalaisi: Ko hono Fakamolemole'i Hoku Husepāniti-Kimu'á**
'Ikai fakahā e hingoá
- 12 Ngaahi Manatú: Ko e Lēsoni 'o e fu'u 'Apele Tongá**
Fai 'e Irene Taniegra
- 13 Ngāue 'i he Siasi: Ne ma Fili ke Ngāue**
Fai 'e Irmgard Meissner
- 40 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai: Ko e Ma'ongo'onga Mo'oni**
Fai 'e Palesiteni Howard W. Hunter

50

- 44** Ko e hā 'e Lava ke Ako'i Mai 'e he Tohi 'a Molomoná kau ki he Fiefiá?
Fai 'e Hank R. Smith
'Oku 'i ai ha ngaahi fakahinohino mahino 'e lava ke tau muimui ki ai ke ma'u ai e fiefia mo'oni.
- 50** Ko e 'UHINGA 'OKU MAHU'INGA ai e 'OSI mei he 'INISITIUTI
Fai 'e Matthew Porter Wilcox
'E tokoni'i e kakai lalahi kei talavou 'e he ngaahi kalasi makatuliki 'e fā fo'ou ke fakaloloto 'enau tuí.

65

- 65** Ko 'Eku A'usia Fakafaifekau ne Mei Molé
Fai 'e Anne Laleska
Na'e 'ikai ke u fakakaukau ke fakaafe'i 'a Pelinitā ki he lotú ka ne ta'e'oua hono fakaafe'i ia 'e ha taha kehe ki he' enau lotú.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fūfuu'i he makasini ko 'eni. Kī i Tokoni: 'Omi ho'o ngaahi me'angāue ki he papá.

- 52** Pousitā: Fakakaukau ke Lahi
- 53** 'E Tupulaki Ho'o Tui
Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen
- 54** Ko Hoku Loki Fakaakeaké
Fai 'e Sara N. Hall
Na'e hoko 'a e ta'u faingata'a taha 'o 'eku mo'ui ko e ta'u lelei taha 'o 'eku mo'ui.
- 56** Ko Ho Kaha'ú: Faka'ofa'ofa 'i ha Palani
Te ke lava ke kamata he 'ahó ni ke fa'u ha kaha'u lelei!
- 60** Tokoni 'o Fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni
Fai 'e 'Eletā Chi Hong (Sam) Wong
Ne 'otomētiki pē hono fakahalaki 'e he palōfesā 'e tali 'a e tokotaha kotoa pē, ka na'e tonu 'eku tali, mālō mo e tokoni 'a e Laumālie Mā'oni'oni.
- 62** Ngaahi Fehu'i mo e Tali
'Oku fakakaukau ha ni'ihī hoku kaungāme'ā 'oku fakamole taimi 'a e 'alu ki he lotú. Te u tokoni'i fēfē kinautolu ke nau 'ilo 'e lava ke hoko ia ko ha tāpuaki ma'ongo'onga?
- 64** Ngaahi Tali mei he Kau Taki 'o e Siasī: Founa hono Ma'u e Fiefiá
Fai 'e 'Eletā Dallin H. Oaks

72

- 66** Ko e Ngaahi Tali mei ha 'Aposetolo: Te u lava fēfē 'o 'ai ke hoko e Sāpate ko ha 'aho makehe?
Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson
- 67** Mūsiká: Fakaongo 'Aki Hoku Lotó
Fai 'e Sally DeFord
- 68** Fānau 'Oku Tu'u 'Ali'aliakī: Vahevahe 'o e Ngaahi Tu'unga Mo'ui
Fai 'e Hilary Watkins Lemon
- 70** Mata'ikoloa 'o e Fakamo'oni
Fai 'e Leonardo Rodrigues
Ne 'ilo 'e Sapulina ko 'ene fakamo'oni ko e mata'ikoloa 'oku tupulaki 'i he taimi 'okú ne vahevahe ai iá.
- 72** Ngaahi Potufolofola mei he Ongō Maama Fo'ou mo Motu'á
Fakatauhoa e ngaahi potufolofola mei he Tohi 'a Molomoná ki he kau palōfitā 'i he funga māmani.
- 74** Ko Ha Mo'unga'i Tangata 'i he Tohi 'a Molomoná: Na'e Fa'a Lotu 'a 'Inosí
- 75** 'Oku ou Lava 'o Lau 'a e Tohi 'a Molomoná
- 76** Ngaahi Talanoa mei he Tohi 'a Molomoná: 'Oku Kolosi 'a e Fāmilī 'o Nifai 'i he Tahí
- 79** Peesi Valivali: 'Oku Makehe Hotau Fāmilí

**FĒPUĒLI 2016 VOLIUME 40 FIKA 2
LIAHONA 13282 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasī 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

Ētātā: Joseph W. Sitati

Kau Tokoni Ētātā: James B. Martino, Carol F. McConkie

Kau Ētivaisā: Brian K. Ashton, Randall K. Bennett, Craig A. Cardon, Cheryl A. Esplin, Christoffel Golden, Douglas D. Holmes, Larry R. Lawrence, Carole M. Stephens

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasī: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni Ētātā Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Megan VerHoef

Timi ki hono Tohi mo hono Ētātā: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jill Hacking, Charlotte Larcabal, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBergh, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahataha'i 'o e Makasini: Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pākī: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

Ētātā: Tūlima L. Finau

Tokoni Ētātā: Patrick Taufa

Kaungā Ētātā

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he tāu'oku TOP \$3.60. Ko e tūa-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi fakāēkeke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasī 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini i he ngaahi fonua mavahe mei he 'Iunaiteti Siteiti mo Kānata, alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasī pe taki fakauoti pe fakakōlō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi fakāēke'ekē he imitaneti i he *liahona.lds.org*; i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe i-meili ki he *liahona@ldschurch.org*.

Ko e *Liahona* (ko ha lea i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kempoutia, Pulkūāliā, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafainogofua), Koloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitāniā, 'Estōniā, Fisi, Finilani, Falanisēē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Intonēsīā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēā, Letiviā, Lifuuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsīā, Ha'amoā, Silovēniā, Sipeini, Suisalani, Suetēni, Suahili, Takalōkā, Tahiti, Taileni, Tongā, Iukuleini, Eitu mo e faka-Vietinemi. ('Oku kehekehe pe 'a e tūo lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2016 'e he Intellectual Reserve, Inc. Māu 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi fakatātā i he *Liahonā* ke fakā'onga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasī 'oku 'ikai fakakomēsiale pe fakā'onga'i pē i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'i atu ai hano fakatapu'apui, i he tafa'aki 'oku fakamatalā ai e tokotaha 'oku 'aana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatū'asila 'a e ngaahi fefu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; i-meili: *cor-intellectualproperty@ldschurch.org*.

For Readers in the United States and Canada: February 2016 Vol. 40 No. 2. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMIM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Mā'á e Efiāfi Fakafāmili 'i 'Apí

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi 'ekitiviti 'e lava ke fakā'onga'i 'i he efiāfi fakafāmili 'i 'apí. Ko ha sīpinga 'eni 'e ua.

“Ko e Fiefia 'o e Ngāue ki he Hisitōlia Fakafāmili,” peesi 22: 'Oku fakafāfi kitautolu 'e 'Eletā Kuki ke kamata ngāue 'i he hisitōlia fakafāmili 'aki hano fakahoko ha “Fakataha 'Akau Fāmili.” Fakakaukau ke fakā'onga'i 'a e FamilySearch.org 'i ho'omou efiāfi fakafāmili 'i 'apí, ke lēkooti e fakamatala, ngaahi talanoa, mo e ngaahi tā homou fāmili. Na'e palōmesi 'a 'Eletā Kuki 'o pehē, “kapau te ke sio fakalaka atu 'i he ngaahi ha'i 'o e taimi mo e mo'ui fakamate-liē pea tokoni'i 'a kinautolu 'oku fie māu tokoni, 'e tāpuaki'i koe 'aki 'a e vāofi mo e fiefia ange ho fāmili pea 'e foaki 'a e malūi fakalangī mā'anautolu 'oku faivelenga 'i He'ene ngāue.”

“Mata'ikoloa 'o e Fakamo'oni,” peesi 70: 'I he taimi na'e 'ilo'i ai 'e Sapilina ko ha mata'ikoloa 'ene fakamo'oni, na'a ne fie vahevahe ia mo e tokotaha kotoa pē. Fakakaukau ke tokoni'i ho fāmili ke nau 'ilo'i 'enau “mata'ikoloa 'o e fakamo'oni” 'aki hono alea'i 'e 'uhinga 'oku nau 'ofa ai 'i he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi, ongo 'oku nau māu ai, pe founa 'oku nau fakā'onga'i ai ki he'enu mo'ui fakā'ahō. Te ke ala tuku ke hiki 'e he tokotaha kotoa 'enau ngaahi tali ki he ngaahi fefu'i ko eni pe fakā'onga'i ha me'a hiki ongo. Fakakaukau ke tuku ange ki he tokotaha kotoa ke ne fili ha taha ke nau vahevahe ki ai 'enau mata'ikoloa 'o e fakamo'oni he uikē ni.

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku māu 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasī 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he *languages.lds.org*.

Vakai ki he [Facebook.com/liahona.magazine](https://www.facebook.com/liahona.magazine) ke māu ha ngaahi fakakaukau ki he efiāfi fakafāmili 'i 'apí, ngaahi tokoni ki he lēsoni he Sāpatē, mo e ngaahi fakamatala te ke lava 'o vahevahe mo ho fāmili mo e kaungāme'a.

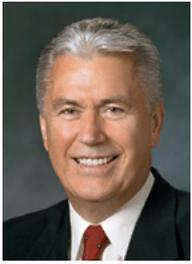
NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i 'e he mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

Ako folofolá, 10, 14, 54
Akonaki, 32
'Amanaki lelei, 28, 54
Fa'a kātaki, 12, 36
Fa'ifa'itaki'anga, 62, 68, 80
Faingata'á, 4, 10, 12, 28, 54
Fakamo'oni, 40, 43, 70
Fāmili, 7, 22, 36, 41, 44, 66, 79
Fiefiá, 22, 44, 64
Folofolá, 10, 14, 18, 72

Hisitōlia fakafāmili, 22
'Inisititiuti, 50
Laumālie Mā'oni'oni, 32, 60, 65
Lea 'o e Potó, 68
Lotú, 28, 54, 74
Lotú, 62, 66
Ngāue'angá, 44, 56
Ngāue fakafaifekau, 13, 40, 41, 42, 65, 68, 70
Ngāue fakatemipalé, 13, 22, 28, 44, 54

Nofomali, 7, 36
'Ofá, 10, 36
Sāpaté, 62, 66
Sisū Kalaisi, 4, 10, 12, 14
Talangofuá, 12, 44, 64, 68
Teutuú, 56
Tohi 'a Molomoná, 14, 18, 43, 44, 60, 70, 72, 74, 75, 76
Tokoni, 13, 66, 68, 80
Tui, 4, 12, 28, 41, 54, 64

**Palesitēni
Dieter F. Uchtdorf**

Tokoni Ua 'i he Kau
PalesitenisĪ 'Uluakí

KO E TŪ'UTA HAO 'I HE 'ALOTĀMAKÍ

Ne 'ikai ke fu'u fuoloa mei heni, na'á ma mātā mo hoku uaifī, ko Halieta 'i ha mala'evakapuna e fakatōtō lelei hifo 'a e ngaahi vakapuná. Ko ha 'aho havilivili, pea fepāleaki holo 'e he matangi mālohí 'a e vakapuná 'i he'ene fakaofi māí 'o tupunga ai 'a e aafe mo tohopo holo 'a e vaká lolotonga 'ene fakatōtō hifó.

'I he'ema vakai atu ki he fefāinga'aki 'a natula mo e mīsiní, ne u manatu ki he taimi ne u akoako puna aí mo e ngaahi tefito'i mo'oni ne u akó—peá u toki ako'i kimui ai ki he kau pailate kehé 'i he ako ngāué.

Ne u fa'a talaange kiate kinautolu, "Oua na'á ke fakafepaki lolotonga 'a e matangi." "Nonga pē; 'oua 'e fu'u hoha'a. Tokanga taha ki he laini he vaeua'anga mālie 'o e halanga-vakapuná. Kapau te mou mavahe mei he hala ne mou taumu'a ki aí, fakapotopoto mo tokanga 'aupito. Falala ki he me'a 'e malava 'e ho'omou vakapuná. Hoko atu pē kae 'oua kuo tolona 'a e loá."

'Oku mahino ki he kau pailate taukeí he 'ikai ke nau lava ma'u pē 'o pule'i e ngaahi me'a 'oku hokó. He 'ikai ke nau lava 'o ta'ofi e 'alotāmakí. He 'ikai ke nau lava 'o ta'ofi 'a e 'uhá pe sinoú. He 'ikai ke nau lava 'o ta'ofi e angí 'a e havilí pe liliu hono hu'ungá.

Ka 'oku mahino foki kiate kinautolu ko ha fehalaaki ke ilifia 'i he 'alotāmakí pe matangi mālohí—kae tautautefito ki ha'ane fakasikaka'i kinautolu. Ko e founga ke tū'uta malu ai 'i he taimi 'alotāmakí ko e feinga 'i he lelei taha 'e ala lavá ke nofo 'i he halanga totonu mo tokamālie.

'I he'eku vakai atu ki he tō hifo ha vakapuna pea toe fakatōtō hifo ha vakapuna 'e taha, ne u manatu ai ki he ngaahi tefito'i mo'oni ne u ako mei he ngaahi ta'u ne u hoko ai ko ha pailaté, ne u fifili pe 'oku 'ikai koā ha lēsoni heni ki he'etau mo'ui faka'ahó.

He 'ikai ke tau lava ma'u pē 'o pule'i e ngaahi matangi mālohi 'oku tau fehanga'angai mo ia 'i he mo'uí. Ko e taimi 'e ni'ihi 'oku 'ikai hoa e ngaahi me'a ia 'oku hokó mo 'etau fie ma'ú. Mahalo pē 'oku tau fa'a ongo'i matangia mo lulu'i kinautolu 'e he 'alotāmakí 'o e ta'efiemālie, veiveiuá, manavaheé, loto-mamahí pe loto-hoha'á.

'I he ngaahi taimi peheé, 'oku tau fa'a fihia ngofua 'i he me'a kotoa pē 'oku fehālákí pea hoko leva 'etau ngaahi faingata'á 'ia ko e me'a 'oku tau fakakaukau lahi taha ki aí. Ko e 'ahi'ahí ke tukutaha leva e tokangá ia ki he ngaahi faingata'á 'oku tau fehanga'angai mo iá kae 'ikai ko e Fakamo'uí pea mo 'etau fakamo'oni ki he mo'óni.

Ka 'oku 'ikai ko e founga lelei taha ia ke tau foua hotau ngaahi faingata'á ia 'i he mo'uí.

'Oku 'ikai ke toe kehekehe 'a e tokanga taha 'a e pailate taukeí ki he loto-mālie 'o e halanga vakapuná mo e tō'anga totonú kae 'ikai ko e matangi, mo e totonu ko ia ke tukutaha 'etau tokangá ki he uho 'o 'etau tuí—'a hotau Fakamo'uí, 'Ene ongoongoleleí, pea mo e palani 'a 'etau Tamai Hēvaní—pea mo 'etau taumu'a taupotu tahá—ke tau foki hao ki hotau iku'anga fakalangí. 'Oku totonu ke tau falala ki he 'Otuá pea ke tuki-mo-nonofu

‘etau tokangá ‘i he halanga ‘o e mo‘ui faka-ākongá. ‘Oku totonu ke tuku-taha hotau matá, lotó, mo e ‘atamaí ki hono mo‘ui ‘aki e founga ‘oku tau ‘ilo ‘oku totonú.

‘I he‘etau fakahaa‘i ‘etau tui mo falala ki he Tamai Hēvaní ‘aki ‘etau tauhi loto-fiefia ‘Ene ngaahi fekaú te Ne ‘omi ai ‘a e fiefiá mo e lāngilangí kiate kitautolu. Pea kapau te tau nofo

‘i he halá, te tau ikuna‘i ha fa‘ahinga faingata‘a pē—‘o tatau ai pē pe ‘oku mālohi fēfē—pea foki hao hake ki hotau ‘api fakalangí.

‘I he‘etau hoko ko e kau ākongá ‘a Sīsū Kalaisí, ‘e tatau ai pē pe ‘oku ‘ao‘aofia pe tafitonga ‘a e langí, ‘oku tau tomu‘a fekumi ki he pule‘anga ‘o e ‘Otuá mo ‘Ene mā‘oni‘oní, he ‘oku tau ‘ilo kapau te tau fai pehē, te ne

tokonaki ‘a e me‘a kotoa pē ‘oku tau fie ma‘ú (vakai, Mātiu 6:33).

He toki lēsoni mahu‘inga ia ki he mo‘uí!

Ko e lahi ange ‘etau mo‘unofoa ‘i hotau ngaahi faingata‘á, hotau ngaahi faingata‘a‘iá, ‘etau loto-veiveiuá, ‘etau manavasi‘í, ko e faingata‘a ange ia e ngaahi me‘a ‘e hoko maí. Ka ko e lahi ange ‘etau tokanga taha ki hotau iku-‘anga fakalangí pea mo e fiefia ‘o e muimui ‘i he hala ‘o e ākongá—‘Otuá ‘ofá, ‘o tokoni ki hotau kaungā‘apí—‘oku ngalingali ‘e ngaholo ange ai ‘etau folaú ‘i he ngaahi taimi faingata‘a mo ‘alotāmakí.

Si‘oku kaungāme‘a, neongo ai pē pe ‘oku fita‘a fēfē ‘a e ngaahi matangi ‘o ‘etau mo‘ui fakamatelié, ‘e kei tofa pē ‘e he ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí ‘a e hala lelei taha ke tau tū‘uta hao ai ‘i he pule‘anga ‘a ‘etau Tamai Hēvaní. ■

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO ‘ENÍ

Oku akonaki mai ‘a Palesiteni ‘Ukitofa kiate kitautolu ke tau “falala ki he ‘Otuá pea tuku ke hoko ‘a e nofo ‘i he halanga ‘o e mo‘ui fakaākongá ko e uho ia ‘o ‘etau ngaahi feingá.” Fakakaukau ke fehu‘i ki he nī‘ihi ‘okú ke ako‘í pe na‘e founga fēfē ‘enau tokanga taha “ki honau iku‘anga fakalangí pea mo e fiefia ‘o e muimui ‘i he hala fakaākongá” ‘i he taimi ne nau fehangahangai ai mo e ngaahi ‘ahi‘ahí. Te ke ala fakaafe‘i kinautolu ke fakakaukau ki ha ngaahi founga ‘e lava ke nau tokanga taha ai ki he‘enau fakamo‘oní pea mo Kalaisi ‘i he ngaahi taimi faingata‘á pea ke fakakaukau‘i ‘i he fa‘a lotu e founga ke fakahoko ai ha nī‘ihi ‘o e ngaahi fakakaukau ko iá ‘i he‘enau mo‘uí.

Ko ha Fakava'e ki He'eku Fakamo'oni

Fai 'e Jennifer Weaver

Ihoku ta'u 16, ne tu'u ange ha'aku kaungame'a ki homau 'api mo e ongo faifekau. 'I loto 'i ha mahina 'e taha mei he'emaufuofua ako'i, na'e mahino 'aupito 'a e tali ki he'eku ngaahi fehu'i kotoa. Ne u ongo'i 'a e fakamo'oni 'a e Laumalie Ma'oni'oni ki hono mo'oni 'o e ngaahi po-poaki fekau'aki mo hono Fakafoki mai 'o e Ongongolelei. Na'e ta'efakatataua 'a e ongo ne u ma'u, pea ne u 'ilo 'oku mo'oni kotoa ia.

Ka neongo ia, ne u a'usia ha ngaahi fakatanga mo ha fakafepaki lahi ange 'i ha toe taimi kimu'a. Na'a ku ongo'i tu-enoa, hela'ia, mo puputu'u. Kapau ko 'eku fai 'eni e me'a 'oku totonu, ko e ha 'oku ou fetaulaki ai mo ha ngaahi faingata'a lahi pehe'e? Na'e 'ikai ke mahino kiate au pe 'oku kau lelei fefe koa hoku ngaahi 'ahi'ahi kiate au. Na'e ako'i au 'e he ongo faifekau ke u 'aukai mo lotu, pea na'a mo e lolotonga 'o ha 'aho ako. 'I he taimi na'e 'ikai ke u kei lava ai 'o makataki'i ia,

na'a ku fakahaai hoku loto pea tuaiekemo 'eku ongo'i 'a e fakafie-malie 'a e Laumalie.

Na'e fonu faingata'a 'a e uike 'o hoku papitaiso. Na'e fakamanamana'i au he'eku pule ngau'e te ne tuli au 'o kapau he 'ikai ke u ngau'e 'o fetongi ha taha kae tuku hoku papitaiso, ne u iku ai ki falemahaki koe'uhí ko ha makamaka 'i hoku kofuu'a, pea talamai 'e he'eku ongomatu'a ke u mavahe mei homau 'api. Na'e lahi mo e ngaahi me'a na'e 'ikai ke u lava 'o mapule'i, ko e me'a pe na'a ku lava 'o fai ko e tafoki ki he 'Eiki.

Na'e iku 'o hoko 'a e 'ahi'ahi kotoa pe ko ia ko ha lelei ma'aku. Na'a nau tokoni'i au ke u ako fekau'aki mo e ngaahi tokateline 'o e ongoongolelei, 'o ne 'omi ai kiate au ha fakava'e ki he'eku fakamo'oni.

'Oku nofo e tokotaha 'oku ne fai e talanoa 'i Aitahō, USA.

FANA'U

Te Ne Tataki Kitautolu Ki 'Api

Ihe'etau muimui ki he sipinga 'a Sisu Kalaisi, 'oku hangē ia ko ha'atau muimui 'i he hala hangatonu 'oku fakatau kiate ia! 'E lava ke tau hao mo fiefia, 'o hangē pe ko e tū'uta hao 'a e vakapuná 'i he lele'angá. Tataki 'a e vakapuná 'i he hala fihifihí ke foki ki he lele'angá!

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'eni pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahé. 'E fakatupu-laki fēfē 'e he mahino ki he "Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" 'a ho'o tui ki he 'Otuá mo fai tāpuekina 'a kinautolu 'okū ke tokanga'i 'i he faiaiko 'a'ahī? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefociety.lds.org.

Ko e Malí ko e Tu'utu'uni 'e he 'Otuá

'O ku kei hokohoko atu 'e he kau palōfitá, kau 'apostoló, mo e kau takí 'a hono "fakahā 'i he loto mālu'ia, ko e mali 'i ha vā 'o ha tangata mo ha fefine na'e tu'utu'uni ia 'e he 'Otuá pea ko e fāmīlī ko e uho ia 'o e palani 'a e Fakamo'uí."¹

Na'e pehē 'e 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Oku 'omi 'e ha fāmīlī 'oku fakahoko ai e malí 'e ha tangata mo ha fefiné, 'a e fa'unga lelei taha ki hono fakatupulaki e palani 'a e 'Otuá. . . .

". . . He 'ikai lava 'e ha taha fakamatelie 'o kitautolu pe ha toe taha 'o liliu e tu'utu'uni fakalangi ko 'eni 'o e malí."²

Na'e pehē 'e Poni L. 'Osikāsoni, ko e palesiteni lahi 'o e Kau Finemuí: "E lava 'e he tokotaha kotoa pē neongo pe ko e hā hono tūkunga nofomalí pe tokolahi 'o e fānaú, ke nau taukapo'i e palani 'a e 'Eikí 'oku fakamatala 'i he fanongonongo ki he fāmīlī. Kapau ko e palani 'eni 'a e 'Eikí, 'oku totonu ke hoko ia ko 'etau palani!"³

Na'e hoko atu 'a 'Eletā Kulisitofasoni 'o pehē: "Oku 'i ai hamou ni'ihī 'oku

'ikai ke mou a'usia e tāpuaki 'o e malí koe'uhí, ko ha ngaahi palopalema 'o kau ai 'a e 'ikai ha taha taau, fetokanga'aki 'a e tangata mo e tangata pe fefine mo e fefiné, ngaahi palopalema fakaesino pe faka'atamai, pe ko ha manavasi'i na'a 'ikai ke ola lelei. . . . Pe na'á ke 'osi mali pea 'ikai ke ola lelei 'a e mali ko iá. . . . 'Oku 'i ai ha ni'ihī 'o kimoutolu 'oku 'ikai ha fānau. . . .

"Na'a mo ia, . . . 'e lava e taha kotoa pē 'o kau ki hono fakahoko e palani fakalangi he to'u tangata takitaha."⁴

Ngaahi Potufofolola Kehé

Sēnesi 2:18–24; 1 Kolinitō 11:11; Tokā-teline mo e Ngaahi Fuakavá 49:15–17

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
2. Vakai ki he D. Todd Christofferson, "Uhinga 'o e Malí, 'Uhinga 'o e Fāmīlī," *Liahona*, Mē 2015, 52.
3. Bonnie L. Oscarson, "Kau Taukapo 'o e Fanongonongo Ki he Fāmīlī," *Liahona*, Mē 2015, 15.
4. D. Todd Christofferson, "Uhinga 'o e Malí, 'Uhinga 'o e Fāmīlī," 52.
5. Larry M. Gibson, "Fulfilling Our Eternal Destiny," *Ensign*, Feb. 2015, 21–22.
6. David A. Bednar, "Marriage Is Essential to His Eternal Plan," *Liahona*, June 2006, 54.

Tuí, Fāmīlī, Fakafiemālié

Ngaahi Talanoa 'a e Kakai Mo'uí

'Oku manatu'i 'e Misa Leli M. Kipisoni, ko ha tokoni 'uluaki ki-mu'a 'i he palesiteni lahi 'o e Kau Talavou, 'a e pehē 'e Seli, 'a ia ko hono uafii 'i he taimi ni:

"Oku ou 'ofa 'iate koe koe'uhí he 'oku ou 'ilo 'okū ke 'ofa ki he 'Eikí 'o laka hake 'i ho'o 'ofa 'iate aú.' . . .

"Na'e ongo mo'oni ia ki hoku lotó. . . .

". . . [Pea] Na'á ku fie ma'u ke ne ongo'i ma'u pē 'oku mahulu hake 'a 'eku 'ofa ki he 'Eikí 'i ha toe me'a."⁵

Na'e akonaki 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "Ko e 'Eiki ko Sisū Kalaisi 'a e tefito'i taumu'a 'o ha fetu'utaki 'i ha mali fuakava. . . . [Fakakaukauloto 'oku] fokotu'u 'a e Fakamo'uí 'i he tumu'aki 'o [ha] tapatolu, pea 'i ai ha fefine 'i he tuliki 'e taha 'i laló pea 'i ai ha tangata 'i he tuliki 'e taha 'i laló. Fakakaukau ange leva ki he me'a 'oku hoko 'i he vaha'a 'o e tangatá mo e fefiné 'i he'ena 'ha'u [fakafo'ituitui] kia Kalaisi' pea feinga ke hoko 'o 'haohaoa 'iate lá' (Molonai 10:32). Tu'unga pea fakafou 'i he Huhu'i, 'oku 'alu pē 'a e taimi mo e toe vāofi ange 'a e fefiné mo e tangatá."⁶

Fakakaukau ki he Me'á ni

'Oku founga fēfē 'a 'eku feinga fakafō'ituitui mo vilitaki ke u "ha'u kia Kalaisi'?"

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPA 2015

“*Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okū pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē*” (TEF 1:38).

I ho'omou fakamanatu ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2015, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsí ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Fakakonifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo hono faka'aonga'i e ngaahi akonaki fakamuimitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'apostolo mo'uí pea mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

MAHU'INGA FAKATOKĀTELINE

Tauhi 'o e Sāpaté

“Oku hoko hono tauhi 'o e Sāpaté ko ha fa'ahinga tu'unga anga mā'oni'oni te ne tāpuekina mo fakamālohia 'a e fāmilí, fakafehokotaki kitautolu mo hotau Tupu'angá, pea mo fakatupulaki 'etau fiefiá. 'E lava 'a e Sāpaté 'o tokoni ke fakamavahe'i kitautolu mei he me'a 'oku 'ikai mahu'ingá, ta'e-taau, mo 'ulí. 'Okú ne tuku ke tau 'i māmani kae 'ikai 'o māmani

'a kitautolu. . . . 'Oku hoko hono tauhi 'o e Sāpaté ke mā'oni'oni ko ha unga'anga ia mei he ngaahi matangi 'o e mo'uí ni. Ko ha toe faka'ilonga foki ia 'o 'etau mo'ui lí'oa ki he'etau Tamai Hēvanií.”

'Eletā Quentin L. Cook 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Tuha mo Taau mo Pilisitolo: Mo'ui Taau mo e Temipalé—'i he Faingamālié mo e Faingatāmaki," Liahona, Nōvema 2015, 41–42.

KO HA TALA'OFA FAKAEPALŌFITA

'Okú Ne Fakahounga'i Ho'o Tokoní

“Neongo pe ko e hā ho uui'i . . . , mahalo te ke ongo'i ha taimi 'oku 'ikai tokanga atu e Tamai Hēvanií. Te ke lava 'o lotu ke 'ilo Hono fingangaló 'i he loto holi mo'oni ke fai *ha fa'ahinga me'a pē* te Ne kole atu ke ke fai, pea te ke ma'u ha tali.

“E tuku 'e he Tamai Hēvani ke ke ongo'i 'okú Ne 'afio'i koe, 'okú Ne fakahounga'i ho'o tokoní pea 'okú ke taau mo e fakafe'iloaki 'okú ke fie ongonā mei he 'Eikí: 'Mālō ko e tamaio'eiki lelei mo angatonu; kuó ke faitotonu 'i he me'a síí, te u fakanofo koe ke ke pule ki he me'a lahi; hu koe ki he fiefi'anga ho'o 'eikí” [Mātiu 25:23].

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoní 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, "Okú 'ikai ke Mou Tuēnoa 'i he Ngāue," Liahona, Nōvema 2015, 82.

Ma'á e Kau Taautaha Kei Talavou'ú

Ko e me'a 'eni ne lea 'aki 'e ha kau lea 'e toko tolu o fekau-'aki mo e tautaha:

- “Ko e lolotonga, ko e *konga* ia 'o e ta'engata. 'Oku 'ikai toki kamata ia hili 'etau mate! 'E fakaava 'e he tui mo e 'amanaki lelei ho mata ki he fiefia 'oku 'i mu'a 'iate koe he taimi ni.”—Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, “Ko Ha Fa'ahita'u Mafana mo Lose ko e Tokoua 'Eku Kui-uá,” 19.
- “Ko ha fokoutua fakamamahi 'e taha 'a e nofo ta'e-mali. 'Oku totonu ke manatu 'i 'e kinautolu 'oku tofanga 'i he tu'unga ko 'eni na'e foua 'e hotau Faka-mou'ui 'a e fa'ahinga mamahi ni foki, pea tu'unga 'i

He'ene Fakalelei 'a 'Ene foaki mai e ivi ke fuesia ia.”—Eletā Dallin H. Oaks, “Fakamālohia 'e he Fakalelei 'a Sisū Kalaisi,” 63.

- “Fa'a-kātaki. Fakaongoongo ki he 'Eiki. 'Oku ou fakamo'oni 'oku 'afio'i 'e he 'Eiki ho'o ngaahi holi pea 'oku Ne 'ofeina koe 'i ho'o tauhi mateaki kiate Ia. 'Oku 'i ai 'Ene palani ma'au, 'o tatau ai pe pe 'e hoko ia he mo'ui ko 'eni pe ko e maama ka hoko. Fakafanongo ki Hono Laumalié. . . . 'E fakahoko 'Ene ngaahi tala'ofa 'i he mo'ui ni pe mo'ui ka hoko.”—Eletā Robert D. Hales, “Ko e Fehangahangai mo e Faingata'a 'o e Māmaní he 'Aho Ní,” 46.

KO E FAKA-FENĀPASI MO E NGAAHI TU'UNGA MO'UI 'A E 'EIKÍ

Ngaahi tokoua, kuo ma'u 'e

Sētane ha ivi takiekina hangē ko Koliholá 'i hotau kuongá. . . . Ko e hā ha nīhi 'o 'ene ngaahi me'angāue? Ko e ngaahi tohi fe'ofa'aki 'oku fakatupu tohoaki, faiva soap operas he TV, fehokotaki he mītia fakasōsialé 'a e kakai fefine 'osi mali mo honau kaume'a kimu'a, mo e ponokālafí. . . . He 'ikai ke tau lava 'o va'inga'aki e ngaahi ngahau vela 'a Sētane pea hao mei he velá. . . .

“I he'etau kau ko ia ki hono siofi, lautohi pe a'usia ha fa'ahinga me'a 'oku ma'ulalo hifo he tu'unga mo'ui 'etau Tamai Hevani, 'oku hanga 'e he me'a ko ia 'o fakavaivai kitautolu. Neongo pe ko e hā hotau ta'u motu'a, kapau ko e me'a 'oku tau sio, lau, fanongo ki ai pe fili ke fai 'oku 'ikai fenāpasi mo e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eiki 'i he *Ki hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupú*, tamate'i ia, haehae momoiiki ia, li ia ki tui pea ha'aki e matapa'a.”

Linda S. Reeves, tokoni ua 'i he Kau palesitenisi lahi 'o e Fine'ofa, “Tau mo Hotau Ngaahi Tāpuaki Kuo Tala'ofa Mai,” *Liahona*, Nōvema 2015, 10.

NGAAHI TALANOA MĀLIE MEI HE KONIFELENISÍ

Ko e hā ha me'a te ne toe puke 'etau tokangá, ka ko ha talanoa mālie? 'Oku 'oatu heni ha talanoa 'e ua mei he ngaahi talanoa lahi na'e fai lolotonga e konifelenisi:

- Ko e hā 'e lava 'e Koloa mo hono sea 'i he kaá 'o ako'i kitautolu fekau'aki mo e 'ofa, mo e tauhi e ngaahi fekau?—Vakai Carole M. Stephens, “Kapau 'Oku Mou 'Ofa Kiate Au, Fai 'Eku Ngaahi Fekau,” 118.
- Ko e hā ha ngaahi founa 'e lava ke tau hangē ai ko e tamai 'a Papiloa, 'o tokoni 'etau fānaú ke mahino kiate kinautolu 'a e ongoongolelei?—Vakai, Bradley D. Foster, “'Ikai 'Aupito Fu'u Tōmu'a pe Fu'u Tōmu,” 50.

Ke lau, mamata pe fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, vakai ki he conference.lds.org.

KO HONO FAKAMOLEMOLÉ'I HOKU HUSEPĀNITI-KIMU'Á

'Ikai fakahā e hingoá

Na'e tokoni'i au 'e he'eku ako 'a e sīpinga 'o e 'ofa mo e fakamolemole 'a Kalaisí ke u ikuna'i 'a e mamahi ne u ongo'i hili 'eku vete-malí.

I he taimi ne u fekuki ai mo ha tu'unga na'e 'ikai ke u maheni mo iá, 'i he'eku fehangahangai mo ha vete-mali ne 'ikai ke u lotu ki aí, na'á ku a'usia ha mamahi mo ha ongo'i li'ekina ne te'eki ke u ongo'i kimu'a. Na'á ku kei ta'u 40 tupu, 'o fuesia tokotaha pē hono ohi hake 'eku fānaú ne nau ta'u hongofulu tupu, ngāue taimi kakato, mo totongi e mōkesí. Na'á ku ongo'i lōmekina, hela'ia, mo hoha'a, kae hulu atu 'a hono fakafonu au e he mamahi taulōfu'u ne te'eki ke u ongo'i kimu'a.

Koe'uhí ko hoku fakava'e 'i he ongoongoleléi mo 'eku holi ke mo'ui angatonú, ne u 'ilo kuo pau ke u fakamolemole'i hoku husepāniti kimu'á. Na'á ku 'ilo'i 'oku mahu'inga ke 'oua te u fakaanga'i ia 'i mu'a 'i he'eku fānaú, ka 'e founa fēfē nai ha'aku tukuange 'a e ngaahi ongo'i li'ekina na'á ne ngaohi au ke u tangi laulau 'i he mamahi?

Ne u tafoki ki he folofolá 'i he ngaahi 'aho kotoa pē hoku mamahí, 'o fekumi ki ha fakahinohino mei he Laumālié. Na'á ku fekumi faivelenga

he 'aho mo e pō. Na'á ku fie 'ilo pe ko e hā e me'a te u lava fakatāutaha 'o faí 'i he taimi mohu fili ko 'eni 'o 'eku mo'uí ke muimui ai ki he sīpinga 'a e Fakamo'uí, 'o tokanga ki He'ene ui ke u muimui ange kiate Iá.

'I he'eku ako 'a e ngaahi folofolá, na'á ku hiki 'a e 'ulungaanga takitaha 'o Sisū Kalaisi ne u fie ma'u vivili ke fakatupulaki 'i he'eku mo'uí. Na'á ku hiki 'a e ngaahi akonaki mei he ngaahi talanoa mo e ngaahi talanoa fakatātā na'á Ne vahevahe lolotonga 'ene ngāue fakafaifekau 'i he māmaní. Na'á ku tohi 'a e ngaahi me'a kau ki he fakamolemolé na'e ongo ki

hoku lotó. Na'á ku hiki fakalautelau 'i he'eku ki'i tohí 'a e ngaahi faingata'a mo e ngaahi 'ahi'ahi na'e fehangahangai mo e 'Eikí mo e founa na'á Ne ikuna'i ai kinautolú.

Hili ha ngaahi taimi na'á ku 'ilo'i na'e toe kovi ange 'Ene mamahí 'i hoku mamahí, ka na'á Ne fakamolemole'i 'a kinautolu na'a nau fakamamahí'i Iá. Na'á Ne hoko ko ha sīpinga haohaoa. Na'e hoko 'a e ki'i tohi ko ia ne fonu 'i he ngaahi lēsoni mei he mo'ui 'a e Fakamo'uí, ko ha ma'u'anga ivi lahi kiate au. Ne hoko ko hoku fakaakeake'angá. 'I he'eku muimui ki He'ene sīpingá, na'á ku

FAKAMOLEMOLÉ: KO E UHO 'O E ONGOONGOLELÉI

"Ko e laumālie 'o e fakamolemolé pea mo ha tō'onga fakakaukau 'o e 'ofá mo e manava'ofa kiate kinautolu 'oku nau fai hala mai kiate kinautolú ko e uho mo'oni ia 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Oku tau fie ma'u kotoa 'a e laumālie ko 'eni. 'Oku fie ma'u ia 'ehe māmaní kotoa. Na'e ako'i ia 'e he 'Eikí. Na'á ne tā 'a e sīpinga ko iá 'o 'ikai tatau mo hano toe fakahoko 'e ha taha."

President Gordon B. Hinckley (1910–2008), "Of You It Is Required to Forgive," *Ensign*, June 1991, 2.

fakapapau'i te u kātekina hoku faingata'á 'i he lelei taha te u ala lavá. Na'á ku loto ke kītaki atu ki mu'a 'i hoku mamahí.

Ne ola lelei ia! Hili 'eni ha ngaahi ta'u sī'i mei ai, kuo tāpuekina 'aki au ha vā fetu'utaki lelei mo hoku husepāniti kimu'á. Neongo na'á ne toe mali, na'e tokamālie 'a e me'a hono kotoa 'i homa vā fetu'utaki ko e ongomātu'a 'o 'ema fānaú. 'I he'eku muimui ki he sīpinga 'a Kalaisi 'o 'ikai ke fakaanga'i iá, ne u ikuna'i ai 'a e ongo'i loto mamahí mo e li'ekiná. 'Oku ou lava 'o 'ofa!

He toki lēsoni mahu'inga ia kuó u ako lolotonga 'a e faingata'a lahi ko 'ení. 'Oku ou fakamālō koe'uhí ko e sīpinga haohaoa 'a hoku Fakamo'uí. Ko ia 'a hoku mālohingá mo hoku makatu'ungá. Pea 'oku 'ikai ke u ongo'i tuenoa. 'Oku ou ma'u 'a 'Ene 'ofá, 'Ene Fakalelei, 'Ene sīpinga haohaoá, mo e 'ofa mo e ngaahi tāpuaki 'o ha Tamai Hēvani 'ofeina. ■

'E LAVA FĒFĒ 'E HE AKO FOLOFOLÁ 'O TOKONI'I KITAUTOLU LOLOTONGA 'A E NGAahi 'AHI'AHÍ?

"'E lava ke fakafiemālie'i 'e he folofolá 'a e laumālie ta'e-manongá, 'o 'omai 'a e melinó, 'amanaki lelei, mo toe fakafoki 'a e loto falalá ke malava ai 'e ha taha 'o ikuna'i e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí. 'Okú na ma'u 'a e ivi mālohi ke fakalelei'i e ngaahi faingata'a'ia fakaelotó 'i he taimi 'oku tau tui ai ki he Fakamo'uí" (Richard G. Scott, "Ko e Mālohi 'o e Folofolá," *Liahona*, Nōvema 2011, 7).

Fakakaukau ke fai e me'a na'e fai 'e he fefiné ni ke ikuna'i 'a 'ene faingata'a'ia: ako e ngaahi folofolá ke fekumi ki he ngaahi 'ulungaanga 'o e Fakamo'uí mo e nīhi faivelenga kehé. 'E lava 'e he'enua ngaahi sīpingá 'o tokoni'i koe 'i ho'o ngaahi faingata'a pe ngaahi fehu'i. Kapau 'okú ke 'ilo 'a e tefito 'okú ke loto ke akó—hangē ko 'ení, "Kātaki," "Fakamolemole", pe ko e "Fa'a Kātaki"—'e lava 'e he Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá 'o fokotu'u atu ha ngaahi potu folofola ke ke kamata 'aki.

KO E LĒSONI 'O E FU'U 'ĀPELE TONGÁ

Fai 'e Irene Taniegra

'Oku tau hangē tofu pē ko e fua 'o e fuu 'āpele Tongá 'i ha matangi mālohi.

I he 'aho 23 'o Sune, 2009, na'e a'usia 'e he 'Otu Filipainí ha afā lahi. 'I he ho'atā ko iá, ne tuku mai ai ha fakatokanga matangi mālohi ki homau feitu'ú. Ne mau fanongo 'i he toenga 'o e 'aho ko iá 'o a'u ki he po'ulí ki ha me'a 'oku patō 'i he funga 'ato homau falé. 'I he 'eke mai 'e hoku fohá pe ko e hā, ne u talaange kiate ia ko 'emau fu'u 'āpele Tongá 'oku lolotonga puhi 'e he matangi.

Ne u faka'ise'isa 'i he 'ikai ke u toli e fua melie 'o e fu'u 'āpele Tongá 'i ha 'aho kimu'a, 'o hangē ko ia ne u palani ki aí. Ka na'e talamai 'e he'eku fa'éé ke tukunoa 'i he 'oku te'eki ke momoho hono fuá.

'I he 5:00 pongipongi ne u lue atu ai ki tu'a ke u sio ki he fu'u 'akaú, mo manavasi' pē ki ha'aku vakai ki he fuá kotoa 'i he kelekelé. Na'e 'ikai ke u lava 'o sio ki he fu'u 'akaú—na'e kei fakapo'uli pē 'a tu'a—ka na'á ku sio ki ha ngaahi fua iiki 'e fā 'i homau toumuí.

'I he hili ha houa 'e taha mei ai ne u toe vakai 'i he fu'u 'akaú. Na'á ku fiefia he'eku sio ki ha ngaahi fo'i fua fōlalahi, lanu engeenga-lanu mata 'oku kei tautau pē 'i he ngaahi va'á. 'I he'eku tufi e ngaahi fua ne 'osi nganganá, ne u fakatokanga 'i ha ongo fo'i fua 'e ua 'oku pala lanu melomelo e kongá ki laló. Ko e taha na'e 'ile'ila lanu 'uli'uli pea ko e taha na'e 'ikai ke fuolelei pea tungotunga.

Ne u 'amanaki au 'e ngangana 'a e ngaahi fua fōlalahi angé; ne liunga ua honau lalahí 'i he me'a

ne u tufi. Ka na'a nau kei tāupe pē 'i he fu'u 'akaú.

'I he'eku fakakaukau fekau'aki mo e a'usia ko iá, na'á ku pehē leva 'oku tau hangē tofu pē ko e ongo fa'ahinga ko 'eni 'e ua 'o e fua 'i 'āpele Tongá—'a e ni'ihí ne 'osi nganganá mo e ni'ihí ne kei tāupe peé. 'Oku tau lava 'o tō 'i he taimi 'oku fa'aki mai ai 'a e ngaahi matangi 'o e 'ahi'ahi 'o e mo'uí 'o kapau 'oku 'ikai ke tau piki ma'u ki he 'akau 'o e mo'uí, 'a hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí (vakai, 1 Nifai 8:10; 11:8–9, 20–23).

Ko e ngaahi fua ko ia na'e ngangana mei he'emau fu'u 'āpele Tongá ne nau mahaki'ia, 'o 'ikai ke nau lava 'o matu'uaki 'a e matangi. Ne hao e ni'ihí ko ia ne kei tautau 'i he fu'u 'akaú koe'uhí ne nau mo'ui lelei mo mālohi. Kapau he 'ikai ke tau tauhi kitautolu ke tau mo'ui lelei mo mālohi fakalaumālie—'i he'etau ako mei he folofolá mo e kau

palōfita mo'uí, 'o tauhi e ngaahi fekaú, tokoni ki he ni'ihí kehé—te tau ala tō foki mo kitautolu 'i he taimi 'e fa'aki mai ai e filí mo 'ene kongá kaú.

Ko e taimi pē ne 'ikai ke toe ma'u ai 'e he fua 'i 'āpelé ha mālohi mei he fu'u 'āpele Tongá, ne 'ikai lava ke matu'otu'a. 'Oku pehē pē mo e taimi 'oku tau fakamavahe 'i ai kitautolu meia Kalaisí, 'a e vaine mo'oniá, 'oku tu'u 'a 'etau fakalalakaka fakalaumālié (vakai, Sione 15:1; 1 Nifai 15:15).

Ko e taimi 'e ni'ihí 'oku fie ma'u kitautolu ke tau talia 'a e matangi. Ko e ngaahi 'ahi'ahí ko e kongá ia 'o e mo'ui fakamatelié, pea 'e tokoni 'a e laumālie loto fakatōkikaló ke tau tali 'a e finangalo 'o e 'Otuá 'i he ngaahi taimi faingata'á. 'Oku tokoni 'i kitautolu 'e he loto-fakatōkikaló ke fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá, fakamolemole 'i e ni'ihí kehé, pea fakangaloki 'a e ngaahi fai koví.

'Oku vakavakaō 'a e loto-fakatōkikaló mo e fa'a kātaki. Kapau 'oku tau fa'a kātaki 'i hotau ngaahi 'ahi'ahí, kapau te tau piki ki he'etau tuí 'o ki'i fuofuolao atu, 'e ha'u pē 'a e ngaahi tali 'oku tau fekumi ki aí. 'E faifai pē pea 'e fakanonga 'e he Fakamo'uí 'a e matangi. 'E hoko mai 'a e melinó mo e fakahaofi. Kapau 'e hokohoko atu 'etau talangofua mo faivelengá, he 'ikai ha me'a 'e lava ke ne fakamavahevehe 'i kitautolu mei he 'ofa 'a e 'Otuá (vakai, Loma 8:38–39). ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Seni Hōsē 'Otu Filipainí.

NE MA FILI KE MA NGĀUE

Fai 'e Irmgard Meissner

Na'e fefa'uhi hoku husepānití mo e kanisáá, ka náá ma tali 'o 'ikai ha toe momou 'a e ui ke ma ngāue 'i he Temipale Felengifeeti Siamané.

I he 'aho 12 'o Tisema, 1994, ne ma ma'u ai ha telefoni mei Sōleki Siti. Na'e ongo mai ha le'o anga fakakaume'a 'o talamai kiate kimaua 'oku fie talanoa mai 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, 'a ia ná'e hoko ko e Tokoni Ua 'i he kau Palesitenisī 'Uluakí he taimi ko iá.

Na'e talaange 'e Palesiteni Monisoni ki hoku husepāniti ko Kēhātí, "Oku fie ma'u 'e he palesiteni 'o e Temipale Felengifeeti Siamané ke ui koe ke ke hoko ko hono tokoni pea mo ho uai'í ke hoko ko ha tokoni ki he metuloni 'o e temipalé." Na'e fakahā mai leva 'e Palesiteni Monisoni 'a 'ene tokanga ki he tu'unga mo'ui lelei 'a hoku husepānití.

Na'e fekuki 'a Kēhaati mo e foko-utua kanisā totó 'i ha ta'u 'e 11. Neongo e faingata'a ko iá, ná'e ui kimaua 'e he 'Eikí, pea ne ma 'io ange 'o 'ikai ha momou.

I he taimi náá ku fakafisi ai mei he'eku ngāue 'i he'eku teuteu atu ki

he ngāue fakafaifekau, ne 'eke mai 'e he'eku pule ngāué, "Te ke kei nofo mai kapau te u hiki ho'o vahé?"

Ne u tali ange, "Ikai, kuo pau ke ma 'alu," peá u talaange kiate ia kuó ma 'osi palōmesi ki he 'Eikí te ma 'alu 'o ngāue fakafaifekau. "Ne ma taumu'a ke ma ngāue 'i ha ngaahi ta'u mei heni, ka 'oku 'ikai ke u 'ilo pe 'e kei mo'ui hoku husepānití 'o a'u ki ai."

I he taimi ne ma ma'u ai ha ola 'o e sivi angamaheni 'a Kēhātí hili ha uike 'e ua nai mei ai, ne talaange 'e he toketaá kiate ia, "Nofo heni; 'oku teimōvai 'a ho'o mo'ui."

Na'e faka'au ke toe kovi ange hono tūkungá. Ne ma loto-mamahi pea ná'e 'ikai ke ma 'ilo pe 'e anga fēfē ha'ama fakahoko homa uiui'í, ka náá ma fonu 'i he tui, 'amanaki lelei, mo e loto-fakapapau. Náá ma tuku-ange 'a e me'a kotoa ki he to'ukupu 'o e 'Eikí. Kapau 'oku 'i ai Ha'ane

ngāue ma'amaua, te Ne tofa ha hala ke ma ikuna'i ia.

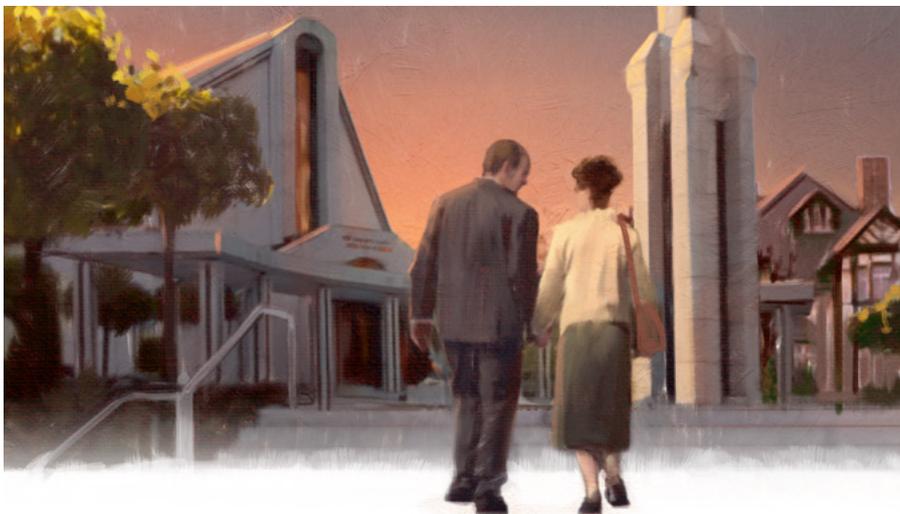
I he 'aho 2 'o Sānuali, 1995, ne ma mavahe ki he'ema ngāue fakafaifekau. Fakafokifā ne u toki fakatokanga 'i 'a e me'a kuó u tukuangé: ko 'eku fa'eé, 'eku fānaú, hoku makapuná, 'eku ngāue ma'u'anga mo'uí, hoku falé, mo 'eku ngoué. Ka 'i he 'aho hono hokó ne ma 'i he Temipale Felengifētí, ne hoko ai 'a e pō ná'e fakapo'ulí ko ha 'aho maamangia fo'ou kiate kimaua. Na'e mavahe atu 'a e ngaahi mafasia faka'aho 'o e mo'uí meiate kimaua.

Ne ma ma'u 'i he potu mā'oní'oni ko 'ení 'a e 'ofa, maama, 'amanaki lelei, fiefia, falala, māfana, ongo'i malu, malu'i, mo e nonga 'oku malama mai mei hotau Fakamo'uí. Náá ma fetaulaki 'i he'ema ngāue mo ha kakai lelei mei ha ngaahi fonua lahi. Neongo ná'a nau lea 'i ha ngaahi lea fakafonua kehekehe, ná'a mau fetaiaki 'i he lea 'o e 'ofá. Náá ma fiefia 'aupito 'i he'ema ngāue 'i he temipalé.

Na'e fakamālohia 'e he laumālie 'o e temipalé mo e mālohi 'o e 'Otuá hoku husepāniti 'ofeiná 'i ha māhina 'e 26. Ne 'ikai fuoloa mei hono tuku-ange kimaua mei homa uiui'í 'i he temipalé, ne 'ave 'a Kēhaati 'i ha 'aho 'e taha ki he falemahakí ke fai hono faito'o angamaheni. Ne tauhi ai ia 'e he kau toketaá he taimi ko 'ení. Hili ha ngaahi māhina si'i mei ai náá ne foki atu ki hono 'api fakalangí.

I he'eku vakai atu ki aí, 'oku ou vakai ki he ngaahi ta'u ko ia 'o 'ema ngāue 'i he temipalé ko ha me'a'ofa mei he langí—ke u ngāue fakataha ai mo hoku husepānití 'i he fale 'o 'etau Tamai 'ofá 'i he'ema fakahoko 'ema palōmesi ke ngāue fakafaifekau fakatahá. 'Oku ou hounga'ia 'i hoku lotó kotoa koe'uhí ko e a'usia ko iá. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha náá ne fa'u 'i Pevalia, Siamane.

TĀ FAKATĀTAĀI E BEN SOWARDS

Fai 'e 'Eletā
Daniel L. Johnson
'O e Kau Fitungofulú

PĪKITAI KI HE VA'A UKAMEÁ

'Oku tokoni 'a hono ako ma'u pē 'o e folofolá ke tukutaha ai hotau matá, 'atamaí mo hotau lotó ki he Fakamo'uí, pea 'i he'etau faka'aonga'i mo mo'ui 'aki 'a e ngaahi akonaki 'oku ma'u 'i he ngaahi folofolá, 'oku tau hoko ai 'o hangē ko Iá.

lotonga 'enau fononga 'i he feitu'u maomaonganoá, ne 'ā hake 'a Lihai mo hono fāmílí 'i ha pongipongi 'e taha 'o 'ilo "ha me'a fuopotopoto na'e ngaahi faka'ofofa" 'i he kekelelé. Na'e 'i ai ha ongo hui 'e ua, 'o tuhu 'a e taha ki "hala ke [nau] fou aí" (1 Nifai 16:10).

Na'e toe 'omi foki 'e he Liahoná, pe me'a fuopotopotó, "ha tohi nima fo'ou" 'o nau ma'u ai "ha 'ilo ki he ngaahi hā'ele'anga 'o e 'Eikí." Ko e tohí ni na'e "liliu mei he taimi ki he taimi, 'o fakatatau ki he tui mo e faivelenga na'a [nau] fai ki aí" (vakai, 1 Nifai 16:28–29).

Na'e 'osi ma'u 'e Lihai mo hono fāmílí 'a e 'ū lau'i peleti palasá, 'a ia na'e 'i ai 'a e ngaahi tohi mo e ngaahi kikite 'a e nī'ihí 'o e kau palōfita tokolahi 'o e Fuakava Motu'á. Na'e hoko 'a e 'ū lau'i peleti palasá mo e Liahoná ko 'enau folofolá, pea na'e fie ma'u 'a e kakai 'o Lihai ke nau ako mo tokanga ma'u ai pē kiate kinaua. Kapau ne nau fai ia, te nau fakalalakaka 'i he'enu fonongá; kapau na'e 'ikai, na'a nau mo'unofoa 'i he feitu'u maomaonganoá pea faingata'a-ia 'i he fiekaia mo e fieinuá.

Ko e hā na'e feinga 'a e 'Eikí ke ako'i kiate kinautolu— mo kitautolu—'o fakafou 'i he ngāue 'a e Liahoná?

Ko e taha 'o e ngaahi tefito'i taumu'a 'o e ngaahi folofolá ke tokoni'i kitautolu ke tau 'ilo, mahino, pea hoko 'o hangē ko e Fakamo'uí (vakai, 3 Nifai 27:27). 'Oku tokoni 'a hono ako ma'u pē 'o e folofolá ke tukutaha ai hotau matá, 'atamaí mo hotau lotó kiate Ia. 'I he'etau faka'aonga'i mo mo'ui 'aki 'a e ngaahi akonaki 'oku ma'u 'i he ngaahi folofolá, 'oku tau hoko ai 'o hangē ange ko Iá. 'I he'etau hoko 'o hangē ange ko Iá, 'oku tau hoko ai ko e kakai fili ki he mo'ui ta'engatá (vakai, Sione 5:39).

Ko e Misi 'a Lihai

Na'e fakafofonga'i 'e he me'a-hā-mai pe vīsone 'a Lihai ha fá'ahinga kakai 'e fá. Na'e 'osi hū 'a e fuofua kulupu 'e tolú 'i he hala ne fakatau ki he fu'u 'akau 'o e mo'ui. Ko e matapā ki he halá ko e papitaisó (vakai, 2 Nifai 31:17–18), ko ia 'oku tau talanoa ai ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i he fuofua kulupu ko 'eni 'e tolú.

He 'ikai ke u talanoa ki he kulupu hono faá—'a kinautolu ne nau taloa fakahangatonu atu ki he fale lahi mo 'ata'ataá. Ka neongo iá, 'i he'etau fakakaukau atu ki he kulupu 'e tolu kehé, mahalo te ke fie fakafuofua'i pē 'e koe ke fakapapau'i e kulupu 'okú ke kau ki aí pea fehu'i hifo pe ko e fē e kulupu 'okú ke fie kau ki aí.

Kulupu 1

"Pea na'á ku mamata ki ha ngaahi ha'oha'onga kakai ta'e-fa'alaua, 'a ia na'e vivili atu hanau tokolahi, ke nau a'u atu ki he hala ko ia 'oku fakatau atu ki he fu'u 'akau, 'a ia na'á ku tu'u 'o ofi ki aí.

"Pea na'e hoko 'o pehē na'a nau ō mai, 'o kamata 'alu 'i he hala 'a ia na'e fakatau atu ki he fu'u 'akau.

"Pea na'e hoko 'o pehē na'e 'alu hake ha 'ao fakapo'uli; 'io, ko ha 'ao fakapo'uli 'aupito, 'o tupu ai 'a e puli 'iate kinautolu kuo kamata 'i he halá 'a honau 'alu'angá, 'o nau hē atu 'o puli" (1 Nifai 8:21–23).

'Oku mahino ko e kau mēmipa 'o e kulupu ko 'eni ne 'ikai ke nau lau pe ako 'a e ngaahi folofolá, fanongo pe mamata he konifelenisi lahí, lau e Liahoná, pe 'alu ki he ngaahi houalotu he Sāpaté, 'a ia 'oku ako'i ai 'a e folofola 'a e 'Otuá. Ne fai pē pea nau hē mei honau halá.

KE MA'U 'A E TUÍ

“Koe’uhí ke tau lava ‘o ma’u mo pukepuke ‘a e tui ‘oku tau fie ma’ú, ‘oku mahu’inga ke tau lau mo ako pea mo fakalaulauloto ki he folofolá.”

Palesitani Tōmasi S. Monisoni, “Hoko ko ha Fa’ifa’itaki’anga mo ha Maama.” *Liahona*, Nōvema 2015, 87.

Kulupu 2

“Pea na’e hoko ‘o pehē na’á ku vakai ki ha ni’ihi kehe ‘oku nau vivili mai, pea na’a nau ō mai ‘o piki ki he mui’i va’a ukameá; pea na’a nau vivili mai ‘i he ‘ao fakapo’ulí mo pīkitai pē ki he va’a ukameá, kae ‘oua kuo nau ō mai ‘o kai ‘i he fua ‘o e fu’u ‘akaú. . . .

“Pea hili ‘enau kai ‘i he fuá, na’a nau mā, koe’uhi ko kinautolu na’e lolotonga manuki mai ki ate kinautolú; pea na’a nau tō atu ki ha ngaahi hala tapu ‘o puli.” (1 Nīfai 8:24, 28).

Fakatokanga’i ange na’e piki ma’u mo pīkitai pē ‘a e kulupu ko ‘ení ki he va’a ukameá. Na’a nau piki pē kae ‘oua kuo nau a’u ki he ‘akau ‘o e mo’uí mo kai ‘i hono fuá. Ka na’a nau mā koe’uhí ko e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí, ‘o ‘ikai ke nau toe tokanga taha ki he Fakamo’uí, pea fakahoha’asi ai kinautolu ‘e he ngaahi fakatauelé, ngaahi ‘ahi’ahí, mo e ngaahi koloa ‘o e māmaní. Na’a nau toe hē foki mo kinautolu.

Ko e me’a mahu’inga ke mahino ai ‘a e ngaahi veesi ko ‘ení ko e kupu’i lea ko e “pīkitai pē ki he va’a ukameá.” ‘Oku ou fakatatau ‘a e fo’i lea ko e *pīkitai* ki ha a’usia “faingata’a fau”. Kapau kuó ke heka ‘i ha ki’i vaka ‘a’alo, ‘okú ke manatu’i ho’o piki mate he ki’i vaká pea liliu ai ho tuke’i nimá ‘o lanu

hinehiná. Ko e hā leva ho’o me’a na’e fai ‘i ho’o a’u mai ki he nongá? *Na’á ke tuku ange!*

‘I he ongoongolelé, ‘e lava ke hoko ‘eni he taimi ‘oku kole atu ai ke ke teuteu ha lea pe ko e taimi ‘okú ke fehanga’angai ai mo ha faingata’a, hangē ko ha pekia ‘i he fāmilí pe ko ha motuhia ha vā fetu’utaki. ‘Okú ke kumi leva e ngaahi lea he konifelenisi lahí ‘oku tā-tāitaha pē ho’o fanongo ki a’i pe hanga ki he ngaahi potufolofola na’e fakali’eli’akí. ‘Okú ke fekumi ki ha tataki mo ha tokoni fakalaumālie koe’uhí ko ho’o vaivai fakalaumālié. Pea ‘i he tolona pē ‘a e loá, *‘okú ke tuku ange [leva]!* ‘Okú ke tuku atu e ngaahi folofolá he funga laupapá, toe foki pē ki he ngaahi tō’onga motu’a ‘o e tātāitaha e ma’u lotú, pea li’aki e lotu faka’ahó—kae ‘oua leva kuo toki hoko e faingata’a hono hokó, pe ko ha a’usia faingata’a fau. Ko hono toe fakalea ‘e tahá, ‘okú ke tafoki ki he Fakamo’uí ki ha tokoni ‘i he taimi pē ‘oku ‘i ai ha’o fie ma’u vivili kae ‘ikai fakahoko ma’u peé.

Ko e kau mēmipa ‘o e kulupu ko ‘ení kuo nau papitaiso, pea kuo ‘osi fakanofa e tokolahi ki he lakanga fakataula’eikí, ma’u e ngaahi ouau fakatemipalé, ngāue fakafai-fekau taimi kakato, pea mali ‘i he temipalé. Ka na’a *nau tuku ange!* Na’e ‘ikai ke toe

hokohoko atu 'enau lau folofolá, 'o hinga atu ki he ngaahi hala tapú, 'o puli.

Me'amalié, 'oku kei faivelenga pē 'a e tokolahi taha 'o e kakai lalahi kei talavou mo e kau 'osi ngāue fakafaifekau ki he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei kuo nau ako mo vahevahé. 'Oku toe hanga taha foki 'enau mo'uí ki he Fakamo'uí 'i he'enau ako folofola mo e lotu faka'ahó. 'Oku tau hounga'ia koe'uhí ko kinautolu mo 'enau tui faivelengá. Ko e kaha'u kinautolu 'o e Siasí mo e mātu'a 'o kinautolu te nau fataki atu 'a e Siasí 'i he kaha'ú.

Kulupu 3

"Vakai, na'e mamata 'a [Lihai] ki ha ngaahi ha'ofanga kakai tokolahi kehe 'oku nau vivili mai; pea na'a nau ha'u 'o piki ki he mu'i va'a ukameá; pea nau vivili atu 'i honau halá 'o piki ma'u ma'u ai pē ki he va'a ukameá, kae 'oua kuo nau o mai 'o tō ki lalo 'o kai mei he fua 'o e fu'u 'akaú" (1 Nifai 8:30).

Fakatokanga'i ange 'a e kupu'i lea "vivili atu 'i honau halá 'o piki ma'u ma'u ai pē ki he va'a ukameá." Na'e lau *ma'u ai pē* 'e he kulupu ko 'ení 'a e folofolá. Na'e tukutaha *ma'u ai pē* 'enau tokangá ki he Fakamo'uí.

Ko e folofolá 'a e me'a mahu'inga taha 'e lava ke tau akó. 'Oku totonu ke nau fakamu'omu'a ia 'i he lēsoni kemisitulí, fisikí, tauhitohí, hulohulá, mūsiká, sipotí, pe ha toe ako faka'atamai pe 'ekitiviti.

Kamata 'a e 'aho kotoa pē 'aki 'a e folofolá. 'Oku fetā-kinima 'a e lotú mo e ako folofolá. Ko ha ongo hoa ngāue 'oku 'ikai lava ke fakamavahevahe'i. 'E tatakí koe 'e he fa'a lotú ki he folofolá, pea 'e tatakí koe 'e he ako folofola ma'u peé ke lotu. 'Oku na fakatou 'ai ke ke tokanga taha ki he Fakamo'uí mo faka'atā ke ke lava 'o ma'u fakahā mo ma'u e melino 'oku ma'u pē 'i he "vivili atu 'i honau halá 'o piki ma'u ma'u ai pē ki he va'a ukameá." 'E tatakí koe 'e he lotú mo e ako folofolá ki he temipalé. Te nau ngaohi koe ke ke loto ke tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oni'oni. Te nau tokoni'i koe ke ke faka'ehi'ehi mo ikuna'i 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'a e filí.

'Oku ou fie taki ho'omou tokangá ki he kupu'i lea "na'a nau o mai 'o tō ki lalo 'o kai mei he fua 'o e fu'u 'akaú." Ko ha me'a mahu'inga ke mahino ai 'a e kupu'i lea ko 'ení 'oku ma'u ia 'i he 1 Nifai vahe 11:

"Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'eku mamata ki he fu'u 'akaú, na'a ku pehē ange ki he Laumalié: 'Oku ou 'ilo kuó ke fakahā mai kiate au 'a e fu'u 'akau 'a ia 'oku mahu'inga hake 'i he me'a kotoa pē.

"Pea na'á ne folofola mai kiate au: Ko e hā 'okú ke fie ma'ú?

Pea na'á ku pehē ange kiate ia: Ke u 'ilo'i 'a hono 'uhingá."

Na'e tali mai 'e he 'āngeló, "Vakai!" Pea na'e mamata 'a Nifai 'i he me'a-hā-mai ki he Tāupo'ou ko Melé, 'a ia na'e talaange 'e he 'āngeló "ko e fa'ē ia 'a e 'Alo 'o e 'Otuá." Ko hono hokó, na'e mamata 'a Nifai kia Mele 'okú ne fua ha tamasi'i—"ko e Lami 'a e 'Otuá"—'i hono nimá.

Fakatokanga'i he taimi ni 'a e veesi 24: "Pea na'á ku mamata, 'o vakai ki he 'Alo 'o e 'Otuá 'okú ne hā'ele atu 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e tangatá; pea na'á ku mamata ki he tokolahi 'oku *fakatōmape'e hifo* 'i hono lalo va'é 'o hū kiate ia" (vakai ki he 1 Nifai 11:9–24; toki tānaki 'a e fakamamafá).

'Oku fakafofonga'i 'e he fu'u 'akaú 'a e 'ofa 'a e 'Otuá, 'o hangē ko hono fakahāsino mai 'i he 'Alo ko Sisū Kalaisí (vakai, 1 Nifai 11:21–22). Ko kinautolu 'i he Kulupu hono 2 'a ia na'e a'u ki he fu'u 'akaú ka ne 'ikai ke nau fakatōmape'e 'o hangē ko ia ne fai 'e he Kulupu hono 3. 'Oku malava nai ke te 'i he 'ao 'o e 'Alo 'o e 'Otuá kae 'ikai 'ilo'i ia? Te ke ma'u pē 'a e talí 'i ha'o lau 'a e Fuakava Fo'ou. Na'e ngāue fakafai-fekau 'a e Fakamo'uí 'i ha ta'u 'e tolu, 'o ako'i mo fakahoko ha ngaahi mana, ka ko e tokosi'i pē na'a nau 'ilo'i ko hai Ia.

Fekumi 'i he Ngaahi Folofolá

Fehu'i pē kiate koe 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā te u lava 'o fai ke u fakapapau'i 'oku ou vivili atu 'o pikitai ki he va'a ukameá koe'uhí ko e taimi te u a'u ai ki he fu'u 'akau 'o e mo'uí, te u 'ilo'i 'a e Fakamo'uí peá u fakatōmape'e 'o hū kiate ia?
- Ko e hā te u lava 'o fai ke u tauhi hoku matá, 'atamaí, mo e lotó ke tokanga taha ki he Fakamo'uí?
- Ko e hā te u lava 'o fai ke u hoko ai 'o hangē ange ko e Fakamo'uí?

'Oku ma'u 'a e tali ki he ngaahi fehu'i kotoa 'e tolú 'i he folofolá. Na'e pehē 'e he Fakamo'uí "Mou kumi lahi 'i he ngaahi Tohi tapú koe'uhí 'oku mou 'amanaki ke ma'u ai 'a e mo'ui ta'engatá: pea ko ia ia 'oku fakamo'oni kiate aú" (Sione 5:39). Kapau te ke faka'utumauku 'i he folofolá he 'aho kotoa pē ho'o mo'uí, te ke ma'u 'a e mālohi ke teke'i 'a e maumafono mamafá; kae mahulu angé, te ke 'ilo ai 'a e Fakamo'uí. Te ke lava 'o hanga tāfataha ho matá, 'atamaí mo e lotó kiate Ia.

'I ho'o 'ilo ko ia 'a Sisū Kalaisí, faka'aonga'i 'Ene ngaahi akonakí, mo muimui ki He'ene sipingá, te ke hoko ai 'o hangē ko Iá. 'I ho'o hoko 'o hangē ko iá, te ke lava 'o hoko ko ha tokotaha fili ke mo'ui 'o ta'engata 'i Hono 'afio'angá. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu, "Continually Holding Fast to the Rod of Iron," 'i he 'aho 12 'o Mē 2015 na'e fai 'i he 'Univēsi Pilihihami 'Iongí-'Aitahoó. Ke ma'u kakato e fakamatalá 'i he lea faka-Pilitāniá, vakai ki he web.byui.edu/devotionalsandspeeches.

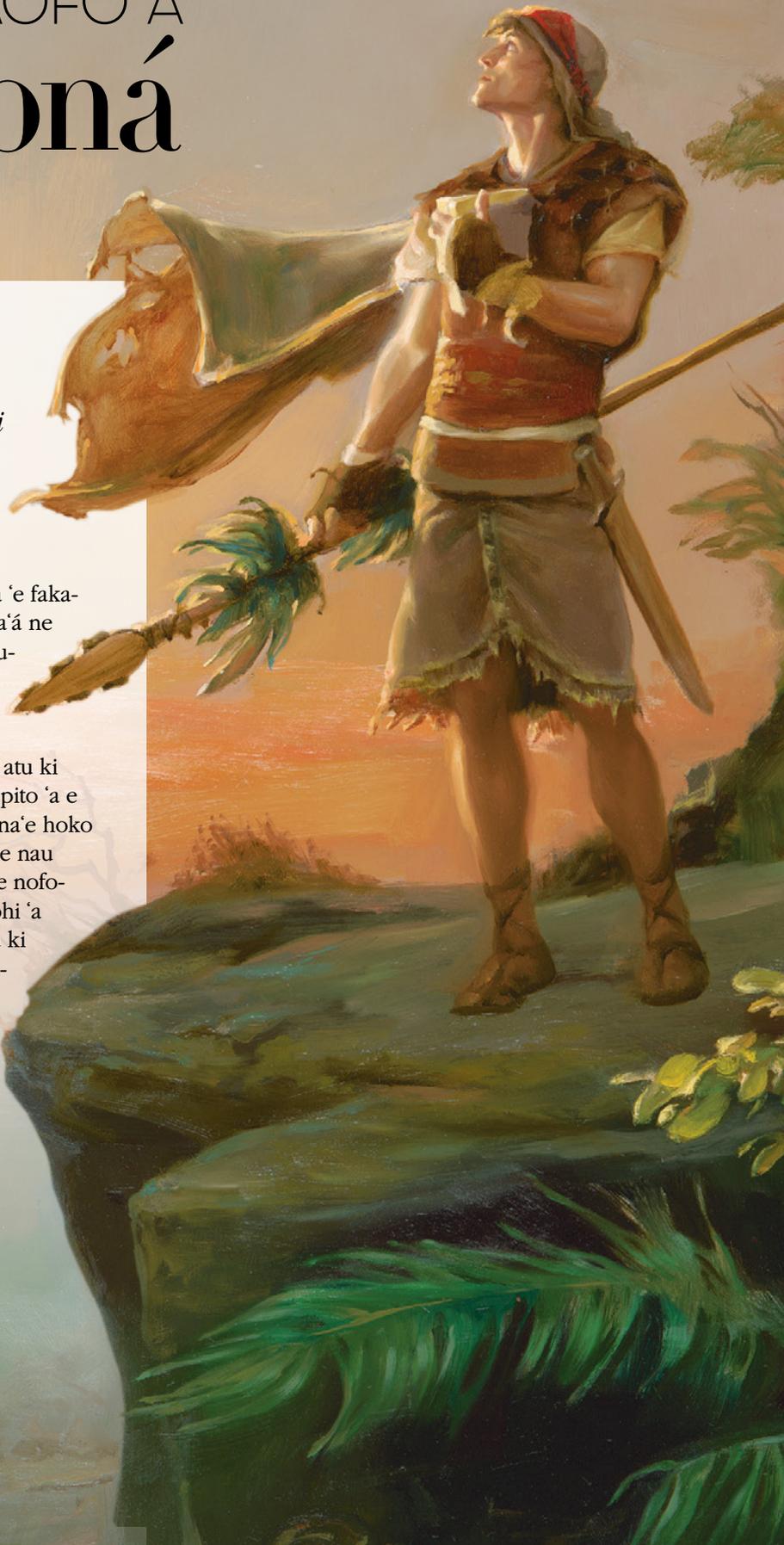
KO E TOHI FAKAOFO 'A Molomoná

Fai 'e John L. Sorenson

Palōfesa Mālōlō 'o e 'Anitolopolosiá (Anthropology),
'Univēsiti Pilikihami 'longi

Na'e fakahoko 'e Molomona 'a e ngāue faingata'a ko hono hiki fakanounou'i 'o e ngaahi lēkooti 'a e kau Nīfai'i ha founga lelei mo fakaofo.

The taimi na'e mamata ai 'a Molomona 'e faka-'auha 'a hono kakai ko e kau Nīfai, na'á ne fakakaukau ke "hiki hano ki'i fakanounou'i" 'o 'enau ngaahi lēkōtī (Molomona 5:9). Na'e kamata'i 'a e ngāue ni 'i he feitu'u fakamuimui ne 'apitanga ai e kau Nīfai kimu'a pea nau fakatahataha faka'osi atu ki he fonua ko Komolá. Na'e fu'u faka'ofa 'aupito 'a e tūkunga nofo ne kātekina 'e he kau Nīfai; na'e hoko 'a e kaka'i ko e kau kumi hūfanga 'o 'ikai ke nau 'ilo pe 'e ma'u mei fē ha me'akai, vala mo e nofo'anga. 'Oku ngalingali na'e hoko atu 'a e tohi 'a Molomoná 'o a'u ki he ta'u 'e fā 'o e teuteu ki he tau faka'osi ne loto ki ai 'a e 'eikitau Lei-maná, ka na'e fakakakato 'a e lēkooti na'e hiki fakanounou'i pea fūfuu'i 'i he Mo'unga Komolá 'i ha taimi fuoloa kimu'a e tau faka'osi (vakai, Molomona 6:6).

‘Oku mahino ko hono fa’u ko ia ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko ha ngāue faingata’a fau, tautautefito ki he pau ko ia ke ngāue ‘a Molomona ‘i he “taimi ‘o e taú” mo ‘ene ngaahi ngāue kehé ‘i hono angi ‘ene kongakáu he‘enau teuteu atu ki he tau faka‘osí. Pea ‘oku mahino pē, ‘oku ‘ikai hao ‘a e lēkooti faka‘osí mei he fehālākí.¹

Fakangatangata ‘i he Ngāue ‘a Molomoná

Fakakaukau ki he ni‘ihi ‘o e ngaahi fakangatangata na’e fehanganagai mo Molomona ‘i he‘ene ‘ilo‘i ‘ene taumu‘á:

1. Pau pē ne hoko e lahi ko ia ‘o e lekooti fo‘ou ko ha fakangatangata mo‘oni. Kuo pau ke to‘o ngofua holo e tohí kae lava ‘a Molonai ‘o ‘ave ia ki ha feitu‘u malu.
2. Kuo pau ke mateuteu fe‘unga e tohí ke tolonga atu ‘i ha ngaahi senituli.
3. ‘I he kotoa ‘o e ngaahi founa tohi na’e mei lava ke ngāue ‘aki ‘e Molomoná, ko e taha pē na’e nounou fe‘unga ke hao ‘i he tohí.
4. Na’e pau ke lōloa fe‘unga pe fakapotopoto hono hikí, tauhi totonu ki he ngaahi mo‘oni‘i me‘a fakahisitōlia ne hoko ‘i he lēkooti na‘á ne fakalounou‘í, mo fakalea ia ‘i ha founa na‘á ne pehē ‘oku totonú.
5. Na’e taimi nounou hono fakahoko ‘a e ngāue. Na’e laka si‘i hake pē ‘i he ta‘u ‘e tolú ‘a e taimi na’e ma‘u ‘e Molomona ke ne fakatahataha‘i mo hiki kotoa ai ‘a e ngaahi me‘a ne hoko ‘i ha ta‘u ‘e 600 tupu. Mahalo pē na’e ‘ikai ke ne ma‘u ha taimi ke lau kotoa ai ‘a e ngaahi lēkooti na‘á ne ma‘u ‘i hono nimá, pea ‘oku pau pē na’e ‘ikai ha taimi ke toe vakai‘i pe fakalelei‘i ai.

Neogo e ngaahi fakangatangata ko ‘ení, na’e founa fēfē nai hono fili ‘e Molomona ‘a e ngaahi fakamatala ke fakakáu mo e ngaahi me‘a ke tukú?

‘I he‘etau vakai ki he‘ene lavame‘a fakalaumālie ko ia ‘i hono ‘omi e Tohi ‘a Molomoná, na’e fakaofu mo fakafiefia ‘o hangē ko e lavame‘a kimui ‘a Siosefa Sāmita ‘i hono liliu ‘o e lēkōtū ‘i ha ki‘i taimi nounou.

Ko hono Fili ha Founa Tohí

‘Oku fakamatala‘i ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘i he ngaahi taimi lahi ‘a e faingata’a ne fekuki mo e kau

tangata tohí 'i hono fakamahino mai 'enau ngaahi fakamatalá (vakai, Sēkope 4:1; Molomona 9:33; 'Eta 12:23–25, 40). Na'e pehē 'e Molomona, "oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lahi, 'oku fakatatau ki he'emaui leá, 'oku 'ikai te mau fa'a lava 'o tohi" (3 Nifai 5:18). 'Oku 'uhinga 'a "emaui ngaahi leá" 'i he'ene tu'u ko 'ení ki he'emaui founa 'o e tohí, 'ikai ko e lea 'oku nau lea 'akí. 'Oku toe talamai 'e Molonai kiate kiatuolu 'e 'ikai "ha hala 'e taha" (Molomona 9:33) 'o ka ne nau faka'aonga'i 'a e mata'itohi faka-Hepeluú, ko ha founa tohi faka'alafapeti.

Ko e "mata'itohi" ko ia ne nau ngāue 'aki ki he tohí ne ui ia 'e he kau fai-hisitōlia Nifai ko e "liliu faka-'Isipite fo'ou" (Molomona 9:32). Na'e kau 'i he founa ko 'ení 'a e "ilo 'a e kau Siú pea mo e lea 'a e kau 'Isipité" (1 Nifai 1:2) Na'e fa'a faka'aonga'i 'a e ngaahi mata'itohi faka-'Isipité (glyphs) 'i Palesitaine motu'a ke tohi 'aki e ngaahi ongo 'o e ngaahi lea faka-Hepeluú.² 'Oku mahino mei he sippinga 'o e ngaahi mata'itohi 'i he "Tohi 'a 'Anitoní,"³ 'a ia 'oku pehē ko ha tatau 'o e ngaahi mata'itohi mei he 'ū lau'i peleti na'e liliu 'e Siosefa Sāmitá, 'oku mahino na'e 'ikai ke to'o hangatonu kinautolu mei he ngaahi tohi faka-'Isipite ne ngāue 'aki 'i he ngaahi taimi 'o Lihai. 'Oku nau hangē kinautolu ko e ngaahi faka'ilonga 'o e tohi hieratic faka-'Isipité, ko ha founa tohi motu'a, ko ha founa faka'ilonga faitatau (parallel) 'oku nau kei ngāue 'aki 'i he taimi ne nau faka'aonga'i ai 'a e polosí mo e vaitohí kae 'ikai tā tongitongi 'i he maká.

Na'e toe nounou ange 'a e founa tohi hieratic 'i he tohi fakamata'itohi faka-Hepeluú pea lahi ange foki hono 'uhingá, koe'uhí na'e fakafofonga'i 'e he kongā lahi 'o e ngaahi fakatātaā ha 'uuni lea kakato, fanga ki'i lea iiki fetuiaki pe ngaahi fo'i lea ('oku 'iloa he 'ahó ni ko e logograms) kae 'ikai ko ha ngaahi ongo 'oku hiki fakafō'ilea ke fa'u 'aki ha ngaahi lea 'o hangē ko ia 'i he tohi fakamata'itohí. Na'e pau ke ako ma'uloto e 'uhinga 'o e faka'ilonga lea (logogram) takitaha. Na'e malava ke fa'a hoko 'a e mohu-'uhinga ko 'ení ko ha kongā ia 'o e palopalema hono "fakahokohoko 'o 'emaui ngaahi leá" ('Eta 12:25) 'a ia ne lea ki ai 'a Molonai.

Ko e toe tupu'anga 'e taha 'o e "fehalāki" ko hono fa'a ngāue 'aki ko ia 'o e hieratic faka-'Isipité ke tohi hokohoko (cursive) e tohí, 'i hono faka'aonga'i ke tongitongi ha lekooti 'i ha 'ū lau'i peletí mahalo 'oku 'uhinga ia ne ki'i fehalaaki si'i e taha tā tongitongí pea 'ikai ha me'a lelei ke "tamate'i" 'aki 'e he taha tā tongitongí ha fakatonutonu 'o hala ai hono lau e ngaahi mata'itohí.

Lahi 'o e Ngaahi Seti Lekōti

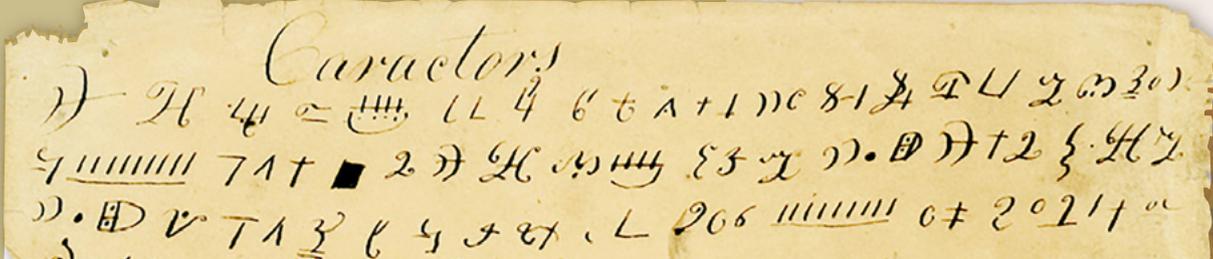
Na'e 'ikai ngata pē 'i he 'ū lau'i peleti lalahi 'a Nifai, ne ngāue 'aki ha ngaahi fakamatala tānaki mai 'i ha ngaahi taimi 'i hono fa'u ko ia e fakamatala 'a Molomoná. Na'á ne fakamatala 'i 'a e tu'o lahi 'ene fakafalala ki he lekooti tonu 'a "[Alamaá]" ('Alamā 5:2; vahe 7, 'ulu 'itohí; 35:16). Na'á ne faka'aonga'i foki 'a e "ngaahi lekooti 'a Hilamani" mo ia "o hono ngaahi fohá" (talateu ki he tohi 'a Hilamani), pea 'oku tau lau foki ki he "lekooti 'a Nifai" (3 Nifai 5:10).

Na'e fakafalala foki 'a Molomona 'i he taimi 'e ni'ihí ki ha ngaahi tohi kehe, ka ko e ni'ihí na'e 'ikai ke ne talamai pau. Mahalo 'e kau 'i he ngaahi lekooti tānaki maí 'a e ni'ihí ko 'ení:

- Ko e malanga ma'ongo'onga 'a e Tu'i ko Penisimani (Mōsaia 2:9–Mōsaia 5).
- Ko e lekooti 'i he 'ū lau'i peleti 'a Sēnifi (Mōsaia 9–22).
- Ko e fuofua-tokotaha ne malanga 'i 'e 'Alamā 'i Seilahemalá, Kitione, pea mo Mileki ('Alamā 5, 7, mo e 8).
- Ko e talanoa 'o e ngaahi a'usia 'a 'Alamā mo 'Amuleki 'i 'Amonaihaá ('Alamā 9–14).
- Ko e fakamatala fakakiiki 'o e ngāue fakafaifekau 'a e ngaahi foha 'o Mōsaia mo honau ngaahi hoá 'i he lototonga 'o e kau Leimaná ('Alamā 17–27).
- Ko e ngaahi malanga 'a 'Alamā ki hono ngaahi fohá, 'a Hilamani, Sipiloni mo Kolianitoni ('Alamā 36–42).

Na'e fakakau foki 'e Molonai 'i he'ene liliú mo e hisitōlia 'o e kau Sēletí ne hiki fakanounou 'e 'Etá, 'o teuteu'i mo fakamā'opo'opo 'e Molonai ko e tohi 'a 'Etá, kae pehē foki ki he ngaahi kongā 'o e ngaahi akonaki mo e tohi mei he'ene tamai, ko Molomoná (Molonai 7–9).⁴

Na'e tauhi 'a e ngaahi lēkooti toputapu mahu'ingá 'i ha ukamea ke fakapapau'i 'enau tolongá; na'a nau pehē ko e ngaahi fakamatala na'e tauhi 'i ha me'a 'e 'auha vavé 'e faka'au pē 'o 'ikai toe lava 'o lau kinautolu (vakai, Sēkope 4:2). 'Oku fakamahino mai 'e hono tutu ko ia 'o e ngaahi folofola ne ma'u 'e he kau papi ului 'a 'Alamā 'i 'Amonaihaá 'a hono ngāue faka'aho 'aki ko ia 'o e ngaahi tatau pepa 'o e folofolá (vakai, 'Alamā 14:8; fakafehoanaki mo Mōsaia 2:8; 29:4; mo e 'Alamā 63:12). Na'e 'ikai faingofua ke ngaohi mo tā tongitongi e 'ū lau'i peleti ukameá (vakai, Molomona 8:5) ko ia na'e fakangatangata pē hono lahi.

Na'e tohi 'e Molomona hono hisitōliá 'i he ngaahi nāunau kehekehe na'á ne ma'ú "o fakatatau ki he 'ilo mo e mahino kuo foaki 'e he 'Otuá" kiate iá (Ngaahi Lea 'a Molomoná 1:9). Na'e fakahangatonu mo pau e tokoni fakalangí he taimi 'e ni'ihí, 'o hangē ko ia ko e taimi na'e fakahinohino 'i ai ia 'e he 'Eikí ke 'oua na'á ne fakakau ha toe fakamatala lōloa ange ki he ngaahi akonaki 'a Sisū ki he kau Nifai (vakai, 3 Nifai 26:6–12), ka 'oku 'ikai ha lau ne toe 'i ai ha ngaahi fakamatala fakahisitōlia ne fakahā ange kiate ia.

"Pea Ko ia 'Oku Tau Vakai Ai"

Ne toutou fakahā 'e Molomona ko ha kongá si'i pē 'o e ngaahi me'a fakahisitōlia ne ma'ú 'i he ngaahi peleti lalahi 'a Nifai 'okú ne fakanounou'í (vakai, Ngaahi Lea 'a Molomoná 1:5; 3 Nifai 5:8; 26:6; vakai foki, Sēkope 3:13–14; 4:1). Na'e founga fēfē leva 'ene fili e ngaahi fakamatalá?

'Oku toutou hā 'i he'ene tohi 'a 'ene tefito 'i taumu'á. Ko e taumu'á ke fakapapau 'i 'oku mahino ki he'ene kau laukongá, tautautefito ki he kakai 'i he kaha'ú 'i he fonua 'o e tala'ofa ko 'Ameliká pea tautautefito ki he hako 'o Lihai, 'a hono mahu'inga kiate kinautolu 'a e tala'ofa mo e kikite ne 'oange ki he tamai ko Lihai: "Kapau te mou tauhi 'eku ngaahi fekaú te mou tu'umālie 'i he fonuá." (Seilomi 1:9). Ko hono mo'oní, ko e fakatatau *kovi* 'a 'Amalone fekau-'aki mo e lea fakatalutalu ko ia 'a Lihai 'oku tokanga lahi ki ai 'a Molomoná: "Ka 'ikai te mou tauhi 'eku ngaahi fekaú, 'e 'ikai te mou tu'umālie 'i he fonuá" ('Amenai 1:6; toki tñaki atu 'a e fakamamafá).

'Oku fakafaikehekehe 'i lahi 'e he ngaahi lēsoni 'a Molomoná e lelei mei he kovi. 'Oku fakamamafa 'i 'e he kakai 'i he'ene lekōtí 'a e talangofuá mo e anga mā'oní'oní 'i he'ene fehangahangai mo e fai anghala ongongata'á. 'Okú ne fakamatala 'i 'a e kakai ta'efaitotonú ko ha kakai mātu'aki angakovi pea tuha mo honau iku'angá; 'okú ne fakamatala 'i 'a e kau mo'unga 'i tangatá 'oku nau fe'unga mo hono vīkivikí 'i he meimei tapa kotoa pē. 'Oku 'ikai ha'ane lave ki ha ngaahi 'ulungaanga 'oku 'ikai pau pe 'oku lelei pe kovi. Na'e fie ma'ú 'e Molomona ke fakamahino ki he 'atamai 'o 'ene kau laukongá ko e lelei mo e kovi 'okú na fehangahangai 'aupito (fakatokanga 'i ange 'a e ngaahi lea ne ngāue 'aki 'e Molomoná 'o

fakafehoanaki mo ia 'i he Molonai 7:5–19).

Na'e huluni 'aki 'e Molomona e ni'ihí 'o 'ene ngaahi fakamatalá ha'ane ue 'i fakalaumālie fakatātaha. 'Oku fa'a faka'ilonga 'i e founga tohi ko 'ení 'aki e kupu 'i lea hangē ko e "pea ko ia 'oku tau vakai ai" (hangē ko ia 'i he 'Alamá 42:4, 7, 14; Hilamani 3:23–31; 6:34–40).

'Oku fakamatala 'i 'e Molomona mo Molonai 'ena lēkooti "nounou" ki he'ena kau laukonga 'i he kaha'ú 'i ha fa'ahinga founga talanoa fakahisitōlia makehe. Na'e 'ikai te na hiki ia 'o hangē ko hano hiki 'e ha tokotaha fai hisitōlia ha hisitōliá, ka 'i ha pōpoaki ma'ongo'onga ne fakataumu'a ke ako 'i e kau laukongá ki he ngaahi lēsoni ne ako 'e he ongo tangatá 'i ha'ana ngāue 'osikiavelenga ki hona kakaí pea ki he 'Otuá. Na'á na faka'aonga 'i 'a e ma'ū'anga tokoni lelei taha na'á na ma'ú 'i he founga 'aonga taha na'á na 'iló. Na'e hoko 'ena ngāue mo e mateakí ko ha tokoni ia ki he kakai kotoa 'i hotau kuongá.

'Oku ou mātu'aki fakamālō'ia kinaua. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Hangē ko 'ení, mahalo 'oku kau e fanga ki'i fehalaaki ikí (tatau mo e ngaahi "taipe hala" 'i onopóni) 'i he "fehalaaki" ko ia ne 'uhinga ki ai 'a Molonai 'i he peesi talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná "ko e ngaahi fehalaaki 'a e tangatá." 'Oku kau ai 'a e fakamatala hala ki hono kapa ko ia 'o e kolo ko Nifaihá ('Alamá 51:26; fakafehoanaki mo e 'Alamá 59:5) mo ha fehalaaki 'oku fakamatala 'i 'a e me'a tatau 'oku hoko, ka 'oku pehé 'i ha veesi ia 'e taha ne hoko 'i he ta'u hono 26 'o e pule 'a e kau fakamāu, ('Alamá 56:9) pea 'i ha fakamatala ia 'e taha ne hoko ia 'i he ta'u hono 28 ('Alamá 53:22–23). 'Oku fakahaa 'i 'e he ngaahi tōnounou pehé 'a e tōnounou fakaetangata 'a e tokotaha fai hisitōliá, neongo 'oku 'ikai fie ma'ú ke tau fakafilingaua 'i ha'atau lau e fakamatalá.
2. Vakai, John A. Tvedtnes and Stephen D. Ricks, "Jewish and Other Semitic Texts Written in Egyptian Characters," *Journal of Book of Mormon Studies*, vol. 5, no. 2 (1996), 156–63; mo e John A. Tvedtnes, "Linguistic Implications of the Tel-Arad Ostraca," *Newsletter and Proceedings of the Society for Early Historic Archaeology*, no. 127 (1971).
3. Vakai ki he, B. H. Roberts, *New Witnesses for God*, 3 vols. (1909), 2:93–104.
4. Ke ma'ú ha fakamatala lahi ange ki he ngaahi ma'ū'anga fakamatala kehekehe 'o e lekōtí, vakai ki he, "Ko ha Fakamatala Nounou 'o Kau ki he Ko e Tohi 'a Molomoná" 'i he Tohi 'a Molomoná.

KO E FIEFIA ‘O E Ngāue ki he Hisitōlia Fakafāmilí

Fai ‘e Eletā
Quentin L. Cook
‘O e Kōlomu ‘o e
Kau ‘Aposetolo ‘e
Toko Hongofulu
Mā Uá

*‘Oku mahino ‘i he tala‘ofa ‘a ‘Ilaisiaā ‘oku ‘i ai hotau
fatongia ki he ngaahi to‘u tangata kimu‘a ‘iate kitautolú
pea mo e to‘u tangata ‘e muiaki mai ‘iate kitautolú.*

Oua na‘a teitei ngalo ko hono fakahoko ko ia ‘o e hisitōlia fakafāmilí—
mo e ngaahi ouau ‘o e temipalé—ko ha konga mahu‘inga ia ‘o e
ngāue ‘o e fakamo‘uí pea ‘oku tāpuaki‘i e mo‘ui ‘o kinautolu ‘oku kei
mo‘uí ‘i he‘enua kau ‘i he ngāue toputapú ni ma‘á e kau pekiá. ‘Okú
ne fakamālohia ‘etau tuí mo ‘etau tukupā ki he ongoongolelé, tokoni‘i kitautolu ke
tau matu‘uaki ‘a e ‘ahi‘ahi, toe vāofi ange hotau fāmilí, mo fakamālohi hotau ngaahi
uōtí mo e ngaahi siteikí.

‘Oku ou fie fakamamafa‘i ‘a e “kumi, ‘ave, mo ako‘i” ‘a e hisitōlia fakafāmilí. Ko e
kumí, ‘oku mau faka‘uhinga ia ko hono ngāue ‘aki e uepisaiti ‘o e FamilySearch pe
ko e ki‘i tohi *Ko Hoku Fāmilí: Ngaahi Talanoa ‘Okú ne Fakatahataha‘i Kitautolú*¹
ke ma‘u e hingoa ‘e taha pe lahi ange ho‘o ngaahi kuí pe ko honau hakó. Hili iá pea
‘ave ‘a e ngaahi hingoá ni ki he temipalé, pe vahevahe ia mo ha ni‘ihi kehe ke nau
lava ‘o ‘ave kinautolu. (‘Alu ki he temipalé mo ho fāmilí, ‘o ka faingamālie.) Ko hono
faka‘osí, *ako‘i* ho fāmilí pea ako‘i leva ‘a e ni‘ihi kehé ke fakahoko e me‘a tatau.

‘Oku fekau‘aki e palani ‘etau Tamaí mo e ngaahi fāmilí, ‘o fakataipe ‘aki ha fu‘u
‘akau kaukau. Ke mo‘ui mo tupu ha fu‘u ‘akau, ‘okú ne fie ma‘u ha ngaahi aka
mo e va‘a fakatou‘osi. ‘Oku fie ma‘u foki ke tau fehokotaki ki hotau ngaahi aká—
‘etau mātu‘á, ngaahi kuí mo e ngaahi kui kehé—kae pehē foki ki hotau ngaahi
va‘á—‘etau fānaú, makapuná, mo e ngaahi hakó. ‘Oku faka‘aonga‘i ‘e ha ngaahi
potufolofola lahi ‘a e fakatātā ‘o ha fu‘u ‘akau mo hono ngaahi aká mo e va‘á ke
fakafofonga‘i ‘aki e fāmilí (vakai, ‘Īsaia 11:1; Sēkope 5).

*Na'e hā 'a Mōse
mo 'Ilaisiā ki he
Fakamo'ui mo Pita,
Sēmisi, mo Sione 'i he
Mo'unga 'o e Liliū 'i
he vaeua'angamālie
'o taimi.*

Ko e Misiona 'o 'Ilaisiā

Na'e kikite 'a e palōfita ko Malakaí, 'i he tohi fakamuimitaha ia 'o e Fuakava Motu'á, ki ha taimi 'e foki mai ai 'a e palōfita ko 'Ilaisiā ki he māmaní "'i he te'eki ai ke hoko 'a e 'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí . . . [ke] liliu 'a e loto 'o e mātu'á ki he fānaú, pea ko e loto 'o e fānaú ki he'enau mātu'á, telia na'á [Ne] ha'u ke tā'i 'aki 'a māmani 'a e mala'ia'" (Malakai 4:5–6).

'I he taimi na'e hā ai 'a e 'āngelo ko Molonai ki he ki'i talavou ta'u 17 ko Siosefa Sāmitá 'i he 1823, na'á ne lau 'a e ngaahi veesi tatau pē mei he tohi 'a Malakaí kae 'i ha fakalea kehe. Na'e pehē 'e Molonai 'i he pō ko ia 'o Sepitemá:

"Vakai, te u fakahā ki te kimoutolu 'a e Lakanga Fakataula'eikí, 'i he nima 'o 'Ilaisiā ko e palōfitá, ki mu'a 'oku te'eki ai ke hoko 'a e fu'u 'aho lahi mo fakamanavahē 'o e 'Eikí.

". . . Pea te ne tō 'i he loto 'o e fānaú 'a e ngaahi tala'ofa na'e fai ki he ngaahi tamaí, pea 'e liliu 'a e loto 'o e fānaú ki he'enau ngaahi tamaí. Ka ne 'ikai ke pehē ia, 'e faka'auha 'o 'osi'osingamālie 'a e māmaní kotoa 'i he'ene hā'ele mai'" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:38–39).

Na'e lea tu'o fā 'aki 'e he 'āngelo ko Molonai 'a e ngaahi lea 'a Malakaí ki he talavou ko Siosefá.

Fakakaukau angē kapau ko e me'a pē ia na'a tau 'ilo 'o kau ki he palōfita ma'ongo-onga ko 'Ilaisiā 'a e me'a ne 'ilo 'e Siosefa Sāmita mei he Tohi Tapú. 'Oku tau 'ilo mei he tohi folofola ko ia na'e lolotonga mo'ui 'a 'Ilaisiā 'i ha taimi faingata'a, 'i he meimei ta'u 'e 900 kimu'a hono 'alo'i 'o Kalaisí. Na'e pule 'a 'Ehapi mo Sisipeli ko ha tu'i mo e kuini fai-angahala 'i 'Isileli, 'o kau ai 'ena tu'utu'uni ke hū 'a e taha kotoa pē ki he 'otua loi ko Pealí pea fakapoongi e kau palōfita 'a e 'Eikí.

Ko ha palōfita fisifisimu'a 'a 'Ilaisiā. 'Oku tali 'e he kau Kalisitiane mo e kau Siu 'i he funga māmaní 'a e fakamatala 'a 'Ilaisiā he Fuakava Motu'á.

'Oku hiki 'i he folofolá 'a e mana hono fakahaofi e mo'ui 'a 'Ilaisiā mo 'ene hao-faki'i ha fefine uitou mei he hongé pea fokotu'u hono fohá mei he maté (vakai, 1 Ngaahi Tu'i 17). 'Oku fakamatala 'i 'e 'Ilaisiā 'a e founga hono fakapapau'i ange 'e "ha kihii'i le'o-si'i" ki te ia 'oku 'ikai ke ne tuenoa 'i he'ene lí'oa ki he 'Eikí (vakai, 1 Ngaahi Tu'i 19:4–14). Ko hono faka'osi, na'e liliu

'a 'Ilaisiā pea 'ave ki he langí 'o 'ikai ke ne a'usia 'a e maté (vakai, 2 Ngaahi Tu'i 2:7–12).

Ngata pē 'i he fakahā 'i onopōnī 'oku fakahā mai ai 'a e fatongia kakato 'o 'Ilaisiā. Ko e palōfita fakamuimui taha ia na'á ne ma'u 'a e mālohi fai-sila 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki ki mu'a he kuonga 'o Sisū Kalaisí. Na'á ne hā mo Mōse ki he Fakamo'uí pea mo Pita, Sēmisi, mo Sione 'i he Mo'unga 'o e Liliú 'i he vaeua'angamālie 'o taimí (vakai, Mātiu 17:1–4; Ma'ake 9:2–5). Ko ha kongā mahu'inga ia 'o hono Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé, 'a e hā 'a 'Ilaisiā kia Siosefa Sāmita mo 'Ōliva Kautele 'i he 1836 'i he Temipale Ketilaní. Na'á ne toe fakafoki mai ai e ngaahi kī 'o e mālohi ki he fai-silá, ki hono sila 'i 'o e ngaahi fāmilí 'i he kuonga fakakosipeli ko 'ení ko hono fakakakato 'eni 'o e kikite 'a Malakaí (vakai, T&F 110:13–16). Koe'uhí na'e fekau'i mai 'a 'Ilaisiā 'i he kuonga fakakosipeli ko 'ení, 'oku lava ke ma'u 'e he kakai mo'uí mo e kau pekiá fakatou'osi 'a hono kakato 'o e fakamo'uí.

'Oku fakahoko e misiona 'o 'Ilaisiā 'e he me'a 'oku fa'a ui he taimi 'e ni'ihi ko e laumālie 'o 'Ilaisiā, 'a ia ne ako'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, “ko ha hāsino 'a e Laumālie Mā'oní'oní 'o fakamo'oni ki he natula fakalangí 'o e fāmilí.”² Ko hono 'uhinga ia 'oku tau fa'a ui ai e ngaahi fakahā 'a e Laumālie Mā'oní'oní fakataha mo e hisitōlia fakafāmilí mo e ngāue fakatemipalé ko e laumālie 'o 'Ilaisiā.

'Oku tau lau 'i he Tokāteline mo e ngaahi Fuakavá 'o kau kiāte kinautolu kuo nau 'osi pekiá “'oku 'ikai lava ke fakahaohaoa'i 'a kinautolu ta'ekau ai 'a kinautolu pe fakahaohaoa'i 'a kinautolu ta'ekau ai 'a kinautolu.” (T&F 128:18). 'Oku 'uhinga 'eni ki he hā? 'Oku tau ma'u 'a e talí 'i he folofolá:

“Pea ko 'eni, 'e hoku ngaahi tokoua mo e ngaahi tuofāfine 'ofeina lahi, tuku ke u fakahā papau kiāte kimoutolu, ko e ngaahi tefito'i mo'oni 'eni 'oku kau ki he kau pekiá mo e kakai mo'uí 'a ia 'oku 'ikai lava ke tukuange noa'ia ia, 'o kau ki hotau fakamo'uí. *He 'oku 'aonga pea 'oku kau lahi 'a honau fakamo'uí ki hotau fakamo'uí*, 'o hangē ko e lea 'a Paula 'o kau ki he ngaahi tamaí—'oku 'ikai lava ke fakahaohaoa'i 'a kinautolu ta'ekau ai 'a kinautolu—pea 'oku 'ikai lava foki ke fakahaohaoa'i 'a kinautolu ta'ekau ai 'a hotau kau pekiá” (T&F 128:15; toki tānaki 'a e fakamamafá).

'Oku 'uhinga e “'oku 'aonga honau fakamo'uí mo mahu'inga ki hotau fakamo'uí” 'oku fefalalá'aki mo fehokotaki 'a e fakamo'uí 'o e fāmilí kakato 'o e tangatá—hangē ko e ngaahi aka mo e ngaahi va'a 'o ha fu'u 'akau.

Fakahoko ha Fakataha Fakatohihohoko Fakafāmilí

'Oku totonu ke fakamu'omu'a taha 'a e ngaahi tukupā mo e ngaahi faka'amu 'a e fāmilí. Te nau malu 'i 'a hotau iku'anga fakalangí. Ke kamata 'a e ngaahi fāmilí 'i he 'enau ngāue ki he hisitōlia fakafāmilí, 'oku ou fakatukupaa 'i kinautolu ke nau fakahoko e me'a 'oku ou ui ko ha “Fakataha Fakatohihohoko Fakafāmilí.” 'Oku totonu ke toutou fakahoko 'eni. 'E lava ke 'omi 'e he taha kotoa ki he ngaahi fakataha ko 'ení e ngaahi hisitōlia fakafāmilí lolotongá, ngaahi talanoá, mo e ngaahi taá, kau ai e ngaahi koloa tauhi 'ofa 'a e ngaahi kuí mo e mātu'á. 'E lava 'o faka'aonga 'i e ki'i tohi *Ko Hoku Fāmilí* ke tokoni ki hono hiki e ngaahi fakamatala fakafāmilí, ngaahi talanoá, mo e ngaahi taá, 'a ia 'e lava ke toki fakahū ki he 'Akau Fakafāmilí 'i he FamilySearch.org.

Neongo iá, he 'ikai lava ke fakahoko tu'o taha pē 'eni. 'Oku fie ma'u 'a e ngāue faivelenga 'i he kotoa 'o e mo'uí. Ko kinautolu ko ia 'oku nau fekumi ki ha founga lelei ange ki hono tauhi 'e he fāmilí e 'aho Sāpaté, ko ha founga lelei 'aupito hono fakavavevave 'i 'o e ngāue toputapú ni.

Ko 'api 'a e senitā 'o e hisitōlia fakafāmilí. 'Oku fie ma'u ke tau tokoni 'i hotau to'u tupú ke fakatupulaki ha 'ofa ki he ngāue ni. Kuo 'osi fakatafoki 'e he tokolahi hotau to'u tupú

honau lotó ki he'enua ngaahi tamaí. 'Oku vēkeveke hotau kakai kei talavou ke 'ilo ki he mo'ui 'a e kau mēmipa 'o e fāmīlī—'a e feitu'u ne nau omi mei aí mo e anga 'enua mo-'ui. 'Oku a'u 'o fu'u fiefia lahi ha ni'ihoni hono fai 'o e ngāue 'o 'ikai ke nau fakatokanga 'i e taimi pea nau lotomamahi he taimi 'oku pau ke nau tuku aí.

'Oku saí'ia 'a e kakai kei talavou he ngaahi talanoá mo e ngaahi taá, pea 'oku nau lava eni 'o ngāue'aki 'enua taukei he tekinolosiá ke paotoloaki e ngaahi manatu ko iá 'i he 'Akau Fakafāmīlī 'i he FamilySearch.org. 'E lava ke nau 'ilo ha mēmipa 'o e fāmīlī 'oku nau fie ma'u e ngaahi ouau fakatemipalé fakafou 'i ha "tokoni-fakalēkooti" 'oku tuku mai 'i he FamilySearch.org.³

'Oku malava 'o fakahoko 'a e ngaahi tokoni lēkooti ni fekau'aki mo e kau mēmipa 'o e fāmīlī tu'unga 'i he fakahokohoko fakamotu'alea 'a e kāingalotu 'o e Siasí fakaemāmani lahi. 'E tokoni atu 'a e ngaahi lēkōtī ni—pea 'oku nau laumiliona—ke ke 'ilo lahi ange ki ho'o ngaahi kui 'oku te'eki ke ke 'ilo 'i 'enua fehokotaki mo ho fāmīlī pea 'oku nau fie ma'u ke fakahoko ange ma'anautolu 'a e ngaahi ouau 'oku fakahoko 'i he temipalé. 'Oku 'i ai e ngaahi lēkooti kehe 'i he funga māmaní mo ha fakahinohino

fakatekinolosiá 'i he ngaahi uepisaiti 'o kau ai 'a e Ancestry.com, Findmypast.com, mo e My Heritage.com, 'a ia 'oku malava 'o hū ta'e-ha-totongi ki ai e kāingalotu 'o e Siasí.

Neongo ko 'api 'a e senitā 'o e hisitōlia fakafāmīlī, 'e hoko-hoko atu hono fokotu'u 'e he Siasí ha ngaahi senitā hisitōlia fakafāmīlī 'e lava ai e ngaahi fāmīlī 'o 'ilo 'i fakataha 'enua ngaahi kuí mo hū ki he 'Initaneti kapau 'oku 'ikai ma'u 'i 'api.

'E lava 'e he kāingalotu mo'ui tauu kotoa pē 'o e Siasí 'oku ta'u 12 pe motu'a ange 'o ma'u ha lekomeni temipale fakangatangata ke fakahoko e papitaiso ma'á e kau pekiá hili ha 'initaviu mo e taha pe toko ua 'o e kau taki fakasiasí. 'Oku kau heni mo e kau ului fo'ou kotoa.

Ko ha me'a fakafiefia hano ma'u ha lekomeni kuo 'osi fakamo'oni ke ke lava ai 'o 'alu ki ha temipale pē. 'Oku ma'u foki 'e he lekomeni ha malu'i toputapu. Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peeka (1924–2015) ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá:

“Oku 'ikai mo ha ngāue te ne malu'i lahi ange 'a e Siasí ni ka ko e ngāue fakatemipalé mo e fekumi 'i he hisitōlia fakafāmīlī 'a ia 'okú ne poupou'i. 'Oku 'ikai mo ha ngāue te ne toe fakama'a ange 'a e laumālié. 'Oku 'ikai mo ha ngāue 'oku tau fai te ne 'omi ha mālohi lahi ange kiate kitautolu. 'Oku 'ikai mo ha toe ngāue 'e fie ma'u ki ai ha tu'unga mo-'ui anga mā'oni'oni ange.

“Oku hanga 'e he'etau ngaahi ngāue 'i he temipalé 'o 'ufi'ufi mo malu'i kitautolu fakafō'ituitui pea 'i he'etau hoko ko ha kakai 'aki ha paletu'a.”⁴

Ko Hotau Fatongia ki He'etau Ngaahi Kuí

Ko ha me'a fakafāmīlī 'a e hisitōlia fakafāmīlī, ka 'oku 'ikai fehangahangai e kau mēmipa kotoa 'o e fāmīlī mo e tūkunga tatau. Ko e tokolahi 'o 'etau ngaahi kuí ne nau pekia te'eki mali pe 'i ai ha fānau. Ne vete mali ha ni'ihoni, pea toutou mali ha ni'ihoni. Ko e tokolahi ne 'i ai 'enua fānau na'e faingata'a'ia fakaesino pe mate kei si'i. Ko e tokotaha kotoa pē 'oku 'i ai hono talanoa.

'Oku fie ma'u 'e he laumālie kotoa pē, 'a e mo'ui mo e pekia, 'oku nau ha'isia ki he'enua ngaahi ngāue 'a e tāpuaki 'o e ngaahi ouau toputapu 'o e temipalé, pea 'e lava ke tau tokoni ki he kau mēmipa hotau fāmīlī ke nau ma'u ia. 'Oku tatau ai pē pe 'okú ke tāutaha, māmalohi ho husepānití pe uaifí, pe 'okú ke māmalohi pe te'eki ke kau ki he Siasí, te ke lava foki mo koe 'o tokoni ki hono fakamo'ui 'o e ngaahi laumālié. 'Oku 'ikai ha toe ngāue mahu'inga, kakato, pe nāunau'ia ange.

Ko hotau 'Eiki mo e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisi 'a e 'ulu 'o e ngāue ni. Hili 'Ene pekia, na'á Ne fakaava 'a e matapā ki

he fale fakapōpulá ne tuku ai 'a e kau pekiá:

“Na’á ne fokotu’utu’u ha’ane kau ngāue, peá ne fili ha kau talafekau, ‘o fakakofu’i ‘aki ‘a e mālohi mo e mafai, pea tu’utu’uni ke nau ‘alu atu ‘o ‘ave ‘a e maama ‘o e ongoongolelei kiate kinautolu na’e ‘i he fakapo’ulí, ‘io ki he ngaahi laumālie kotoa pē ‘o e tangatá. . . .

“Pea na’e ‘alu atu ‘a e kau talafekau na’e fili ke talaki fakahā ‘a e ‘aho ‘o e ‘alo’ofa ‘o e ‘Eiki’i pea fakahā ‘a e tau’atāina ki he kau pōpula ‘a ia na’e nofo ha’isiá; ‘io kiate kinautolu kotoa pē te nau fakatomala mei he’enua ngaahi angahalá pea tali ‘a e ongoongolelei.” (T&F 138:30–31).

‘Oku faingofua pē ‘etau pōpoakí, ka ‘oku mahu’inga. ‘Oku ‘ikai fie ma’u ke fakamatala’i mālie ia pe ha tokāteline faingata’a. Ko e me’a pē ‘oku fie ma’u ko ha loto mafesifesi mo ha laumālie fakatomala, pea mo ha tukupā ke muimui ki hotau Fakamo’ui.

‘I he’eku hoko ko ha ‘Aposetolo ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí, ‘oku ou palōmesi atu kapau te ke sio fakalaka atu ‘i he ngaahi ha’i ‘o e taimí mo e mo’ui fakamatelié pea tokoní ‘i ‘a kinautolu ‘oku fie ma’u tokoní, ‘e tāpuaki’i

koe ‘aki ‘a e vāofi mo e fiefia ange ho fāmili pea ‘e foaki ‘a e malu’i fakalangí ma’anautolu ‘oku faivelenga ‘i He’ene ngāue

‘Oku mahino ‘i he tala’ofa ‘a ‘Ilaisiaá ‘oku ‘i ai hotau fatongia ki he ngaahi to’u tangata kimu’a ‘iate kitautolú pea mo e to’utangata ‘e muiaki mai ‘iate kitautolú. Fakatauange ‘e mātu’a, to’u tupú, mo e fānaú ke mou ma’u ‘a e fiefiá pea ke fai tāpuekina kimoutolu ‘i he tapa kotoa pē ho’omou mo’uí ‘i ho’omou fuesia e fatongia kuo ‘oatu mei he langí ke kau ‘i he ngāue toputapu ma’á e kau pekiá. ■

Mei ha lea ko e, “Our Father’s Plan Is about Families,” na’e fai ‘i he Konifelenisi ‘a e RootsTech Family History ‘i Sōleki Sítu, ‘Tutā, ‘i he ‘aho 14 ‘o Fēpueli, 2015. Vakai ki he RootsTech.org ke ‘ilo lahi ange fekau’aki mo e konifelenisi lahi ‘a e Roots Tech ki he 2016.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Ki ha fakamatala ki he ki’i tohi *Ko Hoku Fāmili*, ‘alu ki he familysearch.org/campaign/myfamily.
2. Russell M. Nelson, “A New Harvest Time,” *Ensign*, May 1998, 34.
3. ‘Oku fakahaa’i ‘e he kongā ‘o e Tokoni Fakalēkōtí ‘a e “ngaahi ola ‘o ha fekumi lahi [‘a e FamilySearch] kuo tānaki kau ki ho’o ngaahi kui” (familysearch.org/blog/en/give-research-boost-record-hints/).
4. Boyd K. Packer, “Ko e Tempale Mā’oni’oni,” *Liahona*, ‘Okatopa 2010, 35.

Ko e ‘ulu ‘o e ngāue ni ko hotau ‘Eiki mo e Fakamo’ui ko Sīsū Kalaisí. Hili ‘Ene pekiá, na’á Ne fakaava e matapā ki he fale fakapōpulá ‘a ia ne tuku ai ‘a e kau pekiá.

Ko e Taimi 'oku Mavahe ai ha Fānau mei he Siasí

*'E lava ke tau tali 'a e tefito'i mo'oni 'oku tāpuekina 'etau fānaú 'aki 'a
e tau'atāina ke filí, pea na'a mo e taimi 'oku nau ngāue 'aki ai
ia ke fononga 'i he hala 'oku 'ikai ke tau loto ki aí.*

Fai 'e Robin Zenger Baker

Ne 'osi atu ha ngaahi uike talu mei he hiki 'eku tama fefine lahi ki ha kolo fo'ou, pea ko e Sāpate kotoa pē na'e 'ikai te ne 'alu ai ki he lotú, na'á ku ma'u 'a e hoha'a tatau. Te ne toe foki nai ki he lotú? Na'á ku feinga tūkuingata ke ne foki: fakalotolahi, 'oatu e 'uhingá, fakakolekole, fafangu ma'u pē ia, lotu, 'aukai, pea a'u 'o telefoni ki he'ene pīsopé. Koe'uhí ne ma nofo vāmama'o 'aki ha maile 'e 2,000 (km 'e 3,220), na'e faingata'a ke u 'alu mo ia, ka na'e a'u 'ou feinga 'o fai ia!

Na'á ku fakakaukau ma'u pē kapau te u lava 'o ki'i fulihi e tūkungá, 'e lava 'e he'eku tama fefiné 'o toe fakakake 'ene mo'ui fakalaumālié. Na'á ku ongo'i ne u fie ma'u pē ke fokotu'u 'i hono 'alungá e tokotaha totonú—'a 'ene faiako 'a'ahí, pīsopé, ha kaungāme'a pe mēmipa 'o e fāmili—ke talaange pe fakahoko 'a e me'a ko ia te ne fakafoki mai iá. Ka na'e 'ikai ha 'utu 'e hakea. Na'á ku hoha'a lahi, pea fonu hoku lotó 'i he ongo'i halaia mo e mamahi he kuó u tōnounou 'i hoku fatongia fakaemātu'á.

'Oku 'i ai ha tokolahi 'oku nau a'usia e me'a tatau mo au. 'I he taimi 'oku mavahe ai 'a e fānaú mei he hala 'o e ongoongolelé, 'oku fa'a faingata'a 'aupito ki he mātu'a 'oku kei tui faivelengá ke nau matu'uaki. Na'e loto mamahi lahi ha fa'ē 'e taha 'i ha ngaahi fili 'a 'ene tama fefiné 'o ne pehē ai na'e ongo fakamamahi ke toe mānava. Na'e vahevahe 'e ha tamai na'á ne ongo'i kuo fakasītu'a'i ia 'e he'ene fānaú mo 'ene tō'onga mo'uí. Na'e hoha'a ha fa'ē kei talavou telia na'a fehu'ia 'e he'ene fānaú ikí e Saisí 'o nau mavahe ai 'i ha 'aho.

'Oku tau matu'uaki fēfē nai e ngaahi ongo fakamamahí ni 'i he taimi 'oku fili ai ha mēmipa 'o e fāmili ke mavahe mei he Siasí? 'Oku 'i ai ha ngaahi me'a 'e lava ke tau fai.

Ako mei he Níihi Kehe Kuo Nau Faingata'a'ia

Na'e fefa'uhi 'a e níihi 'o e ngaahi fāmili angatonu taha 'i he folofolá mo ha fānau angatu'u. Na'e ma'u 'e Selaia mo Lihai ha fānau ne nau si'aki 'a e ngaahi akonaki 'enu mātu'á (vakai, 1 Nifai 2:8–12). Na'e pehē pē mo 'Ātama mo 'Ivi (vakai, Sēnesi 4:8). Na'a mo 'etau mātu'a fakalangí, na'á na mamahi he taimi ne fili ai e vahe tolu 'e taha 'o 'ena fānau fakalaumālié ha hala 'e tahá (vakai, T&F 29:36). 'Oku kau 'i he palani 'o e fiefiá 'a e tau'atāina ke filí. Pea 'oku 'uhingia 'oku a'u pē 'o fili ha kau mēmipa 'o ha fāmili angatonu ke si'aki 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelé. 'E lava ke tau ma'u ha fakanonga mei he ngaahi talanoa 'o e ngaahi fāmili faingata'a'ia 'i he ngaahi folofolá. 'Oku tau ma'u ha mahino lelei ange 'o e tau'atāina ke filí mo e manava'ofa, pea 'e lava ke tokoni 'a e mahino ko iá ke fakamo'ui kitautolu mo tau laka atu ki mu'a.

'Ilo'i ko 'Etau Fānaú ko e Fānau Foki Kinautolu 'a e 'Otuá

'I he taimi ne kamata fakafehu'ia ai 'e hono foha ta'u hongofulu tupú 'ene tuí, ne kamata ke lomekina ha fa'ē 'e taha 'i he ongo'i halaia mo e tōnounou. Lolotonga 'ene fakakaukau ki ha founa na'e mei lelei ange ai hono fatongia fakaemātu'á, na'á ne ma'u ha ongo'i 'alo'ofa: "Oku 'ikai ko ha tama pē ia 'a'au. 'Oku lahi ange 'eku 'ofa 'iate iá 'iate koe, pea 'oku 'ikai ke u ongo'i halaia koe'uhí ko ia pe

ko ha taha 'o 'eku fānau kuo 'auheé." Mei he momeniti ko iá, na'e lava 'a e fa'ē ko 'ení 'o tukuange 'a e ongo'i halaiá pea tukutaha leva 'ene tokangá ki he faka'ofa 'a 'ene tama tangatá ka ko e foha 'o e 'Otuá.

Tokanga ki he Lavame'á

'Oku faingata'á'ia e mātu'á he taimi 'e ní'hi koe'uhí 'oku 'ikai ke mahino kakato kiate kinautolu 'a e akonaki ko ia "oku 'ikai ha lavame'á te ne lava 'o fetongi huhu'i ha fehālaaki 'i he 'apí."¹ 'Oku 'ikai faingofua hono faka'uhinga 'i 'o e lavame'á mo e tōnounou. Hangē ko e fakamatala 'a 'Eletā Sione K. Kāmeki, ko ha mēmipa kimu'a 'o e kau Fitungofulú, "koe'uhí na'e fakataumu'a 'a e lea ko 'ení ke ue'i fakalaumālie 'a e mātu'á ke nau tokangaekina pe nofo mo 'enau fānau, 'oku 'ikai 'uhinga ia ke pehē 'e he mātu'á kuo nau tuku taimi, ngāue tōtōivi, mo feilaulau 'i honau ngafa fakaemātu'á, kae 'ikai pē ke nau utu e tāpuaki ne totonu ke nau ma'ú, kuo nau tōnounou."² 'Oku fie ma'u ke tau fakafiefia 'i 'a e ngaahi 'ulungāanga lelei 'o 'etau fānau mo e ngaahi taimi fakafiefia 'oku tau 'inasi aí. 'Oku totonu ke tau tali 'a e tefito'i mo'oni 'oku tāpuekina 'aki e kau mēmipa hotau fāmili 'a e tau'atāina ke filí, 'o tatau ai pē pe 'oku nau faka'aonga'i fēfē ia.

Liliu 'a 'Etau Ngaahi 'Amanaki

Lolotonga 'etau faka'amu ke muimui e kau mēmipa hotau fāmili 'i he ngaahi hala kuo tau filí, kuo pau ke nau fili ma'anautolu pē ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e ongo-ongolelé. 'Oku fokotu'u mai 'e 'Eletā Kāmeki ke 'oua te tau fakafisinga 'i 'a e fo'i mo'oni ko 'ení, mahalo 'oku fie ma'u e mātu'á ke "fulihi 'enau ngaahi 'amanaki, mo e tou'anga lolotonga, 'o tali 'a e me'a kotoa pē 'i honau anga totonú kae 'ikai ko e hokohoko atu 'i he faingata'á."³

Na'e ongo'i loto-fo'i mo loto-mamahi ha fa'ē 'i he'ene 'ilo'i he 'ikai 'alu 'ene tama tangatá 'o ngāue fakafaifekau. Na'e faifai pē peá ne 'ilo'i 'oku fie ma'u ke ne tukuange 'a e fakakaukau ko ia kuo pau ke 'alu 'ene tama tangatá 'o ngāue fakafaifekau kae lava ke ne fiefia. Na'á ne pehē, "Ne u toki lava 'o 'ilo'i, 'oku 'ikai ko au 'oku mahu'ingá." "Ko e mo'ui 'a e ki'i tamasi'i takitaha 'oku 'a'ana ia. 'Oku ou hoko pē ko 'enau fa'ē. 'Oku 'ikai 'a'aku 'a kinautolu."

Ma'u ha 'Ilo

'Oku ma'u 'e he mātu'á tokolahi 'a e fakafiemālie mo tauhi 'enau fakakaukau 'i he lotu, ako folofola, mo e 'alu ki he temipalé. Na'e vahevahe 'e ha mātu'á 'e taha hono ako'i ia 'e ha'ane a'usia 'i he lotú ke ne manatu'i 'a e

pelepelengesi 'ene tamá ki he Tamai Hēvani, 'a ia na'e tokoni ke tokoni ke to'o 'ene mamahí. 'Oku 'omi 'e he lotú ha ngaahi fakakaukau ke tokoni ki he me'a ke fa'i mo lea 'akí. 'Oku tokoni foki ia ke tau ma'u 'a e fiemālie.

'Oku talamai 'e he folofolá ha ngaahi talanoa 'o kau ki ha kakai ne nau fai ha ngaahi fili hala pea mo e founga ne matu'uaki 'aki ia 'e he kau mēmipa 'o e fāmili. Na'e vahevahe 'e ha mātu'á 'e taha, "Ko ha me'a lelei ia 'a e 'ikai fonu e folofolá 'i ha ngaahi talanoa fekau'aki mo ha ngaahi fāmili haohaoa he na'a tau mei lotosi'i ke feinga!" 'Oku toe fakapapau'i mai kiate kitautolu 'e he talanoa 'o 'Alamā ko e Si'i 'oku fanongoa 'a e lotu mā'oni'oni 'a e mātu'á (vakai, Mōsaia 27:14). 'Oku ako'i kitautolu 'e he talanoa fakatātā 'o e foha maumau koloá 'a e fiefia 'oku tau ongo'i 'i he taimi 'oku foki mai ai ha taha na'e hē (Luke 15:20–24).

'Oku lava foki ke tokoni'i kitautolu 'e he 'alu ki he Temipalé ke tau ma'u ha ngaahi 'ilo 'oku 'aonga ke tau matatali 'aki e ngaahi palopalema fakafāmili. Na'e pehē 'e 'Eletā Sione A. Uitisou (1872–1952) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku ou tui ko e tokotaha 'oku femo'uekina . . . 'e lava ke ne veteki . . . lelei mo vave ange 'a e ngaahi palopalemá 'i he fale 'o e 'Eikí 'i ha toe feitu'u ange." "E hoko mai 'a e fakahaá 'i he ngaahi taimi ta'e'amanekina tahá . . . 'i loto pe 'i tu'a 'i he temipalé, 'a e fakalelei'anga [ki] he ngaahi palopalema 'okú ne fakafe'ātu- ngia'i ['etau mo'ui]."⁴ 'I he 'alu 'a e mātu'á ki he temipalé, 'e lava ke ongo ange ki hona lotó mo e 'atamaí 'a e melino 'okú na kumiá.

Hokohoko Atu ke Fakahaá 'i e 'Ofá

Na'e 'ikai ke toe veiveiua e 'ofa 'a Līhai mo Selaia 'ia Leimana mo Lēmiuelá 'o hangē pē ko 'ena 'ofa 'ia Samu, Nīfai, Sēkope mo Siosefá. Neongo 'e faingofua ange ke feohi mo e kau mēmipa 'o e fāmili 'oku tau tui mo ma'u e tō'onga mo'ui tataú, 'oku kei mahu'inga pē ke tau ako ke fakahaá 'i 'etau 'ofa ki he ní'hi kehe 'oku 'ikai 'ofá.

Na'e vahevahe 'e ha fefine 'e taha 'a e a'usia hono kei 'ofá 'i ia 'e hono fāmili 'i he 'ikai ke ne toe 'alu ki he lotú he'ene kei si'i. 'I hono fāmili Siasi tokolahí, na'e fakafiefia 'i 'a e ngāue fakafaifekau 'i ha founga fakahāhā. Na'e teuteu'i e holisi 'o e lotofale 'o 'ene kui fefiné e ngaahi tā 'o e kau faifekau kotoa pē 'i he fāmili. Na'á ne pehē, "ko e uho ia 'o e māmani homau fāmili." Na'á ne 'ilo'i he 'ikai pē ke 'alu ia 'o ngāue fakafaifekau, peá ne ongo'i 'e tatau ai pē pe ko e hā ha lelei te ne fai 'i he māmani, he 'ikai pē ke ne ma'u ha totonu ke hā 'i he holisi 'o 'ene kui fefiné.

I he hokohoko atu ke tau 'ofa'i 'a kinautolu 'oku tau 'ofa ai 'i honau tū'unga lolotonga, te tau kei lava pē 'o piki ma'u ki he amanaki lelei te nau toe foki mai 'o mo'ui 'aki e ongoongolelei.

I hono ta'u 30, na'á ne fakakaukau ai ke ne ngāue 'i he Kau Ngāue Tokoni (Peace Corps) 'a e 'Unaiteti Siteiti. Na'á ne fononga ki Matakasikā pea lī'oa kotoa hono ivi ke tokoni ai. Lolotonga 'ene 'i ai, na'á ne 'ilo kuo fakakau 'e he'ene kui fefiné hono taá 'i he holisí. I he 'osi 'ene ngāue faka-Pisikoá, na'e fe'iloaki fiefia mo lo'imata'ia 'a e kui fefiné mo hono mokopuná. Na'e fakamatala 'ene kui fefiné 'o pehē, "Ko e ngāue tokoní ko e ngāue tokoní." 'E tatau ai pē pe 'oku 'i ai ha holisi ngāue fakafaifekau 'i hotau 'apí, 'oku kei lahi pē e ngaahi founa te tau lava ai 'o fakahaa'i ki he mēmipa kotoa hotau fāmilí 'oku 'ofa'i mo fakamahu'inga'i kinautolu.

Pikitai ki he 'Amanaki Lelei

I he'etau hokohoko atu hono 'ofa'i 'a kinautolu 'oku tau 'ofa ai 'i honau tu'unga totonú, te tau kei lava pē 'o piki ma'u ki he 'amanaki lelei te nau toe foki mai 'o mo'ui 'aki e ongoongolelei. 'Oku fa'a foki pē 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí hili ha vaha'ataimi 'o 'enau 'auheé. Hangē ko e foha maumau koloá, ne nau 'ilo'i ne 'omi 'e he'enu mo'ui kumu'á ha ngaahi pōpoaki mo e tefito'i mo'oni lelei, pea nau toe tali 'a e ngaahi me'a mahu'inga ko iá. Ko hono mo'oni, kuo tala'ofa mai 'e he kau palōfitá ko e kau mēmipa ko ia 'o e fāmilí 'oku sila'i ki he'enu mātu'á te nau ongo'i 'a e takiekina honau ohi haké pea te nau toe foki mai ha 'aho.⁵ 'Oku 'omi 'e he tala'ofa peheé ha 'amanaki lelei ma'a hotau ngaahi 'ofa'angá.

Tauhi-ma'u ha Fakakaukau Ta'engata

Kuo pau ke tau manatu'i 'oku 'ikai ke tau 'ilo'i 'a e me'a 'e hoko ki hotau ngaahi 'ofa'angá. Na'e vahevahe 'e ha tamai 'o ha kau to'u tupu angatu'u kuó ne 'ilo neongo 'oku 'ikai mo'ui angatonu hono ngaahi fohá he taimí ní,

'oku totonu ke 'oua na'á ne pehē 'oku tu'unuku mai e fakatu'utāmakí. 'Oku foku-tu'u mai 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, ko e Tokoni Ua 'i he kau Palesitenisí 'Uluakí, 'oku tau fa'a tui he taimi 'e ni'ihiki kuo 'osi hiki e faka'osinga ia 'o e talanoá, ka ko hono mo'oni, 'oku tau kei 'i he ngaahi vahe pē 'i he vaeua'angamālié.⁶ 'Oku kehe 'aupito e lau taimi 'a e 'Otuá meiate kitautolu, pea 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'a e iku'anga 'o e talanoa 'o e tokotaha kotoa pē.

Kapau ne tau 'ilo 'e faifai pea 'e foki mai e kau mēmipa hotau fāmilí, te ne liliu nai 'etau angafái 'i he'etau ngaahi talanoá he 'ahó nī? 'Oku ou tui kuo pau ke tau mo'ui mo ha nonga, 'ofa, mo e mahino lahi ange. I he'etau feinga ke fakalelei'i e iku'anga 'etau talanoá, 'oku tokoni ke tau manatu'i te tau lava pē 'o fili ke tau tokoni ki hotau ngaahi 'ofa'angá mei ha feitu'u 'o e melino mo e 'ofa kae 'ikai ko e 'ita mo e ilifia. Hangē ko ia ne tohi 'e Paulá, "He na'e 'ikai foaki 'e he 'Otuá kiate kitautolu 'a e laumālie 'o e manava-si'i; ka ko e mālohi, mo e 'ofa, mo e loto fakapotopoto." (2 Tímote 1:7). Hangē ko e tapou 'a 'Eletā Kāmekí: "'Oua 'aupito na'á ke teitei loto fo'i. Kapau 'oku hangē 'oku 'ikai lava ke ke tokoni'i ho'o tama fefiné pe tama tangatá he taimí ni, te ke kei lava 'o feinga pē mo kei 'ofa'i kinautolu. . . . 'Oua na'á ke tukulolo ki he ngaahi ongo'i halaiá mo e siva 'a e 'amanakí. Fekumi ki ha tokoni fakalaumālie mo e melino. Mālohi mo loto-to'a. Te ke ikuna'i ia."⁷

Kuo te'eki foki hoku 'ōfehiné ki he lotú. Ka 'oku mahino 'ema taumu'á; 'okú ma fakatou feinga ke ma vāofi. 'Okú ma fa'a talanoa ma'u pē, pea 'oku ou 'ilo 'oku tokoni'i ia 'e he'ene tupu hake 'i he Siasí ke angalelei, fakapotopoto mo fa'a fakakaukau. Neongo he 'ikai 'aupito ke u teitei fili ke ne foua e hala 'okú ne lolotonga fononga'ia, 'oku ou hounga'ia ko e ngaahi lēsoni 'okú ma ako 'i he fononga'angá. Pea kuó u ma'u 'a e nongá 'i he'eku tali hotau tu'unga makehe ko ia 'i he'eta fononga ki 'apí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'á 'i 'Tutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David O. McKay, 'i he Conference Report, Apr. 1964, 5; to'o mei he J. E. McCulloch, *Home: The Savior of Civilization* (1924), 42.
2. John K. Carmack, "When Our Children Go Astray," *Ensign*, Feb. 1997, 9.
3. John K. Carmack, "When Our Children Go Astray," 9.
4. John A. Widtsoe, "Temple Worship," *The Utah Genealogical and Historical Magazine*, vol. 22 (1921), 63–64, 'i he David B. Haight, "Temples and Work Therein," *Ensign*, Nov. 1990, 61.
5. Vakai, "Hope for Parents of Wayward Children," *Ensign*, Sept. 2002, 11.
6. Vakai, Dieter F. Uchtdorf, "See the End from the Beginning," *Liahona*, May 2006, 42–45.
7. John K. Carmack, "When Our Children Go Astray," 10, 13.

KO HONO FAKAHOKO 'O HA
**Fealēleaaki Fakakulupu
Feongoongoí**

Fai 'e Dustin West

Semineli mo e Inisitiuti

Iho'o tataki ha fealēlea'aki kau ki he ongoongolelei, 'e ala tokoni ke ke fakakaukau ko ha tokotaha fai hiva koe 'o ha 'okesitulā. 'Oku 'ikai ko e kau fanongo koniseti 'a e kakai 'okú ke ako'i. 'Oku nau 'i he 'okesitulaá, 'o fai 'enau tafa'aki ke fakahoko e müsiká. 'Oku hanga 'e he fai hiva 'o fakafekau'aki 'a e kau tāmē'á, 'o 'omi e lelei tahá 'i he tokotaha kotoa, pea tokoni ke hoko 'enau müsiká ko ha ngāue faka'aati ue'i fakalaumālie.

'E lava ke hangē e fealēlea'aki mahu'ingamālie 'i he ongoongolelei ko ha hiva faka'ofa'ofa. Ko e ola 'o ha fealēlea'aki lelei ko ha mahino lahi ange ki he ngaahi tokāteline 'o e ongoongolelei pea ma'u ha holi mo'oni ke mo'ui 'aki e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei.

'E lava ke hangē e fealēlea'aki mahu'ingamālie 'i he ongoongolelei ko hano tā ha müsika faka'ofa'ofa.

Ko e taha 'o e ngaahi fatongia mahu'inga 'o e faiakó ke tataki 'a e fealēlea'aki ke ma'u 'e he kau akó 'a e faingamālie ke ongo'i e Laumālié mo 'ilo'i 'a e mo'oni 'iate kinautolu pē.

Ko ha ngaahi tefito'i mo'oni 'eni te ne fakalelei 'a e fealēlea'aki 'okú ke tataki:

Ako'i 'a e kakai, kae 'ikai ko e lēsoni. 'E loto lelei ange 'a kinautolu 'okú ke ako'i ke kau atu 'i he ngaahi fealēlea'aki 'i he 'enau ongo'i 'okú ke tokanga lahi ange kiate kinautolu 'i hono faka'osi e lēsoni. 'Oku fie ma'u 'e he kau akó ke nau ongo'i kuó ke mateuteu ke fakamālohia mo fakatupulaki 'enau tui ki he 'Eiki, kae 'ikai ko hono 'oatu pē ha ngaahi mo'oni'i me'a. 'E loto fiemālie ange e kau ako 'oku nau ongo'i 'oku 'ofa'i kinautolu 'e he 'enau faiakó mo e kau ako kehé ke vahevahe 'enau ngaahi fakakaukau mo e a'usiá.

Fakaafe'i 'a e ue'i fakalaumālié. Ko e taimi feohi ko ha faingamālie ia kiate koe mo kinautolu 'okú ke ako'i ke ma'u fakahā ka 'oku 'ikai ko ha faingamālie pē ke vahevahe 'a e me'a 'okú ke 'iló. Ko e taha 'o e ngaahi fatongia mahu'inga 'o e faiakó ke tataki e fealea'aki ke ma'u 'e he kau akó 'a e faingamālie ke ongo'i e Laumālié pea 'ilo'i 'a e mo'oni 'iate kinautolu pē. 'I he taimi 'oku ma'u ai e fakahaá, 'oku fakamāma'i 'a e taha kotoa—'a e faiakó mo e kau akó fakatou'osi—peá na fiefia fakataha (vakai, T&F 50:22). Te ke lava 'o 'ilo'i 'oku langaki mo'ui ho'omou ngaahi fealēlea'aki 'i ho'o ako mei he Laumālié pea faiako 'aki foki e Laumālié.

KI HE FAIAKÓ: "TE U LAVA NAI KE AKO'I KOTOA IA?"

Oku fu'u lelei kotoa—'a e nāunau fakalēsoni, ngaahi vahe 'o e folofolá, ngaahi fakakaukau na'á ke ma'u 'i ho'o akó, ka 'oku 'ikai ke fa'a toe hoko ho ngaahi houa akó 'i ha vaha'ataimi pau. 'Oku 'ikai ko ho fatongiá ke vahevahe e me'a kotoa kuó ke akó ka ke tataki 'a e taimi kalasi 'i ha founga 'e 'ilo ai 'e he kau akó e ngaahi mo'oni 'iate kinautolu pē—'o hangē ko ia na'á ke fai 'i ho'o teuteu. Lotua ha tokoni, pea 'e ako'i koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni ki he me'a ke tokanga taha ki ai. 'I ho'o tokanga taha ki ha nīhi 'o e ngaahi mo'oni, te ke lava 'o fakahoko ha fealēlea'aki mahu'ingamālie ange 'a ia 'oku a'u ange ki he loto 'o kinautolu 'okú ke ako'i.

Fakaafe'i e taha kotoa ke kau atu. 'Oku 'ikai 'uhinga pē 'a e kau atu kuo pau ke tali le'olahi 'e he taha kotoa ha fehu'i. 'Oku 'i ai ha ni'ihi 'oku nau sai'ia ke kau atu 'i ha'anau fakafanongo pe hiki fakamatala pē. 'Oku 'i ai e ni'ihi 'oku nau loto fiemālie ke vahevahe 'enau ngaahi fakakaukā 'o kapau te nau ma'u ha taimi fe'unga ke fakalaulauloto mo teuteu. Mahalo te ke fakakaukau ke tomu'a fetu'utaki kiate kinautolu 'okú ke ako'í pea kole ange ke nau omi kuo nau mateuteu ke vahevahe 'enau ngaahi fakakaukā fekau'aki mo ha tefito pau.

'Oku 'i ai ha ngaahi founa kehekehe ke tokoni'i e kau akó ke kau 'i he fealēlea'akí. Hangē ko 'ení, te ke lava 'o:

- Kole ange ke nau fakalaulauloto ki he founa te nau tali 'aki ha fehu'i kimu'a peá ke kole ke fai mai ha talí.
- Kole ange ke tohi 'enau ngaahi talí 'i ha la'ipepa. Hili iá peá ke kole leva ki hanau ni'ihi ke vahevahe 'enau ngaahi talí mo e ni'ihi kehé.
- Fakaafe'i kinautolu ke nau tali e ngaahi fehu'í mo ha taha 'oku tangutu 'i honau tafa'akí pe 'i ha ngaahi kulupu iiki.

'E 'i ai ha taimi 'e 'i ai ha mēmipa 'o e kulupú te ne taki e fealēlea'akí. Kapau 'e hoko 'ení, te ke lava 'o pehē ange, "Tau fanongo ki ha taha 'oku te'eki vahevahe mai." 'I ha ngaahi tūkunga 'e ni'ihi mahalo 'e fie ma'u

ke talanoa fakatāutaha ki he tokotahá ni 'o fakamālō ange 'i he'ene vahevahé pea fakamatala'i ange hono mahu'inga 'o hono pou pou'i e ni'ihi kehe 'oku kau maí ke vahevahé.

'Oua 'e manavasii he fakalongolóngó. Mahalo 'e hangē e fakalongolongo he taimi fealēlea'akí ha taimi lōngonoá, ka 'e lava ke hoko ia ko ha taimi fakalaulauloto mahu'inga ki he kau akó.

Fai ha ngaahi fehu'i mahu'ingamālie. Fai ha ngaahi fehu'i okú ne pou pou'i 'a e kau akó ke fakakaukau lahi fekau'aki mo e 'uhinga 'o e ngaahi potufolofola mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei. 'I ho'o teuteu ho'o lēsoní, fakakaukau ki ha ngaahi fehu'i 'e tokoni ke mahino pea faka'aonga'i 'e kinautolu 'okú ke ako'í 'a e ngaahi mo'oni 'oku nau akó. 'E lava ke fakahoko ha liliu lahi 'e ha ngaahi fehu'i kuo fakalea fakalelei.

Fakafanongo lelei. 'Oku fa'a hoha'a lahi e kau faiakó ki he me'a hoko te nau lea 'akí 'o 'ikai ai ke nau fakafanongo fakalelei ki he ngaahi fakamatalá. Kapau te ke fakafanongo fakamātoato ki he ni'ihi 'okú ke ako'í, te nau ongo'i 'oku nau mahu'inga pea lava ke kau mai. Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "'Oku tau [ma'u kotoa] pē ha talanoa [ke fakamatala'i]. Ko e fakafanongó ko ha kongá mahu'inga mo'oni ia 'o 'etau faiakó mo 'etau akó" ("Ko Ha Ngaahi Sípinga 'o Ha Kau Faiako Ma'ongo'onga," *Liahona*, Sune 2007, 76).

'E loto fiemālie ange e kau ako 'oku nau ongo'i 'oku 'ofa'i kinautolu 'e he'enau faiakó mo e kau ako kehé ke vahevahe 'enau ngaahi fakakaukā mo e a'usíá.

Fai ha ngaahi fehu'i vakai'i. 'I he taimi 'oku vahevahe ai 'e he kau akó 'a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi a'usiá, mahalo te ke ongo'i 'oku 'i ai ha me'a lahi ange ke nau vahevahe. Fakakaukau ke fai ha ngaahi fehu'i vakai'i hangē ko 'ení: Ko e hā e me'a 'oku mahu'inga ai ia kiate koé? Kuó ke mamata fēfē ki he me'á ni 'i ho'o mo'uí? Ko e hā e 'uhinga 'o e me'á ni kiate kitautolu he 'ahó ni? Ko hai 'oku toe 'i ai ha'ane fakamatala ki he me'á ni? Ko hai 'oku 'i ai ha'ane fakakaukau fekau'aki mo ia 'okú ne fie vahevahe? Ko e hā ha toe ngaahi potufolofola 'okú nau ako'i e fo'i mo'oni ko 'ení?

Fakatokanga'i e ngaahi tali. 'I he taimi 'oku tali ai ha taha, 'oku fie ma'u ke fakatokanga'i ia 'i ha founa. 'E lava ke fai 'eni 'aki hono fai ha fakamatala fakahounga'ia 'o e talí pe 'i hono fai ange ha fehu'i vakai'i.

Tauhi ke haohaoa e tokäteliné. Manatu'i ko e tefito'i tau-mu'a 'o hono ako'i 'o e ongoongoleléi 'oku 'ikai ke 'i ai pē

ha fepōtalanoa'aki lelei. Ka ke ako 'a e tokäteliné koe'uhí ke lava 'o liliu hotau lotó pea lava ke tau liliu. Lolotonga e fealēlea'akí, ko e kongá ho fatongia ke fakapapau'i 'oku ako'i 'a e tokäteline mo'oní.

Kapau 'oku vahevahe 'e ha taha ha me'a 'oku hala fakatōkäteline, 'okú 'i ai ho fatongia ke fakamatala totonu 'a e tokäteliné. Te ke lava ke langa 'i ha kongá totonu 'o e talí, vahevahe ha potufolofola pe akonaki mei ha konifelenisi lahi, pe fai ho'o fakamo'oní.

'I ho'o faka'aonga'i e ngaahi fakakaukau, 'e lava ke 'i ai ha ngaahi fealēlea'aki ma'ongō'onga ki he ongoongoleléi. He 'ikai faka'aonga'i e fealēlea'akí ke hoko pē ko hano fakamoleki pē 'o e taimí. 'E lava ke ke tataki ha fealēlea'aki 'e 'aongá ke lava e kau akó 'o ma'u ha fakahā fakatā-taha, fakatupulaki 'a e uouangataha mo e ni'ihí kehé, mo fakatupulaki 'enu mahino ki he ongoongoleléi 'o Sisú Kalaisí. ■

KI HE TOKOTAHA AKÓ: 'OKU MAHU'INGA HO LE'Ó

'O kú ke vahevahe mo e faiakó e fatongia ke fakahoko ha fealēlea'aki lelei fekau'aki mo e ongoongoleléi. Mahalo ko ha ngaahi tūkunga 'eni kuó ke 'osi fakakaukau ki ai:

'Oku 'i ai ha me'a 'oku ou fie lea ki ai ka kuo té'eki ke 'omi 'e he faiakó ha faingamālie ke u fai ha fakamatala. 'Oku totonu nai ke u ta'ofi fakataimi ia?

Mahalo te ke tatali ki ha taimi lelei ke ma'u 'a e tokanga 'a e faiakó pea faka'ilonga ange 'okú ke loto ke fai ha tokoni. Kapau 'oku ue'i fakalaumālie koe ke vahevahe, fai ho lelei tahá ke ngāue 'o fakatatau ki he ue'i ko iá.

'Oku 'ikai ke u fakapapau'i 'oku mahu'inga 'eku fakamatalá, 'oku totonu nai ke u hikinima?

'Okú ke ma'u ha fakakaukau mo e ngaahi a'usia 'oku 'ikai ma'u 'e ha ni'ihí kehe. 'I ho'o teuteu ki he kalasí, 'okú ke ma'u ha ngaahi fakakaukau fakatāutaha 'e lava ke hoko ko ha tāpuaki ki ha kau ako kehe.

Kuo ako'i 'e 'Eletā Lisiate G. Sikoti (1928–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e taimi 'oku hiki ai hotau nimá lolotonga ha fealēlea'aki 'o e ongoongoleléi, 'oku tau "fakahā ai ki he Laumālie Mā'oní'oni

[‘etau] loto fiemālie ke akó.” Ko ia, kapau 'oku fe'unga ho fakamatalá mo e kaveingá pea 'i ai ha taimi fe'unga, 'e lava ke ke vahevahe kinautolu. 'Oku fakamatala 'a 'Eletā Sikoti 'o pehē, "Oku faka'atā 'e he kau mai 'a e ni'ihí fakafo'ituituí ke a'usia hono tataki ia 'e he Laumālie" ("To Learn and to Teach More Effectively" [Brigham Young University Education Week devotional, Aug. 21, 2007], 5, speeches.byu.edu).

'Oku ou manavasi'i ke lea ki ha kakai tokolahi fau. Ko e hā te u fai?

'I ho'o ngāue ke ikuna'i 'a e manavasi'i ko 'ení, mahalo te ke kamata si'isi'i. Feinga ke loto fiemālie ke lau ha potufolofola pe ha lea. Hili iá pea kumi ha ngaahi faingamālie ke tali e ngaahi fehu'i pe ke vahevahe ha ngaahi fakakaukau. 'I ho'o fakahā'i ho'o loto fiemālie ke kau atú, 'e tāpuaki'i koe 'aki 'a e loto-to'a ke leá mo e ngaahi lea ke lea 'akí. 'I he taimi 'oku tau "fakaava [hotau] ngutú," 'oku tau 'ilo ai "e fakafonu ia" (T&F 33:10).

Kapau te ke 'ilo 'oku faingofua ke tali, mahalo te ke fie fehu'i pē kiate koe, pe 'oku 'i ai ha founa ke ke poupou'i ai ha taha ho kaungāakó ke fai ha fakamatala kae 'ikai toe vahevahe ho'o ngaahi fakakaukau.

Toe Malí

Ko ha Fononga 'i he Fa'a Kātaki mo e 'Ofa

*'Oku fie ma'u ke liunga ua 'a e fa'a kātaki
'i he fāmili ko ia 'oku fakataha'i. Ka 'e lava
foki ke ne liunga ua e lahi 'o e 'ofā.*

Fai 'e Heidi Eljarbø Morrell Andersen

Ne 'ikai hoko e vete-malí ko ha kongā 'o 'eku leá ka ne ta'e'oua 'ene hoko mo'oni kiate aú. Ne u ongo'i mā 'i ha taimi fuoloa koe'uhí ko e tafa'aki kovi 'o e fo'i leá he taimi kotoa ne fai mai ai ha fehu'i 'o kau ki hoku tu'unga malí. "Kuó u vete-malí." Hangē na'e faingata'a ke u

lea le'olahi 'aki e ngaahi fo'i leá—

'o hangē ia na'a ku lea 'aki ha ngaahi lea koví.

Ka neongo ia, ko e tu'unga ia ne u 'i ai 'i he mo'uí, pea na'a ku faingata'a'ia ke tali ia. Ne fa'a pehē mai hoku kaungāme'á, "Te ke ma'u ha taha." Ka na'e 'ikai ke u tokanga ki ai pea 'ikai ha holi ke toe mali. Ne 'osi fe'unga pē hono fakafemo'u'ekina'i au he'eku fānau 'e toko faá.

Ka ne 'i ai ha 'aho 'e taha, ne 'ikai ha 'amanaki pe palani ki he kaha'ú, ne u fe'iloaki ai mo 'Anefini, pea ne u 'ohovale 'i he'ema fetu'utaki lelei pea faka'au ke u fiefia

ange 'i he'ema feohí. Na'á ne poto, talavou mo sai'ia ke va'inga. 'I he taimi na'á ne kole mali mai aí, ne 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e hā e me'a 'e hoko he kaha'ú, ka na'á ku 'ilo na'á ku fie ma'u ha kaha'ú mo ia. Na'á ma kumi taimi 'o hangē ko e fakalea 'a 'Anefiní ke "fakatokalelei'i e ngaahi me'a ne tokakoví," pea na'á ma mali 'i he Temipale Sueteni Sitokihoumí 'i he fa'ahita'ú fakatōlau 'o e 1997.

'Oku 'ikai tatau e 'uluaki hoko ko ha ongame'a mali fo'ou 'i he ta'u meimei 40 mo e fuofua taimí. Ne faka'ofa'ofa tatau pē e fe'ofa'akí, pea mo e tatau pē 'a hono faka'ofa 'o ha vā fetu'utaki fo'ou, ka ko 'eni ne 'i ai ha ongo hoa kuo vete'i, kulí talangata'a, manupuna longoa'a mo ha fānau 'e toko hiva mei he ta'u 3 ki he 17. Ne u monū'ia ne fe'unga pē e ongo fo'ou 'o 'ema fe'ofa'akí ke ma lava 'o fehangahangai mo e ngaahi pole 'o e ngaahi 'aho 'oku hanga mai mei mu'á.

Ko e Kī ki he Mahinó

Ne pehē mai 'a 'Anefini he 'aho 'e taha, "Hangē 'oku 'ikai ke tatau ma'u pē 'eta fakakaukaú kau ki ha me'á." 'E hoko

ia 'i hono fakahoko e ngaahi 'ulungaanga 'o hono fai ha ngaahi me'a 'i he founa pē 'a'au 'i ha ta'u 'e fāngofulú. Na'á ku ta'u 19 'i he'eku fuofua malí, pea na'e fa'u ai ha ngaahi founa ngāue mo e tukufakaholo pau 'i he fonongá. Ne u 'ilo'i mo 'Anefini ne sai pē ia pea lelei ange ke lahi e ngaahi fakakaukaú. Na'e 'ikai ke 'uhinga ia ne tonu e taha kae hala e taha ko eé. 'Oku fakafōtunga 'e he ngaahi faka-

kaukaú e ngaahi me'a 'i he mo'uí, pea ne hoko e faka'apa'apá mo e fakafanongó ko e ongo fo'i lea mahu'inga ke mahino e tokotaha kehé.

Na'á ma feinga ke ma'u e mahino ki he founa 'e lava ke fakataha 'i ai 'emau mo'uí—'a e feitu'u ke nofo aí, founa ke tokoni 'i ai e tu'unga faka'ekonómika 'o e fāmilí, pea ko e fē e ngaahi tukufakaholo 'o e ngaahi 'aho mālōlō ke tauhí. Na'e 'i ai ha ngaahi me'a ke fakalelei'i he fonongá ka 'i he'eku toe vakai ki aí, hangē 'oku ngali laulaunoa ia he 'ahó ni. Ko e me'a na'á ma fakataumu'a ki aí ko e uouangatahá mo e 'ofa 'i 'apí.

Na'e faingata'a 'aupito kiate au ke toe 'i ai ha fa'ē 'e kau mai ki homau fāmilí. Ko e mali ko ia ne vete'i 'e 'Anefiní ko ha fa'ē lelei pea 'okú ne tokanga ki he lelei 'ene fānaú. Na'e palani 'a e ngaahi 'aho mālōlō mo e faka'osinga 'o e uiké mo ia, pea na'e 'i ai e taimi ne u ongo'i ai na'e 'ikai ha'aku le'o.

Kae mahalo ne faingata'a ange e liliu ko 'ení kia 'Anefini, ne hiki ki ha

'api mo ha fānau 'e toko fā na'e ta'u hongofulu tupu ha toko ua—ko ha fānau ne longomo'ui ange 'i he me'a ne angamaheni ki aí pea na'e kehe hono 'ohake iá mei he me'a na'á ne fie ma'ú.

Ngaahi Hala Kehekehe, Ngaahi Tali Tatau

Ne 'i ha efiāfi 'e taha, ne fu'u fuoloa e po'ulí peá u fu'u hela'ia, ne pole'i au 'e 'Anefini ki ha ki'i sivi IQ. Na'á ne tangutu hifo 'i he tafa'aki 'e taha 'o e tēpile 'i he loki kaí pea kamata fa'u ha founa fakafika ke tali 'aki 'e ngaahi fehu'í. Na'á ku 'i he tafa'aki 'e taha 'o e tēpile 'o tā ha ngaahi fakatātā ke solova 'aki 'a e ngaahi palopalema 'oku 'omí.

'I he'ema 'osí, na'á ma fakafehoanaki 'ema tali ki he ngaahi fehu'í, 'o 'ilo'i ai ne ma ma'u 'a e ngaahi tali tatau pē. Ko e taimi ia ne u 'ilo'i ai ne tatau pē 'a e sivi mo 'ema mo'ui fakatahá.

Tuku ke u fakamatala: 'Okú ne fai ha ngaahi me'a 'i ha founga 'e taha, peá u fai ia 'i ha founga 'e taha. Ka 'oku tatau pē 'ema taumu'á, neongo 'e kehekehe 'a e founga. 'Oku hangē hono a'usia e taumu'a ko iá ko e sivi IQ: 'okú ne fai 'a e ngaahi founga peá u tā e ngaahi fakatātaá, ka 'okú ma kei ma'u pē 'a e tali tatau.

'Oku ou 'ilo he 'ikai te u teitei lava 'o fai 'ene ngāue ko ha loeá, pea 'oku ou 'ilo'i pau te ne faingata'a'ia 'i he'eku ngāue ko ha tokotaha fa'u tohi mo tā valivalí. Ko e fakapulipulí ke fakakaukau 'okú ne ki'i talavou 'i he taimi 'oku kehe ai e me'a 'oku ne fai meiate aú kae 'ikai 'ita. 'E lava ke hoko e faikehekehé ko ha a'usia ako fakafiefia 'o kapau te ke tuku ke hoko ia. Na'á ku talaange kia 'Anefini 'i ha 'aho 'e taha, "Kapau te ke lava 'o ako'i mai ha ngaahi me'a mahalo te u lava 'o ako'i atu ha me'a, 'e 'i ai e 'aho te ta SAI ai." Kuo pau ke ma fakatou ako'ingofua, pea ko ha founga ia 'oku hokohoko atu. Kuo hoko 'a e faka'apa'apá ko ha fo'i lea mahu'inga.

Kapau ne faikehekehe lahi e Fine'eikí mo e Tangata'eikí, 'e lava ke kehekehe lahi ai pē mo e fānaú. Ne mau ngāue fakataha ke fehangahangai mo e ngaahi palopalema

faka'ahó 'o hangē ko e ngaahi 'ulungaanga ma'ume'atokoni kehekehé, valá, taimi mohé, mo e ngaahi ngāue faka'apí. Ne fuoloa e taimi ne pehē ai e fānaú, "ko e me'a ia 'a'aku" mo e "me'a ia 'a koe" pea 'ikai fakakaukau ne fakafiefia hono fakataha'i kinautolú.

Ne talamai 'e he lahi tahá 'oku sai pē ia he 'e vavé ni pē ha'ane mavahe mei 'api pea na'á ne fie ma'u ke u fiefia; hangē ne 'ikai sa'ia e ongo tamaiki fefine hokó; pea mavahe e taha 'o e tamaiki tangatá mei hono lokí 'o mohe 'i he seá he taimi kotoa ne ha'u ai he faka'osinga 'o e uiké 'a hono ongo tokoua mei hoku mali hono uá. Kuo te'eki ke ne lāunga ai, 'ofa ke faitāpuekina ia.

Ko hono Faka'atā ha Feitu'u Mo'onautolu 'Oku tau 'Ofa Aí

'Oku 'i ai ma'u pē ha feitu'u ma'anautolu 'okú ke 'ofa aí. Na'á ma toe fokotu'utu'u e loki hoko mai ki he lotofalé ko ha feitu'u hūfanga'anga 'a e mātu'á pea 'ai e ngaahi loki 'o e fānaú 'i 'olunga. Na'e hoko 'a e t.v. 'e uá mo e falekaukau 'e uá ko ha me'a ne fie ma'u kae 'ikai ko ha me'a pē ke sa'ia ai. Na'e mahu'inga foki ki homau fāmilí ke 'i ai ha ngaahi 'aho he ta'u kotoa pē ma'á e ongomātu'a toki mali fo'ou.

Na'e tomu'a palani e faka'osinga 'o e uiké mo e ngaahi me'a kehé; 'a e kaí, va'ingá, pea na'e pau ke fe'unga e ngaahi 'ekitiviti' mo e tokolahi taha 'o e fānaú. Na'e nofo 'a e fānaú 'e toko nima 'a 'Anefiní mo 'enau fa'eé he lolotonga e uiké, pea na'á ku fie ma'u ke faka'apa'apa'i 'a 'ene faka'amú mo fakapapau'i foki 'oku fiefia 'a e fānaú 'i he'enau 'a'ahi mai ki he'enau tamaí. Na'e pau ai ke u fakalongolongo fekau'aki mo ha ngaahi me'a fakamatalili ikí pea tokanga taha ki he ngaahi me'a mahu'inga angé kae lava ke nau fiefia 'i he'enau 'a'ahi maí. Na'á

Puhi pula mo ha toko tolu 'o homa makapuná. Kuo lalahi 'ema fānaú pea hiki atu, ka 'oku nau 'ilo'i 'oku talitali lelei ma'u pē kinautolu 'i he'enau 'a'ahi maí.

Ko e taha 'o 'emau ngaahi tuku-fakaholó ke 'alu ki he Temipale Sitokihouma Suēteni 'i he fa'ahita'u māfana takitaha mo e tokolahi taha 'o 'ema fānaú 'e malavá. 'I he ta'u kuo 'osi ne mau faka'uli 'i ha houa 'e 10 ke lava e fa'ē ta'u 90 'a 'Anefini 'o ha'u mo kimautilu ke sila ki he'ene ongomātu'á.

ku faka'aonga'i 'a e fa'a kātaki mo e 'ofá—pea kātaki lahi ange, 'o makehe mei he poto lahi he huá.

Ne hoko e ngaahi pongipongi Sāpate moveuveú ko ha 'ahi'ahi mo'oni. Na'á ma feinga ke foku-tu'u ha 'ātakai 'aki ha ngaahi fasi faka'ofa'ofa lolotonga hono taki tahataha mai e fānaú mei he ongo falekaukau kimu'a pea hoko e taimi ma'u me'atokoni ifo 'o e

pongipongi. Ka na'e kei hoko hono 'omi e taha kotoa ki tu'a pea fakaheka 'i he veni ke a'u kei taimi ki he lotu ko ha 'ahi'ahi lahi ki hono tauhi e laumalie 'o e Sāpaté he Sāpate kotoa pē. 'I he taimi ne mau foki ai ki 'api pea ma'u ha ma'ume'atokoni efiafi lelei, ne mau fiamalie fe'unga ke mau va'inga fakataha.

'Oku 'i ai ha fakapotopoto lahi 'i he ngaahi polokalama mo e ngaahi lēsoni 'oku ako'i kiate kinautilu 'i he siasí. 'Oku mahu'inga e taimi mo e ngāue 'i he lotu fakafāmilí, efiafi fakafāmilí 'i 'api, mo hono alea 'i 'a e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e ongoongolelei. Kuo 'omi 'e he ongoongolelei 'a e fiefiá mo tokoni ke mahino lahi ange kiate kimaua 'a hono mata'ikoloa 'aki mo e mahu'inga 'o e fāmilí.

Kuo mau fakahoko ha ngaahi tukufakaholo fo'ou lahi pea tauhi ha ni'ihí mei he'ema mo'ui kimu'á. 'I he fa'ahita'u māfana kotoa pē 'okú ma 'ave e tokolahi taha 'o e fānaú 'e ala lavá ki he Temipale Sitokihouma Suēteni. 'Oku mau nofo 'i ha feitu'u fai'anga kemi 'i he faka-tonga 'o e temipalé. Kuo hoko ia ko ha tukufakaholo 'oku mau fiefia ai pea ko ha me'a kuo fakahoko 'e he fānaú kuo malí ma'a honau fāmilí.

'I he omi 'ema fānaú he taimi ni 'o kumi fale'i kau ki he teiti mo e malí, 'oku ou talaange kiate kinautilu 'oku 'ikai mahu'inga pe 'oku sai'ia ha taha ke lele fakamālohisino pea sai'ia e tahá 'i he hulohula pālei. Ko e me'a mahu'inga tahá ke ma'u e lotu vėkeveke tatau pē ke ngāue ma'a hotau Fakamo'ui pea fakapapau ke feinga ki he taumu'a ko ia ke hoko ko ha fāmilí ta'engatá.

Liunga Ua e Fa'a Kātaki, Liunga Ua 'a e Ngaahi Tāpuaki

'I he'eku fetaulaki mo ha ngaahi hoa-mali 'oku nau ma'u ha faingamalie ke toe malí, 'oku ou fiefia

ma'anautolu, 'o fiefia he 'oku nau ma'u ha hoa mo e kungāme'a fafale ke feohi mo ia. Ka 'oku ou manatu'i foki ne 'ikai fakafiefia pe fakalata 'a e ngaahi fuofua ta'u hono fakataha'i ha fāmilí 'e uá. 'Oku ma'u ia 'i ha totongi, pea hili ha ngaahi 'aho, 'oku tau fifili pe ko e hā 'oku fie ma'u ai ke matu'aki faingata'á.

'I he 'aho ní, 'oku hoko 'ema ongo tama fefine ne 'ikai ke na feohi lelei 'i he'ena kei ta'u hongofulu tupú ko ha ongo fa'ē pea 'okú na sai'ia 'i hono fakafehoanaki 'a e ngaahi fakamatalá 'i he ma'ume'atokoni efiafi fakafāmilí pea a'u 'o na mālōlō fakataha ki he fale fakafāmilí. Kuo meili ha ngaahi tohi fakalotolahi ki he fānaú tangata 'oku ngāue fakafaifekaú, pea kuo fe'a'ahi'aki e ni'ihí 'o 'ema fānaú 'i he'enu nofo mulí. 'Oku nau fiefia 'i he'enu fakataha ki ha ma'ume'atokoni lahi 'i he 'aho mālōlō pea fiefia 'i he taimi 'oku fanongonongo ai hano fā'ele'i 'o ha fakafotu pe 'ilamutu fo'ou.

Ko au pē mo 'Anefini 'oku 'i 'api he taimi ní. 'Oku 'i ai ha'ama kulí 'oku fiefia mo ha ki'i manupuna fo'ou. Kuo toutou 'a'ahi mai e fānaú ki honau lokí 'i he vaha'ataimi 'o 'enu akó mo hono ma'u e 'api fo'ou. 'Oku nau 'ilo'i 'oku talitali lelei ma'u pē kinautilu pea 'e fafanga'i mo 'ofa'i kinautilu 'i he'enu 'a'ahi maí.

'Oku fie ma'u ke liunga ua e 'ofá mo e fa'a kātaki 'i hono fakataha'i ha fāmilí 'e uá. Kuo lahi e feime'atokoni mo e fō ke taá, ka 'oku fe'unga pē ia. 'Okú ma 'ofa 'i homa fāmilí tokolahi. 'Oku liunga ua e ngaahi tāpuaki ma'ongo'ongá 'i hono ma'u ha kakai tokolahi ange ke 'ofa'í.

Pea 'oku kei tupu pē homau fāmilí. 'Oku 'i ai ha to'u tangata fo'ou 'o ha fanga ki'i pēpē faka'ofa'ofa, pea ko homa makapuna kotoa kinautilu! ■
'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ū 'i Noaue.

NA'Á NE LAU 'EKU FAKAMO'ONĪ

I hono tali 'eku telefoní, na'á ku fanongo ki he le'o fiefia 'o ha taha 'o e kau faifekau taimi kakato fakalotofonuá 'okú ne fakamatala mai 'o kau ki ha papitaiso 'e fakahoko 'i ha ngaahi 'aho sí'i. Ko e me'a fakafiefia ma'u pē ki he kau faifekau 'a e papitaisó, ka na'e 'ikai ke u 'ilo'i e hingoa 'o e fefine ne 'amanaki papitaisó. Ka na'e kei vili mai pē 'e faifekau ke u 'alu ange he 'oku 'i ai ha me'a faka'ohovale 'e hoko kiate au. Na'e 'ikai ke ne toe fakamatala mai ha me'a.

I he 'aho 'o e papitaisó, na'e vave 'eku a'u atu ki 'apisiasí ke 'ilo pe ko e hā e me'a faka'ohovalé. Ka na'e 'ikai ke u 'ilo 'a e finemuí—ko 'Alisi—'a ia 'oku teuteu ke papitaisó,

pea na'e 'ikai ha'ane faka'ilonga 'okú ne 'ilo'i au.

Hili e papitaiso faka'ofu'ofa fonu Laumālié, ne to'o 'e 'Alisi ha Tohi 'a Molomona 'i he'ene fai 'ene fakamo'oni ki hono mo'oni, 'o fakahaa'i 'ene hounga'ia 'i hono ngaahi akonakí, tautautefito ki hono fakamo'oni 'o e Fakamo'uí. Na'á ne fakamatala 'i he'ene fakamo'oni ki he founga na'á ne ma'u ai e tohí. Na'á ne ngāue 'i ha loki 'i ha falekoloa (mall) fakalotofonua. Na'e ha'u ha fefine 'i ha 'aho 'e taha 'o 'oange 'a e tohí ki he'ene pulé. Na'e 'ikai tokanga ki ai e pulé pea tuku ia 'i ha funga laupapa.

Hili ha taimi nounou mei ai, 'i he hiki e pisinisí mei he lokí, ne talaange 'e he pulé kia 'Alisi ke lí e tohí. Ka

na'e fie 'ilo 'a 'Alisi, peá ne sio taimi nounou ki he tohí, pea kole ange pe 'e lava ke ne ma'u ia.

Ne 'alu 'a 'Alisi mo e Tohi 'a Molomoná ki 'api, lau ia 'i loto 'i ha ngaahi uike sí'i, pea na'á ne tui 'oku mo'oni. Ka na'e 'ikai ke ne 'ilo 'a e me'a ke faí. Hili ha ngaahi māhina sí'i na'e ma'u ha'ane ngāue 'e taha 'o ne ngāue ai mo ha mēmipa 'o e Siasí. Na'á ne faka'eke'eke ia fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná pea mo e Siasí, na'e fakaafē'i ia 'e he tokotahá ni mo hono malí ke fe'iloaki mo e kau faifekau.

Ne pehē leva 'e he fefiné ni 'okú ne loto ke lau 'a e fakamo'oni 'oku tohi 'i mu'a 'i he Tohi 'a Molomoná. Ko 'eku fakamo'oni ia. Ne u tuku ia ai kimu'a pea 'oange ki he pulé 'a 'Alisi.

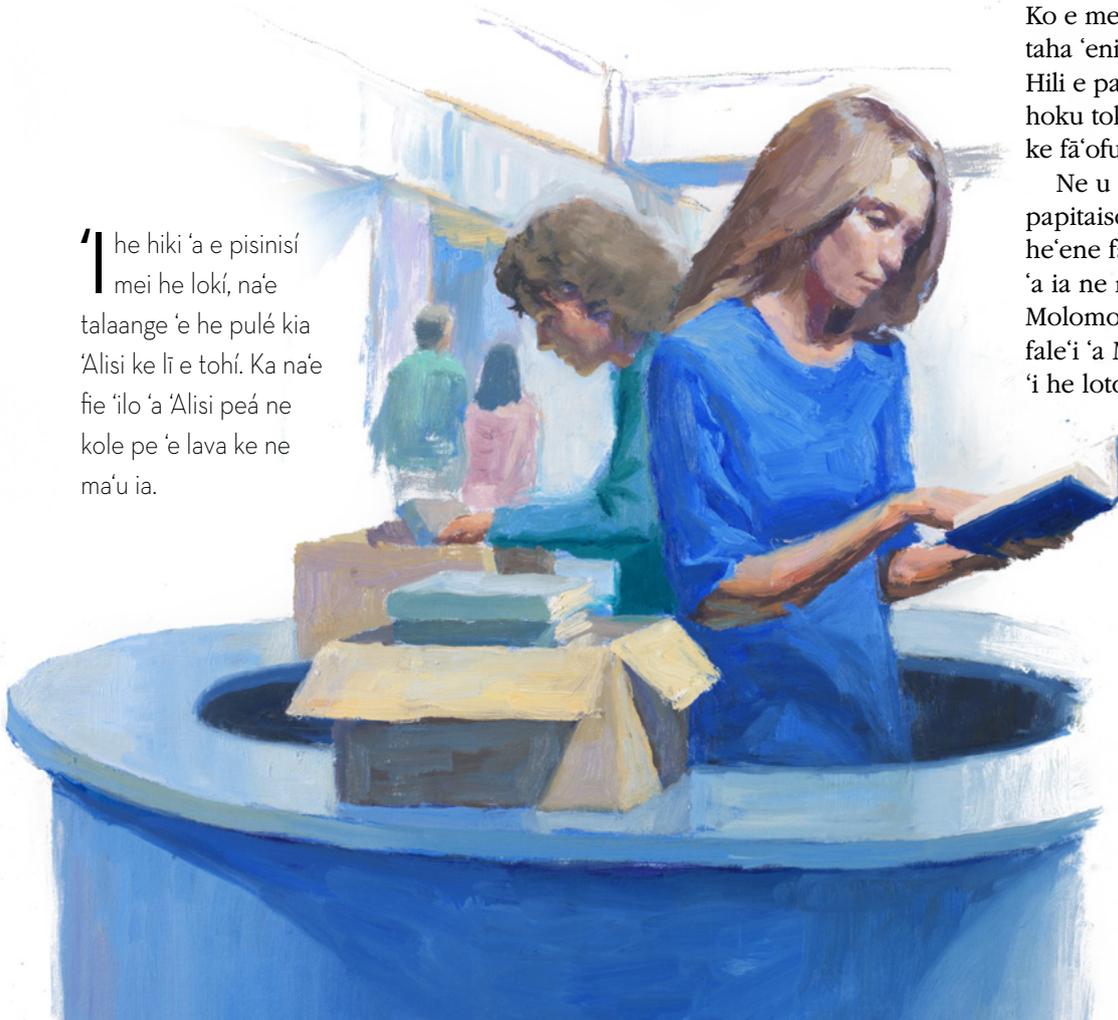
Ne malimali fiefia 'a e ongo 'eletaá. Ko e me'a faka'ohovale faka'ofu'ofa taha 'eni kuó u a'usia 'i he'eku mo'uí! Hili e papitaisó, na'e fakavave mai hoku tokoua fo'ou 'i he ongoongolelei ke fā'ofua kiate au.

Ne u fiefia ke mamata ki hono papitaiso 'o 'Alisi mo fanongo ki he'ene fakamo'oni loto-fakatōkílaló, 'a ia ne ma'u 'i hono lau e Tohi 'a Molomoná pea lotu 'o hangē ko e fale'i 'a Moloná: "Kapau te mou kole 'i he loto-fakamātoato, mo e loto-mo'oni, 'o ma'u 'a e tui kia Kalaisi, te ne fakahā 'a hono mo'oni kiate kimoutolu 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni" (Molonai 10:4).

'Oku ou kei ongo'i e loto hounga'ia 'i hono faka'atā au ke fai ha tokoni ki ha taha 'o e fānau 'a e 'Otuá ke ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei 'o Sísu Kalaisi. ■

Faith Watson, 'lutā, USA

I he hiki 'a e pisinisí mei he lokí, na'e talaange 'e he pulé kia 'Alisi ke lí e tohí. Ka na'e fie 'ilo 'a 'Alisi peá ne kole pe 'e lava ke ne ma'u ia.

Nā'a ku fāinga
 'i he'eku
 fakakaukau'i e founa
 'e lava ke u tokoni
 ai ki he'eku fānaú ke
 totongi 'enau ngāue
 fakafaifekau.

'OHAKE HA NGAahi FOHA MO'UI TAAU

I he ngaahi ta'u kuo hili, 'i he'eku kei hoko ko ha fa'e tāutahā, ne u ongo'i lomekina 'i hono tokanga'i mo poupou'i 'eku fānaú 'e toko faá, ne 'omi 'e he'eku fa'eé mo e tuonga-'ané ha me'a'ofa lahi na'e lava ai ke u foki ki he 'univēsití. Lolotonga 'eku faka'uli ki he akó, te u fakakaukau ki he'eku ngaahi 'amanakí mo e ngaahi faka'ānaua ma'a 'eku fānaú. Ne u papi ului ki he Siasí. Ko 'eku faka'amu taupotu tahā ke nau ma'u e faingamālie ke ako'i e ongoongolelé ki he ni'ihī kehé pea 'oatu e fiefia na'á ku ongo'i.

I he'eku faka'uli atu ki he akó 'i ha pongipongi 'e taha, ne u fakakaukau ki he'eku ongo tama tangata lalahi tahā, na'e vāmama'o hona 'aho fā'ele'i 'aki ha māhina 'e 22. Kapau te na ngāue, 'e 'osi e ngāue fakafaifekau 'a e lahi tahā 'i he taimi ke kamata hono tehinā. Na'á ku fāinga mo e me'á ni pea fifili pe te u lava 'o tokoni'i kināua ke totongi 'ena ngāue fakafaifekau. Ne 'ikai ke u fakapapau'i te u ma'u e pa'anga ke 'ave e 'uluakí, pe ko e fika uá.

Ne hokohoko atu e faingata'a'ia ni 'i ha 'aho 'e tolu, lolotonga ia 'oku ou lotua ha tali. Na'e ma'u mai e talí 'i he 'aho hono nimá: "Ohake ha ngaahi

foha mo'ui taau. 'Oku faingofua hono ma'u 'a e pa'angá; ka 'oku 'ikai pehē e ngaahi foaha mo'ui tāú."

Ne fonu hoku lotó 'i he nonga. Ne mama'o 'aupito e talí mei he ngaahi hoha'a fakapa'angá 'ou ofo ai. Ko 'eku ngāue ke 'ohake ha fānaú mo'ui taau. 'E lava ke u fakahoko e efiafi fakafāmilí 'i 'apí, ma'u lotu, 'ave 'eku fānaú ki he seminelí, pea tokoni'i hoku ngaahi fohá 'i he ngaahi 'ekitivití 'a e Kau Talavou. Te u lava 'o 'ai ke hoko e lotú, 'aukaí, mo e lau folofolá ko ha kongā 'o 'emau mo'ui fakafāmilí. Na'á ku 'ilo kapau te u fai 'eku tafa'akí, mahalo 'e ma'u 'e he'eku fānaú ha faingamālie ke ngāue fakafaifekau.

Makehe mei he'emau ngāue angamāhení, ne 'i ai ha'amaui faiako faka'api lelei ne 'ofa 'i homau fāmilí. Na'á ne ha'u ma'u pē mo hono uai'fi he māhina takitaha. Na'á ne ako'i 'eku fānaú 'i he ngaahi lēsoní, 'oange kiate kinautolu ha ngaahi tāpuaki, pea kau atu ki he'enua ngaahi polokalama sipotí. Ne 'ave 'e he kaungāme'á hoku ngaahi fohá ki he ngaahi fakataha lakanga fakataula'eiki fakasiteikí pea mo e ngaahi nofo kemi pō kakatō. Na'e 'oange 'e ha kau mēmipa 'o e

siteikí ha faingamālie ke nau ngāue ai pea ma'u ha pa'anga, 'i ai mo ha kau-ngā'api ne hangē ha toe mātu'á, mo ha kau faiako ne nau ako'i kinautolu ke mapule'i kitá pea fakahoko e lelei tahā 'i he akó, mūsiká mo e sipotí.

I he ta'u 19 hoku foaha lahi tahā, ne ma'u e pa'anga ki he'ene ngāue fakafaifekau. Ko e me'a ne hokó, ne ma'u e pa'anga ke 'alu e fānaú kotoa 'e toko faá 'o ngāue. Na'a nau ngāue 'i Mekisikou, Palāsila, Saute Kalolaina mo Veisinia, USA. Ne a'u ki ha taimi ne ngāue fakafaifekau ai e ongo ua iiki tahā 'i he taimi tatau!

Kuo hanga 'e he a'usia ko iá 'o 'ai ke u fa'a fakakaukau ki he folofola 'a e 'Eikí 'i he tohi 'a 'Īsaia: "Oku 'ikai ko ho'omou ngaahi mahaló 'a 'eku mahaló, pea 'oku 'ikai ko homou ngaahi halá 'a hoku ngaahi halá" (Īsaia 55:8).

'Oku talí 'a e ngaahi lotú 'i he'etau muimui ki he fale'i 'oku tau ma'ú, pea 'oku fa'a muiaki mai ai e ngaahi tāpuakí. 'Oku ou 'ilo ne liliu e mo'ui 'a 'eku fānaú mo e ni'ihī ne nau ako'i 'i he ngāue na'a nau fakahoko ma'á e 'Eikí. Kuo faitāpuekina 'e he'enua ngāue 'a homau 'apí pea 'e kei hokohoko atu ia 'i ha ngaahi to'u tangata. ■

Janness Johnson, Kalefōnia, USA

PAPITAIISO PĒ 'E UA?

Lolotonga 'eku hoko ko e palesiteni 'o e Misiona Kuatemala Kuatemala Siti, ne mau ma'u ha kau faifekau taimi kakato fo'ou. 'I he'eku fakafe'iloaki ki he kau faifekau ni, ne u fakamatala kiate kinautolu e talanoa 'o hoku fakaului mo e papitaiso.

Na'a ku talaange ne ako'i mai 'e 'Eletā Tēvita 'Akau mo Ueini Mātiu 'a e ongoongolelei 'i hoku ta'u hiva pea nofo 'i Kelenitaivi, Monitana, USA. Ne 'ave au 'e he ongo faifekau mo ha mēmipa 'o e Kolo Kelenitaivi ki Uilisitoni, Takouta Noate, USA 'i ha pongipongi momoko 'o e fa'ahita'u momokó 'i he ta'u 1957 ke papitaiso au 'i ha fai'anga papitaiso he 'apisiasi ko ia.

Hili hono fai 'eku talanoá pea 'initaviu e kau faifekau fo'ou, ne talamai 'e he taha 'o kinautolu ko hono hingoá ko 'Eletā Penisimani Peikatoní, ko 'ene kui tangatá 'a Tēvita 'Akau. Ko ha me'a fakafiefia mo'oni! Na'e papitaiso 'e 'Eletā 'Akau ha ki'i tamasi'i ta'u hiva 'i Kelenitaivi, Monitana, pea hili ha meimei ta'u 'e 50 ne uiui'i e tamasi'i ko ia ko e palesiteni fakamisiona 'o 'ene mokopuna tangatá.

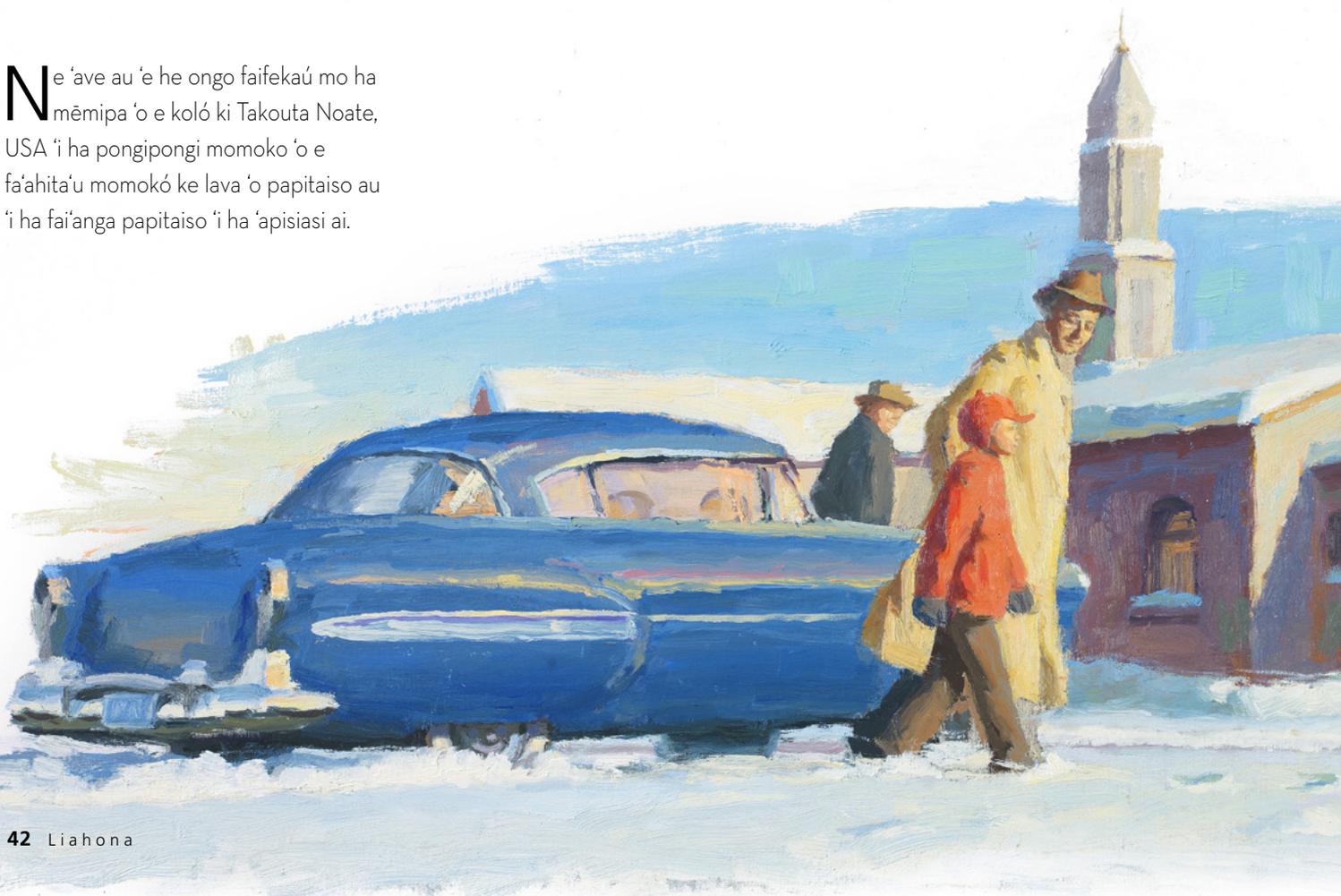
'I he omi ko ia 'a e ongomātu'a mo e kui 'a 'Eletā Peikatoní ke 'ave ia 'i he 'osi 'ene ngāue fakafaifekau, na'a ku fiefia ke toe fe'iloaki mo Tēvita 'Akau. Lolotonga 'ema talanoá, ne u fakahā kiate ia 'a e Tohi

'a Molomoná—mo ha pōpoaki mo e tala'ofa kuó ne tohi—'a ia na'a ne foaki mai kiate au he 'aho na'a ku papitaiso a'i.

Na'e talaange 'e he fa'e 'a 'Eletā Peikatoní ne 'ikai fa'a talanoa 'a 'ene tama'i 'o kau ki he'ene ngāue fakafaifekau. Na'a ne ongo'i na'e 'ikai ke fu'u ola lelei 'ene ngāue he na'a ne papitaiso pē ha toko ua: ko ha fefine tāutaha mo ha ki'i tamasi'i ta'u hiva.

Na'a ku talaange 'i he loto hounga-'ia koe'uhí ko 'ene ngaahi ngāue, ne faifai pea kau mai e toenga hoku fāmili ki he Siasí pea na'a ku ngāue fakafaifekau taimi kakato mo hoku

Ne 'ave au 'e he ongo faifekau mo ha mēmipa 'o e koló ki Takouta Noate, USA 'i ha pongipongi momoko 'o e fa'ahita'u momokó ke lava 'o papitaiso au 'i ha fai'anga papitaiso 'i ha 'apisiasi ai.

LOTU 'I HE LOTO FAKAMĀTOATO MO'ONI

tokouá, pea mo homa ngaahi foha 'e toko hiva. Ne u talaange, koe'uhí ko 'ene ngāue fakafaifekau, kuo ako'i 'a e ongoongolelei pea kau mai ha kakai ta'efa'alaua ki he Siasi.

Ne tokanga'i au 'e ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki lelei, mo-'ui taau mo faivelenga lolotonga e ngaahi ta'u 'o 'eku kei si'i mo e hoko ko ha talavou, 'o kamata pē meia 'Eletā 'Akau mo hono hoa ko 'Eletā Mātiú. Te u hounga'ia ma'u pē 'i he'ena ako'i kiate au e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi pea 'omi au ki he pule'anga 'o e 'Eiki, 'o Ne tāpuekina lahi ai au. ■

Thomas R. Coleman, Kenisesi, USA

'Ihe 1960 na'á ku fetaulaki ai 'i ha paati mo ha talavou na'á ne talamai na'e 'a'ahi 'a Sīsū Kalaisi ki he Ongō 'Ameliká hili 'Ene Toetu'ú. Na'á ku sai'ia 'i he fakakaukau ko iá peá u fie 'ilo lahi ange, ko ia ne u kamata fekumi 'i he ngaahi laipeli mo fehu'i 'i he ngaahi tui fakalotu kehekehe 'i homa kolo tupu'anga ko Seni Mai-kolo, 'Ele Salavatoá.

Ne u fekumi 'i ha meimei ta'u 'e tolu ka na'e 'ikai ke u ma'u ha me'a. 'I he'eku talaange ki he kau taki fakalotú ne u fanongo ne hā'ele mai 'a Kalaisi ki he Ongō 'Ameliká, na'á nau talamai kuo kākā'i au. Koe'uhí he na'e 'ikai ma'u ha fakamatala 'i he'eku fekumi, ne faifai peá u tui na'a nau mo'oni.

'I ha 'aho 'e taha, ne omi ki hoku 'apí ha ongo faifekau mei he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea talamai na'e 'i ai ha'ana pōpoaki ma'a hoku fāmilí. Na'á ku fehu'i leva kiate kinaua, "Okú ke 'ilo'i pe na'e ha'u 'a Sīsū Kalaisi ki he Ongō 'Ameliká?"

Na'e pehē 'e ha taha 'o kinaua, "Okú ma fakamo'oni ki ai."

'I he momeniti ko iá, na'á ku ongo'i ha fiefia lahi 'i hoku 'atamaí mo e lotó pea fehu'i ange, "Okú fēfē ho'o 'ilo'i iá?"

Na'á ne to'o hake ha tohi mei he'ene kató pea pehē mai, "Okú mau 'ilo'i na'e hā'ele mai 'a Kalaisi ki heni koe'uhí ko e tohi ko 'ení, 'a e Tohi 'a Molomoná."

Na'á ku hoha'a ko e me'a ne ako'i mai 'e he ongo faifekau lolotonga e lēsoni 'uluakí, pea na'á ku ta'e tui ki he fakamatala 'o e mata-me'a-hā- mai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmita ki he Tamaí mo e 'Aló.

Neongo ia, ne tohoaki'i 'eku tokangá 'e he Tohi 'a Molomoná, pea na'e hokohoko atu pē hono ako'i au 'e he ongo faifekau. Na'á na fehu'i mai 'i ha ho'atā 'e taha, "Kuo ke lotua ke 'ilo'i pe 'oku mo'oni e me'a 'okú ma ako'i atú?"

Na'á ku talaange kiate kinaua ne u fai ia ka na'e te'eki ke ma'u ha tali.

Na'á na pehē mai, "Kuo pau ke ke lotu 'i he loto fakamātoato mo'oni."

Na'á ku lau 'a e Tohi 'a Molomoná 'i ha ngaahi pō lahi. Ne u lau fekau'aki pea mo tui ki he hā 'a Kalaisi ki he kau Nifai. Ka ne 'ikai pē ke u lava 'o tali 'a e mata-me'a-hā-mai 'a Siosefa Sāmitá. Na'e faingata'a mo'oni e me'a ne u fefa'uhi mo iá.

Ne u tū'ulutui tokotaha he pō 'e taha pea fakaava hoku lotó ki he 'Otuá. Na'á ku talaange kiate Ia na'á ku fie ma'u ke 'ilo pe na'á Ne fakahaa'i mo'oni Ia kia Siosefa Sāmita. Kapau ko ia, na'á ku palōmesi kiate Ia te u papitaiso ki he Siasi pea tauhi kiate Ia 'i he kotoa 'o 'eku mo'uí.

'I he'eku 'ā hake he pongipongi hono hokó, ne u ma'u e talí 'o faka-fou 'i he Laumālie Mā'oni'oni. Na'e faka'atā hoku 'atamaí, pea fakafonu hoku lotó 'i he nongá. Mei he momeniti ko iá ki he taimí ni, ne 'ikai ke u toe veiveiua ko Siosefa Sāmitá ko e palōfita mo'oni 'a e 'Otuá, ko e Tohi 'a Molomoná ko ha fakamo'oni 'e taha 'o Sīsū Kalaisi, pea ko Sīsū Kalaisi ko hotau Fakamo'uí mo e Huhu'i. 'Okú ou 'ilo'i na'e hā'ele mai 'a Kalaisi ki he Ongō 'Ameliká hili 'Ene Toetu'ú. 'Okú fiefia hoku laumālié 'i he 'ilo fakafo ko 'eni na'e ako'i kiate au 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. ■

Carlos Rene Romero, 'Ela Salavatoa

Ko e hā 'e Lava
Ke Ako'i Mai 'e he
Tohi 'a Molomoná
'o kau ki he

Fiefiá?

Fai 'e Hank R. Smith

Faiako 'o e Ako Fakalotú,
'Univēsi Pilihihami 'longí

Na'e ako'i 'e Lihai hono foha ko Sēkopé, "Oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhi ke nau ma'u 'a e fiefia" (2 Nifai 2:25).

'Oku tau fie ma'u ke tau fiefia kotoa. 'Oku tau fa'a faka'anaua ki he fiefiá, nongá, mo e fiemālie 'oku tau mamata ki ai 'i he mēmipa hotau fāmilí mo e kaungāmé'á 'a ia 'oku ngali fonu fiefia 'enau mo'uí. Kuo 'i ai ha taimi kuo ongo'i ai 'e he taha kotoa pē 'oku 'ikai fiefia 'i he'ene mo'uí. Mahalo kuo fifili ha ni'ihi 'o pehē, "E 'i ai nai ha taimi te u fiefia ai?"

Na'e pehē 'e Palesiteni Henelī B. 'Aealingi, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki: "Kuo fokotu'u 'e he 'Eikí 'i he [Tohi 'a Molomoná] 'a 'Ene pōpoaki kiate koé. Na'e 'ilo'ia 'e Nifai, Molomona mo Molonai, mo kinautolu 'oku nau fakataha'i ia ko ha ngaahi pōpoaki ma'á u."¹ Koe'uhí 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke

fiefia 'a 'Ene fānaú kotoa 'i he mo'uí ni, kuó Ne fokotu'u e ngaahi tefito'i mo'oni ta'engata 'o e fiefiá 'i he Tohi 'a Molomoná. Neongo 'e lava ke ke ma'u e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'i he kotoa e tohí, ka 'oku tautautefito ia 'i ha ongo vahe 'e ua—'a e 2 Nifai 5 mo e 4 Nifai 1—'oku 'i ai ha ngaahi fakahinohino mahino te ne tataki kitautolu ki ha fiefia lahi ange 'o kapau te tau lotu fiemālie ke mo'uí 'aki kinautolu.

2 Nifai 5

Hili e pekia 'a Lihai, na'e fakatokanga 'a e 'Eikí kia Nifai 'e feinga 'a Leimana mo Lēmiuela ke to'o 'ene mo'uí. Na'e fakahā 'e he 'Eikí kia Nifai ke 'ave 'a kinautolu te nau fie 'alu mo iá pea hola ki he feitu'u maomaongaoná. Neongo 'oku pau ne 'i ai ha faingata'a 'i he fononga ko 'ení mo hono fokotu'u ha kolo fo'ou, na'e fakamatala 'a Nifai 'i he 2 Nifai 5:27, 'o pehē, "Na'e hoko 'o pehē na'a mau nofo 'i he fiefia." 'Oku fokotu'u 'e he vahe ko 'ení

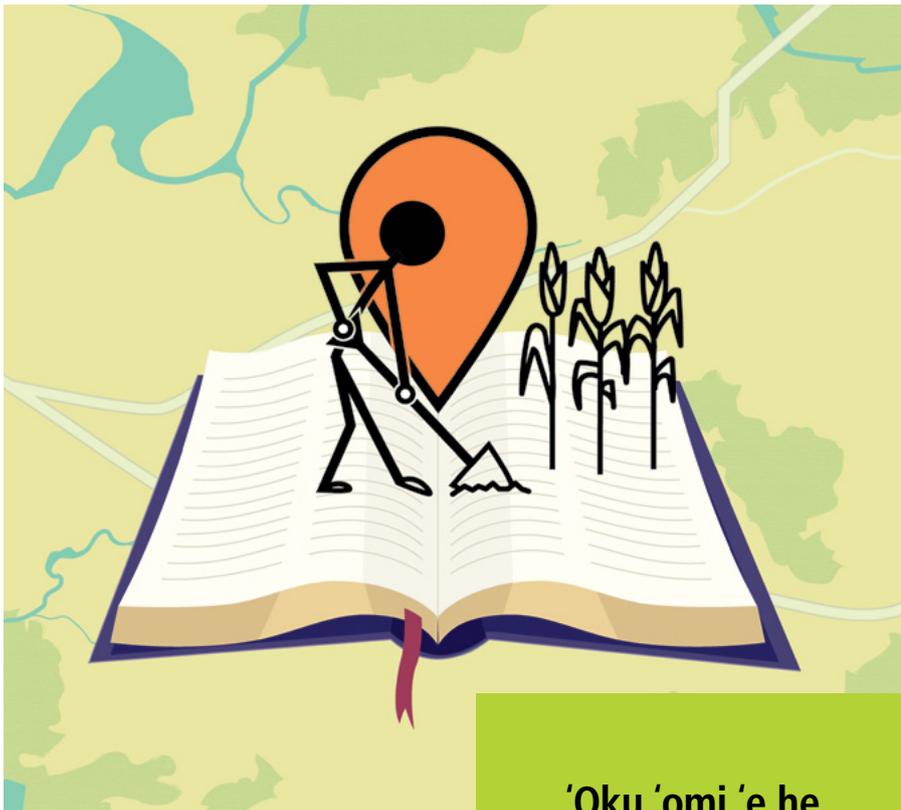
'Oku ako'i mai ha tefito'i mo'oni 'e fitu 'e lava ke tau to'o mei he ongo vahe 'e ua 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e me'a 'oku fie ma'u ki he fiefia mo'oni.

ha sīpinga 'o e fiefiá te tau lava 'o mui-mui ki ai 'i he'etau mo'uí.

Ko Hono Tauhi 'o e Ngaahi Feohi 'Oku Langaki Mo'uí

'Oku talamai 'e Nifai ko kinautolu na'e hola ki he feitu'u maomaongaoná mo iá na'a nau "tui ki he ngaahi

fakatokanga mo e ngaahi fakahā ‘a e ‘Otuá” (veesi 6). Ko ha kongā mahu‘inga ‘o e mā‘u‘anga ‘etau fiefiá ‘a ‘etau siakale fakasōsialé. ‘Oku mahu‘inga ke tau tuku ha taimi ke feohi mo e nī‘ihi kehe ‘oku nau tui tatau mo kitautolú pea langaki mo‘ui ‘a e feohi mo kinautolú. Makehe mei he feohi mo e kau mēmipa ‘o e fāmilí, ‘e lava ke tau mā‘u ha feohi langaki mo‘ui mo e kaungāme‘a ‘oku nau fakamālohia ‘etau tui. ‘Oku mā‘u ‘e he fengāue‘aki mo e feohi ko iá ha mālohi mahu‘inga ‘i he‘etau fiefiá. Na‘e tohi ‘e Kilisitina Kaata, ko ha tokotaha fakatotolo fakasōsiale ‘i he ‘Univēsiti Pekili ‘o Kalefōniá, ‘o pehē, “ko e lahi mo e lelei ‘o e ngaahi fetu‘utaki fakasōsiale ‘a ha taha—ngaahi feohi fakakaungāme‘á, vā

‘Oku ‘omi ‘e he ongo‘i lavame‘a ‘oku ha‘u fakataha mo e ngāue mālohí ‘a e fiefiá.

fetu‘utaki mo e kau mēmipa ‘o e fāmilí, vāofi ange mo e kaungā‘apí, mo e hā fua—‘oku fekau‘aki ofi ia mo e tu‘unga lelei mo e fiefia fakatāutaha ‘e lava pē ke na tu‘unga tataú.”²

Ko Hono Fakafenāpasi mo e Me‘a ‘Oku Tui Ki Ai

‘Oku tohi ‘e Nifai ‘i he veesi 10, na‘e tauhi ‘e hono kakaí ‘a e “ngaahi fekau ‘a e ‘Eikí.” Ko e talangofua ki he

ngaahi fekau‘i ko ha kongā mahu‘inga ia ‘o e mo‘ui fiefiá. Na‘e poupou‘i ‘e he Tu‘i ko Penisimaní ‘a hono kakaí ke “fakakaukau ki he tu‘unga monū‘ia mo fakafiefia ‘o kinautolu ‘oku tauhi ‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá” (Mōsaia 2:41). ‘Oku faingata‘a ke tau fiefia ‘i he taimi ‘oku tau tui ai ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá kae ‘ikai mo‘ui ‘aki kinautolú. ‘Oku ‘omi ‘e he talangofuá ‘a e nonga ‘o e ‘atamaí mo e konisēnisí. ‘Oku pehē ne tohi ‘e he taki fakalotu mo fakapolitikale ‘Initia ko ia ko Mahatimā Kanitií, “Ko e fiefiá ‘a e taimi ko ia ‘oku fenāpasi ai ‘a ho‘o fakakaukau, me‘a ‘okú ke lea ‘akí, mo ia ‘okú ke faí.” ‘I he taimi ‘oku ‘ikai fenāpasi ai ‘a e ngaahi me‘a ‘oku tau tui ki ai mo ‘etau ngāue, ‘oku hoko ‘a e fakatomalá ko e kī ki hono toe fokotu‘u ‘a e uoua-ngatahá ‘i he‘etau mo‘uí.

Ko Hono Fakahoko ‘o e Ngāue Mālohi

‘Oku tohi ‘e Nifai ‘i he veesi 11 mo e 15 ‘o e 2 Nifai 5, na‘e tō pea utu ‘e hono kakaí ha ngoue, tauhi ha fanga monumanu, langa ha ngaahi fale, mo ngāue mo ha ngaahi makakoloa. Na‘á ne pehē, “Ko au, Nifai, na‘á ku pule ke fa‘a ngāue ‘a hoku kakaí, ‘o ngāue ‘aki honau nimá” (veesi 17). ‘Oku mahino kiate kitautolu mei he veesi ko ‘ení ko e ngāue ko ha kongā mahu‘inga ia ki hono mā‘u ‘o e fiefiá. ‘Oku ‘omi ‘i he ‘aho kotoa pē ha ngaahi faingamālie ke ngāue ‘i hotau ‘apí, ngaahi feitu‘u takatakai ‘i hotau ‘apí, ‘i hotau koló, pe ‘i he‘etau ngāue mā‘u‘anga mo‘uí. Na‘e pehē ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: “Na‘e tuku ta‘e ‘osi ‘e he ‘Otuá ‘a e māmaní ke ngāue‘i ‘e he tangatá ‘aki ‘ene taukeí. Na‘á ne tuku ‘a e ‘uhilá ‘i he ‘aó, loló ‘i he māmaní. Na‘á ne tuku ke ‘oua na‘a ‘i ai ha hala fakakavakava ‘i he ngaahi vaitafé pea ‘ikai tutu‘u e

ngaahi 'akau 'o e vaotaá pea 'ikai langa e ngaahi koló. 'Oku 'omi 'e he 'Otuá ki he tangatá 'a e pole 'o e ngaahi nāunau te'eki ngaohí (raw), kae 'ikai ko e ngaahi me'a kuo 'osi hono ngaohí ke faingofua. 'Oku 'ikai ke Ne tāvalivali e ngaahi fakatātaá pea 'ikai hiva'i e ngaahi hiva pea 'ikai fakalelei'i e ngaahi palopalemá, koe'uhí ke 'ilo 'e he tangatá 'a e fiefia mo e nāunau 'o e fakatupú."³ 'I hono 'ai mahinongofuá, 'oku ma'u 'a e fiefiá 'i he ongo'i lavame'a 'i hono ngaohi ha me'a 'a ia 'oku ha'u fakataha mo e ngāue mālohí.

Tokanga Taha ki he Temipalé

'Oku toe talamai 'e Nifai 'i he'enua fokotu'u honau kolo fo'ou, na'a ne tuku mo hono kakai ha taimi ke langa ha temipale (veesi 16). 'Oku 'ikai lava ke fakamavahevahe'i 'a e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé mo e fiefiá. 'Oku ako'i kitautolu 'i he temipalé ki he palani 'o e fakamo'u'i mo fakamanatu mai 'a e 'uhinga 'oku tau 'i heni ai 'i he māmaní. 'Oku tau ako ko e fānau kitautolu 'a ha Tamai Hēvani 'ofa pea 'oku 'i ai ha taumu'a ma'ongo'ongo 'o

'etau mo'u'i 'i He'ene palani. 'Oku tau ongo'i ofi ange kiate Ia 'i he temipalé; 'oku tau ongo'i 'okú Ne 'i ai, ongo'i 'a Hono mālohí, mo 'Ene tali lelei. Neongo kapau 'oku 'ikai lava ke tau 'alu ma'u pē ki he temipalé, 'e lava ke fakamanatu mai 'e hono ma'u ha lekomeni kei 'aongá mo 'i ai ha tā 'o e temipalé 'i hotau 'apí 'a e ngaahi a'usia ne tau ma'u 'i he temipalé mo e ngaahi mo'oni ne tau ako ai.

4 Nifai 1

'Oku fakamatala mai 'e he palōfita mo e faihisitōlia ko ia ko Molomoná 'i he 4 Nifai, 'a e me'a na'e hoko ki he kakai hili e 'a'ahi 'a e Fakamo'u'i ki he kakai 'o Nifai. 'I he'ene fakamatala 'i e kakai ko 'ení, na'a ne pehē, "Ko e mo'oni 'oku 'ikai lava ke 'i ai ha kakai 'oku lahi hake 'enua fiefiá 'i he kakai kotoa pē kuo fakatupu 'e he to'ukupu 'o e 'Otuá" (4 Nifai 1:16).

Vahevahe Atu 'a e Me'a 'Oku Tau Ma'u

'Oku tohi 'e Molomona 'i he veesi 3, ko e kakai ni ne nau "me'a taha 'aki

'enua ngaahi me'a kotoa pē" pea "na'e 'ikai ha ma'u me'a mo e masiva." 'I he'etau fekumi ki he fiefiá he ngaahi 'ahó ni, 'oku mahu'inga ke tau ako ke vahevahe 'a e me'a 'oku tau ma'u mo e ni'ihí kehé.

Kuo fakahaa'i mai 'e he ngaahi ako lahi 'oku 'i ai e kaunga 'o e taimí mo e pa'anga 'oku tau fakamoleki 'i he ni'ihí kehé ki he'etau fiefiá.⁴ 'Oku 'ikai leva ha ofo 'i he folofola 'a e Tu'i ko Penisimaní ki hono kakai 'o pehē, "Oku ou faka'amu ke mou foaki mei ho'omou ngaahi koloá ki he masivá, ko e tangata takitaha 'o fakatatau ki he me'a 'okú ne ma'u, 'o hangē ko e fafanga 'o e fiekaiá, mo e fakakofu'i 'o e telefuá, mo e 'a'ahi ki he mahakí, pea tokoni ki honau fakafiemālié, 'i he me'a fakalaumālie mo fakatu'asino fakatou'osi, 'o fakatatau ki he'enua ngaahi fie ma'u" (Mōsaia 4:26). 'Oku tau ma'u ha ngaahi faingamālie lahi ke tokoni'i 'a kinautolu 'oku faingata'a'ia 'i he ngāue tokoní, foaki 'aukaí, mo e ngaahi tokoni fakapa'anga kehekehe 'oku tokanga'i 'e he Siasí.

Na'e pehē 'e Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: "I he hisitōliā kotoa, kuo lau e masivā ko e pole lahi taha 'oku mafola taha 'i he fa'ahinga 'o e tangatā. 'Oku mahino ko hono ngaahi faingata'a'ia 'oku fakae-sino, ka ko e maumau fakalaumālie mo fakaeloto te ne lava 'o fakahokō mahalo 'e toe fakamamahi ange. Neongo ia, kuo te'eki fai 'e he Huhu'ī ha ui vivili ange ke tau kau mo Ia 'i hono to'o e kavenga mafasiā ni mei he kakaī."⁵ 'I he'etau fai ha ngāue lahi ange, foaki e taimi, mo ha founga ke tokoni'i e ni'ihī kehē, te tau 'ilo'i 'oku fakautuutu 'etau fiefiā.

Ko e Kau Atu Ki ha Fāmilī

'Oku talamai 'e Molomona kiate kitautolu na'e "femali'aki, mo foaki ke mali" (4 Nifai 1:11) 'a e kakaī ni. 'E lava ke hoko e malī mo hono ohi hake ha fānaū (vakai, veesi 10) ko ha ma'u'anga 'o ha fiefia ma'ongō'onga kiate kinautolu 'oku nau ma'u e faingamālie ko enī. Na'e pehē 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausi

(1920–2007), ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī, "E lava ke liunga tahaafe 'a e fiefia 'i he nofo-malī mo e tu'unga fakaemātu'ā 'i ha toe me'a 'oku fakafiefia."⁶

Ka 'oku 'ikai fie ma'u ke tau mali pe ma'u ha'atau fānau ke 'i ai 'a e ngaahi vā fetu'utaki mo e kau mē-mipa 'o e fāmilī 'okú ne 'omi e fiefiā. 'E lava foki ke kau atu e kakai tāu-taha lalahī, to'u tupú, mo e fānaú 'i he ngaahi tāpuaki ko 'enī. Ke ma'u 'a e fiefia 'i he mo'ui fakafāmilī, kuo pau ke tau feinga ke fakakaungā-me'a, mahino pea fe'ofa'aki mo e kau mēmipa takitaha 'o e fāmilī. 'E lava ke 'omi 'e he fāmilī ha malu fakaeloto mo fakatu'asino mo ha ongo'i 'oku kau atu, 'a ia 'oku mahu'inga ki hono a'usia 'o e fiefiā.

Hoko ko ha Tokotaha Fakamelino

'Oku talamai tu'o fā 'e Molomona 'i he 4 Nifai, na'e "ikai ha feke'ike'i" 'i he lotolotonga 'o e kakai ko 'enī (vakai, veesi 2, 13, 15, mo e 18) "koe'uhī ko e 'ofa 'a e 'Otuā 'a ia na'e 'i he loto 'o e kakaī" (veesi 15). 'Oku fehangahangai

'a e fakakikihī mo e fiefiā—'oku taki atu e taha mei he taha. Na'e fakatokanga 'a e Fakamo'uí ki he kau Nifai 'o kau ki he ngaahi fakatu'utāmaki 'o e fakakikihī 'i He'ene folofola, "Ko ia ia 'okú ne ma'u 'a e laumālie 'o e fakakikihī 'oku 'ikai 'a'aku ia, ka 'oku 'o e tēvoló ia, 'a ia ko e tamai 'a e fakakikihī" (3 Nifai 11:29). Kuo pau ke tau fakapapau'i 'oku tau ngāue lahi ke 'oua 'e fai pe lea 'aki ha me'a 'okú ne 'omi 'a e laumālie 'o e fakakikihī ki hotau ngāue'angá, 'apiakó, mo e 'apí. Ka kuo pau ke tau fai e me'a kotoa te tau lavá ke fakatupulaki ha 'ofa ki he 'Otuā 'i hotau lotó.

'Oku fa'a hoko 'a e fakakikihī mei he 'ikai ke fa'a kātaki. 'I he tokoni 'a e Laumālié, te tau lava ke liliu hotau natulá pea hoko 'o fa'a kātaki lahi ange. Na'e pehē 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakī: "Ko e ta'e fa'a kātakí, ko ha faka'ilonga ia 'o e sio-kitá. Ko ha 'ulungaanga ia 'o ha taha 'okú ne fakakaukau'i pē ia. 'Oku tupu mei he hulutu'a 'o e fa'ahinga mahaki

‘oku ui ‘ko e senitā ia ‘i he ‘univēsī,’
‘a ia ‘oku tupu ai ‘a e tui ‘a ha kakai
‘oku takatakai pē ‘a e māmanī ‘iate
kinautolu pea ko hono toenga kotoa
‘o e kakai ke tokoni pē ‘i he nofo
‘i he māmanī, ‘a ia ko kinautolu pē
‘oku mahu‘ingá.”⁷

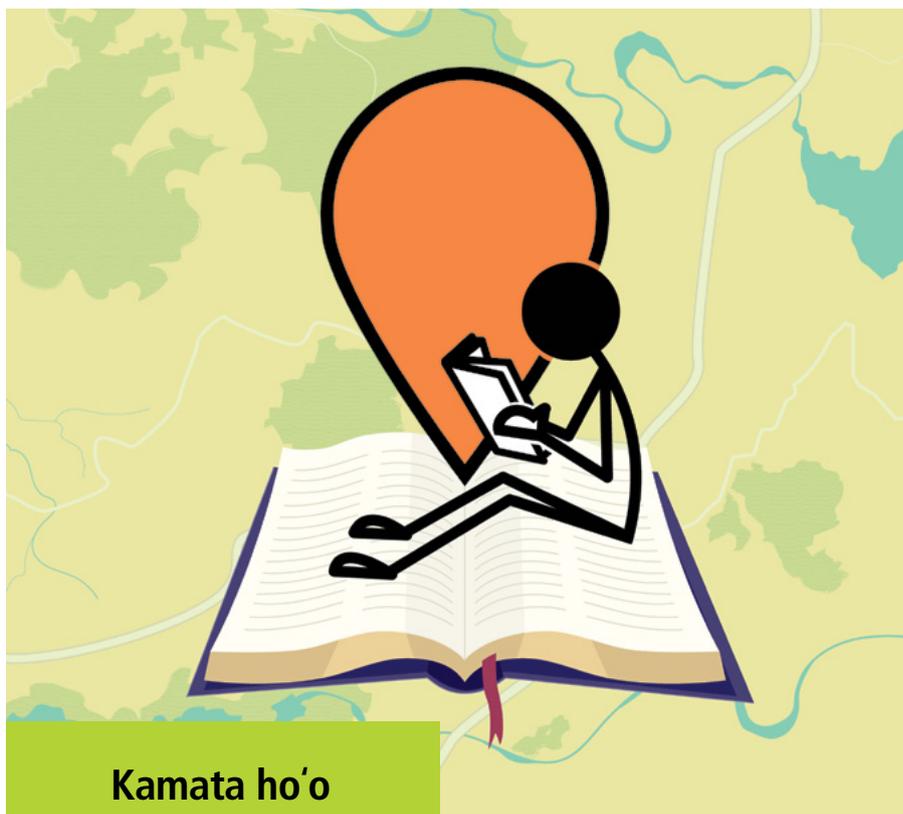
‘Oku ‘i ai ha founga ‘oku lelei ange.
Na’e fakaafe‘i kinautolu ‘e Palesiteni
Kōtoni B. Hingikelī (1910–2008) ke
tau “fakatupulaki ‘a e ‘ulungaanga ‘o e
tali loto vaivái. Te ne faitāpuekina ho-
mou ‘apí, te ne faitāpuekina ho‘omou
mo‘uí.”⁸

Ko ha Fakaafe ke Fekumi Ki he Fiefiá

‘Oku ‘i he Tohi ‘a Molomoná ‘a e
ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e fiefiá. Kuo
tau fakamatala ki ha kongá pē ‘o e
me‘a ‘oku ‘i he ongo vahe ko ‘ení. Ko
e hā ‘e lava ke tau ma‘u ‘i he toenga
‘o e tohi? ‘E fakapopototo ke kamata
ha‘atau fekumi fakatāutaha ‘i he
Tohi ‘a Molomoná ki ha ngaahi faka-
hinohino lahi ange ki ha mo‘ui fiefia
ange. Na’e talá‘ofa mai ‘e Palesiteni
‘Eselā Tafu Penisoni (1899–1994) ki
he Kāingalotú: “Ko e taimi pē te ke
kamata ako fakamātoato ai e Tohi ‘a
Molomoná . . . te ke ma‘u ‘i he mo‘uí
‘o lahi pea toe lahi ange.”⁹ Kuo foaki
mai ‘e he ‘Eikí ki te kinautolu ‘a e
me‘angāue fakaofa ko ‘ení. ‘E lava ke
tau ako ke faka‘aonga‘i ia ke faitā-
puekina ‘etau mo‘uí mo e mo‘uí ‘a
kinautolu ‘oku tau ‘ofa aí. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Henry B. Eyring, “The Book of Mormon Will Change Your Life,” *Liahona*, Feb. 2004, 15.
2. Christine Carter, “Happiness Is Being Socially Connected,” Oct. 31, 2008, greatertgood.berkeley.edu.

**Kamata ho‘o
fekumí ‘i he Tohi
‘a Molomoná
ki ha ngaahi
fakahinohino lahi
ange ki he fiefiá.**

3. Thomas S. Monson, “In Quest of the Abundant Life,” *Ensign*, Mar. 1988, 2.
4. Ki ha sipinga, vakai ki he Dunn et al., “Spending Money on Others Promotes Happiness,” *Science*, vol. 319 (2008), 1687–1688; Netta Weinstein and Richard M. Ryan, “When helping helps: Autonomous motivation for prosocial behavior and its influence on well-being for the helper and recipient,” *Journal of Personality and Social*

Psychology, vol. 98 (2010), 222–24; and Aknin et al., “Prosocial spending and well-being: Cross-cultural evidence for a psychological universal,” *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 104 (2013), 635–52.

5. Jeffrey R. Holland, “Ikai ko e Kau Kolekole Kotoa Pē Kitautolu?” *Liahona*, Nōvema 2014, 40.
6. James E. Faust, “The Enriching of Marriage,” *Ensign*, Nov. 1977, 11.
7. Dieter F. Uchtdorf, “Fai Atu Ai Pē ‘i he Fa‘a Kātaki,” *Liahona*, Mē 2010, 57.
8. Gordon B. Hinckley, “Cornerstones of a Happy Home” (ko ha lea ne fai ‘i ha fakamafofa satelaite ma‘á e ngaahi husepānití mo e uaifí, Jan. 29, 1984), 8.
9. Ezra Taft Benson, “The Book of Mormon—Keystone of Our Religion,” *Ensign*, Nov. 1986, 7.

‘Uhinga ‘Oku Mahu‘inga ai e ‘Osi Mei he ‘Inisititiutí

Fai ‘e Matthew Porter Wilcox

Semineli mo e ‘Inisititiutí

Na’e lea ‘a ‘Eletā Lāsolo M. Pālali ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apo-setolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ki he kakai lalahi kei talavou ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2015 ‘o pehē, “Oku tau fie ma’u he taimí ni ‘a e to’u tangata ma’ongo’onga taha ‘o e kakai lalahi kei talavou ‘i he hisitōlia ‘o e Siasí.” “Oku totonu ke lesisita e kakai lalahi kei talavou ‘i ha kalasi ‘inisititiuti fakalotú. ‘E ngaahi ‘e he ngaahi kalasi . . . ‘inisititiuti pe lēsoni fakalotú ke palanisi ho’o mo’uí pea mo tokoni atu ki ho’o ako faka’atamaí, ‘aki hono ‘oatu ha toe faingamālie ke ke faka’onga’i ho taimí ‘i hono ako ‘o e folofolá mo e ngaahi akonaki ‘a e kau palōfita mo e kau ‘aposeoló.”¹

Kuo fakamamafa’i ‘e he polokalama ‘inisititiuti ‘a e fie ma’u ke hiki hake ‘a e akó ki he kakai lalahi kei talavou kotoa pē kae lava ke fakaloloto e mahino ‘a e kakai lalahi kei talavou ki he ongoongolelei, fakamālohia ‘enu fakamo’oni mo e tukupā kia Sīsū Kalaisí, pea ma’u ha fakahinohino fakafo’ituitui ki he’enu mo’uí. ‘Oku ho’ata mai e mahiki hake ko ‘eni ‘i ha founa lalahi ‘e tolu: ‘i hono fakahoko e ngaahi kalasi makatuliki

fo’ou ‘e faá pea toe fakamamafa’i ange ‘a e mahu’inga ke ‘osi mei he ‘inisititiuti, pea ‘aki hano fakaafe’i ‘a e fānau ako kotoa pē ke to’o ‘a e fatongia ko ia ‘i he’enu ako fakalāumālie ‘aki hono fakakakato e ngaahi lau-konga kuo vahé mo e ngaahi akó.

Ko e hā ‘a e ngaahi kalasi makatuliki fo’ou ‘e faá?

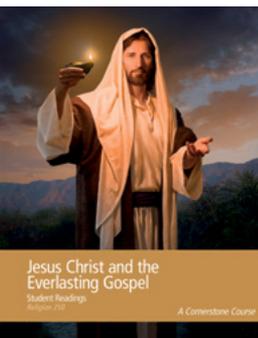
Neongo ‘e kei hoko atu pē hono fakahoko e ngaahi kalasi hangē ko e Fuakava Motu’á, Fuakava Fo’ou, Tohi ‘a Molomoná, mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ‘e hoko e ngaahi kalasi makatuliki fo’ou ‘e faá ko e uho ‘o e ngāue fakakalasi ‘i he ‘inisititiuti. ‘Oku kau ai ‘a e (1) Ko Sīsū Kalaisi mo e Ongoongolelei Ta’engatá, (2) Fakava’e ‘o Hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelei, (3) Ko e Fāhili

‘E lava ke ke hiki hake ho’o ako ki he ongoongolelei ‘i ho’o to’o ‘a e ngaahi kalasi ‘inisititiuti makatuliki (cornerstone) fo’ou ‘e fā ‘o e ongoongolelei.

Ta’engatá, mo e (4) Ngaahi Akonaki mo e Tokāteline ‘o e Tohi ‘a Molomoná. Hangē ko ia ‘oku fakahaa’i ‘e he hingoá, ‘oku fekau’aki e ngaahi kalasi makatuliki ko ‘eni mo e ngaahi tokāteline tefitó, hisitōlia, mo e ngaahi akonaki ‘o e ongoongolelei ‘o hangē ko ia ‘oku ‘i he ngaahi folofolá mo e ngaahi lea ‘a e kau palōfita mo’uí.

Na’e pehē ‘e Topi L. Peleni ko e pule ‘o e va’a ako fakalotu ‘o e

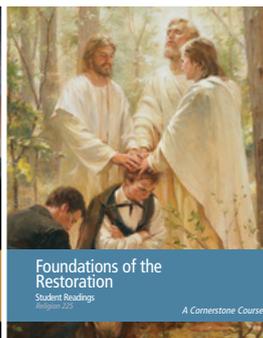

Jesus Christ and the Everlasting Gospel

Student Readings

A Cornerstone Course

Foundations of the Restoration

Student Readings

Religion 222

A Cornerstone Course

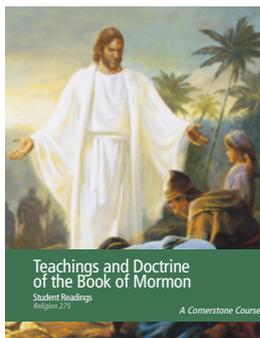

The Eternal Family

Student Readings

Religion 200

A Cornerstone Course

Teachings and Doctrine of the Book of Mormon

Student Readings

Religion 275

A Cornerstone Course

'E lava ke ma'u 'a e ngaahi kalasi makatuliki i ha ngaahi lea fakafonua nai 'e 30.

KO E HĀ 'OKU FIE MA'U KE U FAI KE 'OSI AÍ?

'Oku kole atu ke ke tu'u hake pea 'ai ke fakamu'omu'a e 'osi mei he 'inisititiuti' pea hoko ko e konga ho'o fakava'e 'o e ongoongolelei. Ko hono olá, te ke fakatupulaki ho'o 'iló mo fakaloloto ho'o uluí 'i ho'o feinga ke ma'u 'a e maaka ko ia 'e 14 'oku fie ma'u.* Ke ma'u 'a e ngaahi maaka ko 'ení, 'oku fie ma'u ke ke:

- To'o 'a e ngaahi kalasi makatuliki maaka 'e ua takitaha 'oku hiki atu 'i laló.
 1. Ko Sísū Kalaisi mo e Ongoongolelei Ta'engatá
 2. Ko e Ngaahi Fakava'e 'o Hono Fakafoki mai 'o e Ongoongolelei
 3. Ko e Fāмили Ta'engatá
 4. Ngaahi Akonaki mo e Tokāte-line 'o e Tohi 'a Molomoná
- Ma'u ha toe maaka 'e ono 'aki hono to'o ha toe ngaahi kalasi kehe 'okú ke fili.
- 'Ikai ngata aí, 'e fie ma'u ha fakangoongolelei faka-siasi mei ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló.

* Ke ma'u e maaka ki ha kalasi, 'oku fie ma'u ke ke ma'u kalasi 'i ha peseti 'e 75 'o e ngaahi kalasí, fakakakato e ngaahi laukonga ne vahé, pea fakakakato e kalasi fakafuofuaí 'o e akó.

'Univēsiti Pilikihami 'Iongí, "E lava ke iku [e ngaahi kalasi makatuliki fo'ou ko 'ení] ki hono toe ako faka'auliliki ange 'a e folofolá 'i he ngaahi kalasi ako fakasavea ko ia 'o e kuo hilí." Na'e toe tñaki mai 'e Seti Uepi, ko ha pule ki he Seminelí mo e 'Inisititiuti Fakalotú, 'o pehē, "Oku lalanga fakataha 'a e folofolá, pea 'i 'i he'enau tupulaki fakatahá, 'oku 'i ai ha ngaahi fakakaukau mo e mahino mo e mālohi 'oku ma'u mei hono ako kotoa 'o e ngaahi folofolá."²

'Oku tui ki ai e finemui ko 'ení: "Na'á ku fifili pe ko e hā e lahi 'o e me'a te u lava 'o ako fekau'aki mo hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelei ne te'eki ke u 'iló, ka ne u lava 'o fai ha ngaahi fakafehokotaki ne te'eki ai ke u fai kimu'a. Ne kau 'i he kalasí 'a e ngaahi tefito hangē ko e mali tokolahí, lakanga fakataula'eikí ma'á e kakai tangata mo'ui taau kotoa pē, mo e fakapō fakatokolahi 'i he 'Otu Mo'unga Mētoú. Ne 'omi 'e he ngaahi fealēlea'aki fakakalasi e fakamatala 'oku fakatefito 'i he tuí kae 'ikai ko e veiveiuá. Na'e fakafehokotaki foki 'e he kalasí 'a hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelei ki he ngaahi me'a 'oku hoko he ngaahi 'aho ní, ko ia ne u fakatokanga'i 'oku ou hoko mo'oni ko e konga 'o hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelei. 'Oku 'ikai ko e Palōfita pē ko Siosefa Sāmitá, Palesiteni Pilikihami 'Iongí, mo e kau paionia kehé. 'Oku ou kau foki mo au!"

Ko e hā 'oku totonu ai ke hoko e 'osi mei he 'inisititiuti ko ha taumu'á?

Ko 'eni ha lau 'a ha kau ako kehe 'o fekau'aki mo e 'osi mei he 'inisititiuti:

"Na'á ku fokotu'u ha taumu'a ke 'osi mei he 'inisititiuti, pea neongo ne u fai ha ngaahi feilaulau lahi, ka ne fakapale'i au 'aki e mahino, 'ilo, mo ha fakamo'oni mālohi ange."

"Hili 'eku 'osí na'á ku ongo'i mālohi ange mo mateuteu ki ha ngaahi a'usia fo'ou. Te u poupu'i e ni'ihī kehé ke nau 'osi foki."

"Ne hoko e 'osí ko ha a'usia fakalaumālie 'okú ne 'ai ke u ofi ange ki he'eku taumu'a 'o e hakeaki'i ta'engatá."

'I ho'o hiki hake ho'o akó 'aki e ngāue ke 'osí, te ke ako ke fakamu'omu'a e ako 'o e ongoongolelei pea hiki hake ho'o ako e ongoongolelei. Te ke vakai ki hono lalanga fakataha e ngaahi mo'oni ko 'ení ke hoko ko ha tupenu ma'ongo'onga 'o e fakamo'oni. He ko hono mo'oni, 'oku fekau'aki 'a e 'osi mei he 'inisititiuti mo ho'o hoko 'o mālohi fakalaumālie angé. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. M. Russell Ballard, "Ko e To'u Tangata Ma'ongo'onga Taha 'o e Kakai Lalahi Kei Talavou," *Liahona*, Mē 2015, 67.
2. 'I he Marianne Holman Prescott, "Four New Classes Added to Curriculum for Church Schools," *Church News*, Nov. 11, 2014.

FAKAKAUKAU KE LAHI

“Oua na’á ke fakangatangata pē me’a ‘okú ke lavá pea ‘oua na’á ke tuku ke fakaloto’i koe ‘e he ni’ihi kehé ‘oku pehē. Tui te ke malava peá ke mo’ui leva ke ke a’usia e ngaahi me’a te ke malavá”.

Palesiteni Thomas S. Monson (“Ko e Mo’ui Mahutafeá,” *Liahona*, Sānuali 2012, 5.)

**'E 'IKAI
HOKONOA**
Ho'o Tuí, ka
KO HO FILI.

'Eletā Neil L. Andersen
Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá
Konifelenisi lahi 'Okatopa 2015

**NGAAHI LĒSONI
'O E SĀPATÉ**

.....
Tefito 'o e māhina ní:
**Ko e Palani 'o e
Fakamo'uí**

Fai 'e Sara N. Hall

‘**I** hoku ta’u 17 ne ‘ilo ai ‘e he’eku fa’eé na’á ne ma’u ‘a e kanisā huhú. Ne lōmekina hoku fāmilí ‘e he me’a faka’ohovalé ni pea na’á ne ‘ai au ke u tū’ulutui ‘i he lotu fakamaatoato. Na’á ku tangi ‘i ha meimei houa ‘e taha, ‘o fehu’i ki he ‘Otuá pe ko e hā na’á Ne tuku ai ke hoko ‘ení, pea ke Ne fakamo’ui ‘eku fa’eé. Ne kamata ke ma’u ha fakafiemālie ‘i ha ngaahi ‘aho sī’i mei ai ‘i hono ‘ilo ‘e he kāingalotu homau uōtí, kāingá, kaungāme’á mo e kaungā’apí e ongoongó. Na’e vave ‘enau omi ke tokoni’i kimautolú. Na’e ‘omi ha ngaahi me’atokoni, fakafetongi ha ngaahi lea ‘ofa mo e ngāue, pea fakahaa’i ha tokanga mo e fie kaungā-mamahi. Na’e ongo mo’oni e ‘ofa ne mau ongo’i meiate kinautolú.

Ka neongo ne mau ma’u ha tokoni lahi, ne u ongo’i loto mafasia. Na’e ‘ikai ke u tokanga pe ko e hā ‘e hoko kiate aú. Ne ‘ikai ke u toe fai ‘a e me’a na’á ku manako aí. Ne u fakapikopiko mo ta’e-tokanga ki he ngaahi ngāue faka’apí, ngāue fakaakó, mo hoku uiui’i faka-Siasi. Na’á ku pehē ko ha kavenga lahi ‘a e tūkunga ne u ‘i aí mo e fatongia lahi ange ne u ma’ú. Na’á ku ongo’i te u lava ‘o fai toko taha e me’a kotoa pea ‘ikai fie ma’u ha tokoni ‘a ha taha.

KO HOKU LOKI FAKAAKEAKÉ

Ko 'eku fine'eikí na'e puké, ka na'á ku fie ma'u ke fakamo'ui foki mo au.

Na'e ngāue mālohi ange 'a Sētane kiate au, 'o talamai 'oku totonu ke u ongo'i mafasia, 'oku finangalo e 'Otuá ke 'oua na'á ku fiefia, pea na'e 'ikai ko ha taha makehe au. Ko e me'a fakamamahi, he na'á ku tui ki ai 'i ha ki'i taimi. Na'e 'ikai ke u vakai ki he tafa'aki lelei 'o ha fa'ahinga me'a. Na'e 'ikai ke u vakai ko ha 'ofefine au 'o e 'Otuá. Ne fakakuihi au 'e he puputu'ú, pea na'e 'ikai ke u lava 'o vakai ki he lahi hoku ngaahi tāpuakí. Na'e 'ikai ke u lava 'o sio ki he sio'atá. Na'á ku ongo'i mamahi mo loto mamahi.

Me'amālié, ne 'i ai haku kaungāme'a ofi na'á ne fakamoleki ha taimi lahi ke tokoni'i au, pea na'e poupu'i foki au 'e hoku ngaahi tokouá mo e tuonga'ané. Na'á ku ongo'i tau'atāina lahi ange ki he'eku ongomātu'á, peá na ongo'i tau'atāina lahi ange kiate au. Ka na'á ku kei fefa'uhi pē.

Na'e fa'a fakafiemālie'i au 'e he'eku fa'e'e 'i he taimi na'á ku ongo'i loto mamahi aí. 'I he taimi ne u ongo'i ai kuo mole 'a e 'amanaki lelei kotoa pē, ne lelei ke 'i ai ha taha ke talanoa ki ai pea ke tokoni mai. Na'á ne fa'a ha'u ki 'api 'i he vaha'ataimi 'o e ngaahi faito'ó 'o haiane homau valá, teuteu ha me'atokoni, pea mo foaki mai ha fakafiemālie mo e fale'i. Na'á ku ofo 'i he'ene lava ke matu'uaki e ngaahi faingata'a pehe'e pea kei ta'e-siokitá.

'I he'eku talanoa mo ia 'i ha 'aho 'e taha 'o kau ki hoku loto mafasiá, na'á ne talamai 'oku 'ikai 'uhinga 'eku tangi mo fakahāa'i 'oku ou fie ma'u tokoni 'oku ou vaivai. Na'á ne tokanga'i au 'i he taimi na'e totonu ai ke u tokanga'i iá.

Hili ha taha 'o hono ngaahi tafa lahí, ne 'i he loki fakaaakeaké 'eku fine'eikí. 'I he taimi ko iá, na'á ku fakakaukau na'á ku fie ma'u ha loki fakaaakeake. Na'e 'ikai ke u 'ilo pe te u kamata 'i fē 'a e founga fakaaakeaké, ka na'e pau ke u fai ha me'a.

Ko ia na'á ku kamata leva hono fakafou hoku ngaahi talēnití mo ia ne u malavá pea pehē ki hono fakatupulaki ha ni'ihí fo'ou. Na'á ku feime'atokoni mo fai e foó. Na'e toe lahi ange 'eku lue laló ke u lava 'o fakakaukau. Ne u hiva'i ha ngaahi solo. Na'á ku ifi kalāneti mo tā piano lahi

ange pea kamata ke lelei ange 'eku tāmē'á. Ne lahi ange e ngaahi tohi ne u laú. Na'á ku kamata fanongo lahi ange ki he ngaahi hiva langaki mo'uí. Na'á ku 'ātakai'i au 'aki e fale'i mei he kau taki 'o e Siasí mo ha ngaahi ma'u'anga tokoni mahu'inga kehe. Na'á ku ofi ange ki he 'Otuá mo hoku Fakamo'uí 'i he lotu fakatāutahá, 'aukaí, mo e ako folofolá.

Ka ne u kei ongo'i pē 'oku faka'au ke mole atu 'eku nongá. Na'e faingata'a 'i he'eku fie ma'u ke u nonga he ngaahi 'aho 'e ni'ihí, ka na'á ku ongo'i loto mamahi aí. Na'e faka'au ke faingata'a ange 'a e ngaahi feliliuaki 'a e ngaahi ongó. Na'e hangē na'e toki kamata pē 'eku fononga ki he nongá.

Na'á ku 'alu leva ki he temipalé ke fakahoko e papitaiso ma'á e kau pekiá mo 'eku kalasi 'o e Kau Finemuí. Na'á ku fakakaukau ki he'eku ngaahi palopalemá lolotonga 'eku 'i he temipalé, pea lolotonga 'eku kumi he ngaahi peesi 'o 'eku folofolá. Ne u lau ai kau ki he Fakamo'uí 'i he 'Isaia 53:4, "Ko e mo'oni kuó ne to'o kiate ia 'a 'etau ngaahi vai-vai, 'o ne fua 'etau ngaahi mamahí."

Hili ha ngaahi miniti si'i mei ai, ne mole e puputu'u na'á ne fakakuihi mo fakatupu 'eku mamahi lahí. Na'e ala mai e 'Eikí 'i he fakapo'ulí mo e loto-fo'i 'o hoku lotó pea tuku e nonga 'o e Laumālié. Ne u ongo'i e mahino mo e fiefia ko ia na'e fuoloa e 'ikai ke u ongo'i. Na'á ku vakai ki he lahi 'o e ngaahi tāpuaki ne u ma'ú mo e lahi e me'a ne fai 'e he taha kotoa ma'á ku mo hoku fāmílí. Na'á ku vakai ki he'eku vāofi ange mo hoku fāmílí mo e kaungāme'á. Ne u vakai ko ha 'ofefine faka'ofa'ofa mo'oni au 'o e 'Otuá.

Na'á ku ma'u 'i he temipalé 'a hoku loki fakaaakeaké.

'I he'eku toe vakai ki he a'usia ko 'ení, 'oku ou 'ilo'i ai kuó u fie kaungāmamahi mo anga'ofa ange he taimí ni kiate kinautolu 'oku faingata'a'ia ange 'iate aú. 'Oku ou 'ilo e feitu'u ke u fakaaakeake aí. Na'e hoko 'a e ta'u faingata'a taha 'o 'eku mo'uí ko e ta'u lelei taha ia 'o 'eku mo'uí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fá'ú 'i 'Iutā, USA.

*Fie mā'u ha ngāue
mā'u'anga mō'ui, fāmili,
mo ha fakamō'oni ma-
'ongō'onga? 'E lava ke ke
fili 'a e hala ki he lava-
mē'á he 'ahó ni!*

KO HO KAHA'Ú

Fakafiefia 'i ha Palani

Engali faingata'a ke fai e ngaahi filí he taimí ni ke a'usia ho'o ngaahi faka'ānauá 'i he kaha'ú, ka 'e ola lelei e ngaahi fili lelei na'á ke fai 'i ho'o tau hongofulu tupú. 'Oku muimui 'a e founa ko 'ení ki he fale'i mei ha palófitá: "Oku totonu ke fenāpasi hotau ulungāngá mo e ngaahi fili faka'ahó pea mo 'etau ngaahi taumu'á" (Quentin L. Cook, "Fili Fakapotopoto," *Liahona*, Nōvema 2014, 49). 'Oku fakahaa'i 'e he ngaahi talanoa ko 'eni 'e faá, ne-ongo pe ko e hā ho'o ngaahi taumu'a pau fakatāutahá, 'e lava ke ke a'usia e lavame'a he kaha'ú 'i ho'o tukupā ke teuteu he 'aho ní.

Fakatāta'a 'o e kau Mo'unga'i Tangatá: Clint Taylor
Na'e tupu hake 'a Kilini 'i Tutā pea 'oku lolotonga ngāue 'i Kalefōnia, USA, 'i he Nickelodeon Studios ko ha tokotaha tā valivali 'o e ngaahi papa talanoá (storyboard).

Ko e hā ha ngaahi lavame'a okú ke laukau 'aki?
 Kuó u hoko ko ha talēkita 'i he Warner Brothers Animation, pea kuó u ngāue ma'á e Disney, Warner Bros., DreamWorks Studios, Marvel Comics mo e Sony Pictures Entertainment. Kuó u ngāue 'i he ngaahi faiva fakatāta mei he *Teenage Mutant Ninja Turtles* mo e *X-Men* ki he *Dora the Explorer*.

Na'e fēfē ho'o hoko 'o lelei 'i he me'a okú ke fai?
 'I he'eku kei tamasi'i sí'i, na'á ku sai'ia he tā e ngaahi fakatātā 'o e me'a ne u sai'ia aí. Na'á ku fakamoleki ha lauhoua 'o tā ha kau sōtia pe kau mo'unga'i tangata pe fanga monumanu pe ko e hā pē fa'ahinga me'a ne u sai'ia ai he 'aho ko íá. Ko e lahi ange 'eku akoakó, ko 'eku sai angé ia. Ne u 'ilo'i na'e tupulaki hoku talēnití 'i he faive-lengá, siofi, mo e vilitakí. Na'á ku ongo'i na'e foaki 'e he 'Otuá kiate au ha me'a'ofa faka'ofa'ofa, pea na'á ku fie ma'u ke u lelei ange ai.

Na'e teuteu'i fēfē koe 'e ho'o ngāue fakafaifekau ki he lavame'a 'i he ngāue ma'u'anga mo'uí?

Na'e mahu'inga 'eku ngāue fakafaifekau ki Kōleá he na'e tokoni ke u ako 'a e tuí, mapule'i kitá, mo e tukupā ki he lelei tahá. Na'á ku 'osi mei he'eku ngāue fakafaifekau mo ha ongo'i loto-falala lahi ange. Ne u fai ha me'a faingata'a pea lava'i lelei ia. Ko e mo'oni na'e tokoni ia ke u hoko ko ha tokotaha ako lelei ange 'i he 'univēsítí.

Ko e hā e kongá ho'o akó ne tokoni 'i ho'o lavame'a?

Hili 'eku ngāue fakafaifekau ne u ako tā valivali mo tā fakatātā 'i he Va'a Fine Arts 'a e 'Univēsiti 'o 'Iutaá. Ne u fakamoleki ha semesitā 'i Falanisē 'o ako e 'ātí mo e anga fakafonua 'i 'Iulope, 'a ia na'á ne faka'ā hoku matá mo e 'atamaí ki ha ngāue faka'aati lahi ange.

Koe'uhí ko e ngaahi a'usia ko 'ení, ne 'i ai ha'aku lekooti lahi 'o 'eku ngaahi ngāue faka'ātí. 'I he'eku 'osi pē mei he 'univēsítí, na'e fakaafe'i au 'e ha tangata na'á ne kumi ha kau tā fakatātā ke ngāue ki he *Spider-Man and His Amazing Friends* 'a e kautaha Marvel.

Hoko ko ha Tokotaha Mataotao Fakakomipiuta: loana Schifirnet

Na'e tupu hake 'a 'Aiona 'i Lumēnia pea 'oku ako ki he fakamatala fakakomipiutā (information systems) 'i he 'Univēsiti Pilikihami Tongí.

Ko e hā na'á ke fai 'i ho'o kei 'i he to'u tupú 'a ia na'á ne teuteu 'i koe ki he ngāué ni?

Na'e 'ikai ha taimi ia ne u 'ā fakafokifā hake pē pea 'ilo 'oku ou lelei 'i he fakapolokalamā pe palaní, 'a ia 'oku lahi 'eku fakahoko he ngaahi 'aho ní. 'Oku ou 'ilo 'oku ou fai e ngāue ko ia 'oku ou faí koe'uhí ko ha ngaahi fili iiki ne u fakahoko he fonongá.

Na'e 'ikai ke u manavahē ke to'o 'a e ngaahi kalasi faingata'á, pea na'á ku tuku taimi ke fekumi ki he ngaahi tafa'aki kehekehe mo e kakai 'oku 'i aí. Ne u kumi tokoni foki mei he kau mataotao pea ma'u fale'i meiate kinautolu. 'Oku nau 'ilo'i e ngaahi konga lelei mo kovi 'o e ngāué pea 'e lava ke tokoni ke 'oatu ha fakahinohino.

Ko e hā e ngaahi kalasi he akó ne tokoni lahi tahá?

'I he'eku a'usiá, ko e ngaahi kalasi ne tokoni lahi taha he ako mā'olungá, pea tautautefito 'i he 'univēsítí, ne fekau'aki ia mo e tekinolosiá. Ne tokoni foki hono ako ha lea fakafonua muli (kiate aú, ko e lea faka-Pilitāniá) koe'uhí he na'á ne ako'i mai ke mahino mo faka'apa'apa'i ange 'a e kakai mo e ngaahi anga fakafonua kehé. Mahalo he 'ikai lava ke hoko fakahangatonu 'a e lea fakafonua mulí ko ha ngāue ma'u'anga mo'ui, ka 'oku sai'ia e kau pule ngāué ke vakai 'okú ke ma'u ha fakakaukau fakaemāmani lahi.

Ko e hā ha ngaahi manavasi'i na'á ke ma'u?

'I he'eku kei si'i angé, na'á ku manavasi'i he 'ikai ke u teitei ma'u ha me'a te u sai'ia ke fai. Pea 'i he'eku ma'u ha me'á, ne u manavasi'i na'e 'ikai ke u ma'u e me'a ke u lavame'a aí.

Ko e me'a angamaheni pē ke ongo'i tailiili 'i ho'o feinga ke 'ilo e me'a 'okú ke sai'ia aí, kae 'oua na'a tuku ke ne ta'ofi koe.

Na'á ke ikuna'i fēfē ho'o manavasi'i?

Ko e me'a lelei taha ne tokoní ko e 'alu atu pea kau ki he ngaahi 'ekitiviti 'uhingamālié, hangē ko hono fai e ngaahi kalasi he 'initaneti mo kau ki ha ngaahi kalapú. Ko e founga

ia 'oku ma'u ai 'a e mahinó, 'iló, mo e loto falalá. 'E lava ke hoko e kaungāme'a pe kau mēmipa 'o ha kalapu 'oku mou sai'ia 'i he me'a tataú ko ha ma'u'anga tokoni mālohi. 'Oku liliu ma'u pē e māmaní pea 'oku 'i ai ma'u pē ha me'a fo'ou ke ako, kae kapau 'okú ke ma'u ha founga tokoni mālohi mo ha pōto'i ngāue lelei, 'e lava ke fakafefia hono muimu'i.

Ko hono Fakatupulaki ha 'Ofa ki he Ongongolelei: Jess McSweeney

Na'e lea 'a Sesi, ko ha tokotaha lahi kei talavou mei 'Ingilani, 'o kau ki he'ene feinga 'i he'ene kei ta'u hongofulu tupú ke kei mālohi 'i he ongongolelei.

Na'á ke fakamālohia fēfē ho'o fakamo'oní?

'I he'eku kei ta'u hongofulu tupú, ne u ako e folofolá he na'e fale'i e kau takí ke fai ia. 'I he'eku ako 'i he tuí, 'o 'amanaki lelei 'e tupulaki 'eku fakamo'oní, ko e me'a pē ia na'e hokó.

'I he'eku hoko 'eni ko ha tokotaha lahi kei talavou, 'oku ou 'ilo 'oku ma'u 'a e holi ke ako mo tupulaki 'i he ongongolelei mei he founga 'e lava ke 'aonga ki he ni'ihī kehé. 'Oku ou 'ilo e lava ke tokoni'i 'e he me'a kotoa 'oku ou akó ha taha kehe kae pehē kiate au.

Na'á ke fokotu'u ha ngaahi taumu'a ke tokoni atu?

'I he'eku kei 'i he seminelí, ne u fokotu'u ha taumu'a ke lau e folofolá 'i he 'aho kotoa pē. Neongo ia, 'i he faka'au ke u 'ulungaanga 'aki e ako folofolá, ne liliu e me'a na'á ne faka'ai'ai aú. Na'á ku kamata laukonga leva, 'o 'ikai ke a'usia pē ha taumu'a ka koe'uhí he na'á ku 'ofa 'i he folofolá mo fie ma'u ke fakamālohia 'eku fakamo'oní. 'Oku 'ikai te u lava 'o mamata ki he tāpuaki ko iá, ka ko ha me'a ia te u lava 'o tauhi 'o ta'e ngata.

Kuo tokoni'i fēfē koe 'i ho'o mo'uí 'e ho'o 'ofa 'i he ongongolelei?

'Oku 'ikai fekau'aki pē hono fakatupulaki ha 'ofa ki hono ako 'o e ongongolelei mo hono ma'u ha 'iló; 'oku fekau'aki ia mo hono ma'u ha mahino pea mo hono faka'aonga'i

e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei. 'I he'eku faka-tupulaki e 'ulungaanga 'o hono fai ha ngaahi fehu'i mo fekumi ki ha ngaahi tali mei he folofolá, 'oku ou ma'u ha fakamo'oni pea mo ha loto falala ke vahevahe mo e ni'ihi kehé 'a e ngaahi me'a 'oku ou akó.

Ko e hā hono mahu'inga 'o e ngāue mālohi mo faivelengá?

'Oku fie ma'u e taimí mo e ngāue ki hono ma'u e 'ilo 'i ha fa'ahinga tafa'aki pē 'o e mo'uí. Ka kiate au, ko hono ako 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'a e taha 'o e ngaahi me'a mahu'inga taha ke ngāue mālohi ki aí. Kuo pau ke ke ako kia Kalaisi ke ma'u ha fakamo'oni 'o kau kiate Iá.

Ko Hono Ohi Hake e Fānau Īkí: Han Lin

Na'e fā'ele'i pea tupu hake 'a Hani Lini 'i Taituani. Na'e sila'i ia mo hono uai'fi 'i he Temipale La'ie Hauai'i, pea 'okú na lolotonga nofo 'i Hauai'i, USA, mo 'ena fānau 'e toko ua.

Ko e hā ho'o faka'uhinga ki ha tamai lelei?

'Oku 'ikai ko ha tokotaha haohaoa 'a e tamai lelei, ka ko ha taha 'okú ne loto fakatōkilalo fe'unga ke tali e fale'i mei he ni'ihi kehé pea feinga ma'u pē ke toe lelei ange. 'Oku hanga 'e he tamai lelei 'o fakamu'omu'a 'a e ngaahi fie ma'u 'a hono fāmilí. 'Okú ne loto fiemālie ke feilaulau'i hono taimí, ngaahi me'a fakatāutaha 'oku sai'ia aí, mo e me'a kotoa pē kae lava ke lelei hono fāmilí. Na'á ne feinga ke 'ilo'i e founga ke tokoni'i e mēmipa takitaha 'o e fāmilí ke tupulaki mo anga faka-Kalaisi.

Ko e hā na'á ke fai 'i ho'o kei 'i he to'u tupú ke teu-teu'i koe ke ke 'i he tu'unga 'okú ke 'i ai he 'aho ní?

Na'á ku fai hoku lelei tahá ke tauhi e ngaahi fekau mo fai 'a e ngaahi fili 'oku lelei. Ko e mo'oni ne tokoni foki 'a e 'alu ki he semineli. Ko ha tukupā lahi ia he na'e pau ke u 'á 'i he taimi 5:00 hengihengi. Neongo ia, 'oku ou tui ne tokoni 'a hono ma'u ha kaungāme'a ne mau ma'u 'a e taumu'a tataú koe'uhí he na'a mau felangakihake. 'Oku ou pehē ne tokoni'i kimautolu 'e he ngaahi 'ekitiviti kotoa ne mau fakahoko 'i he'emaui 'i he to'u tupú pe ko ha kulupu 'o ha kaungāme'a lelei 'i he Siasí.

Ko e hā ha ngaahi pōpoaki mei he sosaieti kuó ke ikuna'i ke hoko ko ha tamai lelei?

Na'e tala 'e he māmaní ki he kakai 'oku totonu ke nau ma'u ha fiefia lahi ange pea si'i ange e fatongiá, ka 'oku mahu'inga 'a e ngāue mālohí ki ho'o lavame'a 'i ha me'a pē te ke fai. Ke hoko ko ha tamai lelei, 'oku fie ma'u ki ai e me'a kotoa pē 'oku lava ke ke foaki; ko e hoko 'o haohaoá ko ha founga ngāue ia 'i he mo'uí kotoa—'oku ou tupulaki fakataha mo hoku fāmilí.

Ko e hā te ke tala kiate koe mo e kau ta'u hongofulu tupu kehé?

'Oku fie ma'u 'e he taha kotoa ha kaungāme'a, ko ia kumi ha kaungāme'a lelei. Kaungāme'a mo e kakai 'oku "femo'uekina . . . 'i ha ngāue lelei" (T&F 58:27). Ako mei he kaungāme'a lelei ko 'ení, pea 'e tākiekina koe 'e he'enua ngaahi sīpingá pea ma'u ha holi ke hoko 'o tatau mo kinautolu pea tupulaki ai.

Fai ho lelei tahá 'i he me'a kotoa pē 'okú ke loto ke faí—'oua na'a toe tuku ha me'a. 'I he founga ni, he 'ikai te ke toe faka'ise'isa 'i ho'o manatu ki aí. ■

SESI

HANI

Fai 'e Eletā
Chi Hong (Sam)
Wong
'O e Kau
Fitungofulú

Tokoni 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni'oni

'E lava ke tokoni'i koe 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i he akó, fāmilí, mo e ngāue pea pehē foki ki he ngaahi me'a fakalaumālié.

'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'i he tapa kotoa 'o 'etau mo'uí. Na'á ku ako 'eni 'i ha founa fakapoto-poto 'i he'eku

hoko ko ha tokotaha ako 'univēsi 'i he 'Univēsi Pilikihami 'Tongi-Hauai'i.

'I he taimi ko iá, ne u ngāue pea fonu 'eku taimitēpile fakakalasi. Ne 'i ai foki ha'aku ki'i pēpē mo hoku uai'fi ke tokanga'i. 'I he lahi e ngaahi fie ma'u ki he'eku taimi-tēpilé, na'e 'ikai ke u ma'u ai ha taimi fe'unga ke ako. Na'á ku lotu he 'aho kotoa pē ke ma'u e takaua 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Na'á ku fie ma'u ha fakahinohino ke tokoni ke u faka'aonga'i lelei taha 'a hoku taimí. Na'á ku fie ma'u ha tokoni ke mahino 'a e nāunaú kae pehē ki hono manatu'i ia 'amui he lotonga e ngaahi sivi.

Ko e Tokoni Fakalangi ki ha Sivi Fakaako

'I ha 'aho 'e taha, lolotonga e kalasi, ne hiki 'e he palōfesa ha ngaahi seti founa solova fakafika (equations) faingata'a 'i he palakipoé ke fakamahino'i ha me'a. Na'e 'ikai fekau'aki e ngaahi founa ni ia mo e kalasi ko iá, ka na'á ne lea nounou 'o kau kiate kinautolu. Hili ha ngaahi miniti si'i ne tamate'i 'e he palōfesa e palakipoé.

Ko 'eku kalasi hokó ko e saienisi fakakomipiutá pea ne mau sivi he 'aho ko iá.

FOUNGA 'E UA KE MA'U MA'U PĒ 'A E ONGO TOTONÚ

'Oku fakalaumālie e me'a kotoa pē ki he Tamai Hēvaní—'a e tapa kotoa pē 'o 'etau mo'uí. 'Okú Ne 'afió'i e me'a 'oku lelei taha kiate kitautolú pea 'oku finangalo ke akó'i mo tatakí kitautolu 'i he mo'uí. Ko ia 'oku mahu'inga ke tau ma'u ma'u pē 'a e ongo totonú 'i he tatakí fakalaumālie 'a e Laumālie Mā'oni'oni kae lava ke ma'u e fakahinohino ko iá. Ko ha ongo founga 'eni kuó u 'ilo 'oku tokoni ke u ongo'i ma'u pē 'a e Laumālie Mā'oni'oni:

1. Lau e Tohi 'a Molomoná he 'aho kotoa pē.

'I he'eku kei sí'i, na'e akó'i 'e he Palesiteni 'o e Siasí, 'Eselá Tafu Penisoni (1899-1994), 'a e mahu'inga hono lau faka'aho 'a e Tohi 'a Molomoná. Na'e kamata ke u fai ia, pea kuó u fai ia talu mei ai. 'Oku ou kumi ha taimi lō-ngonoa he 'aho takitaha ke lau mo fakalaululoto ai. 'I he'eku laukongá, 'oku akó'i tu'o lahi mai 'e he Laumālie Mā'oni'oni ha me'a fō'ou.

2. Faka'ehi'ehi mei he ngaahi me'a fakaemāmani 'okú ne tohoaki'i e tokangá.

Ko kimou-tolu to'u tupú 'oku mou talēniti'ia 'aupito 'i ha ngaahi founga lahi. 'Oku mou poto pea lava ke faka- ofo hō'omou ongo fakalaumālie. Ka 'oku feinga mālohi e māmaní ke tohoaki'i hō'o tokangá. Kapau 'okú ke loto fiemālie ke tokanga mo ta'ofi 'a e ngaahi me'a 'okú ne tohoaki'i e tokangá, te ke ma'u leva e fakahinohino 'okú ke fie ma'u mei he Laumālie Mā'oni'oni.

Na'e 'i he sivi 'a e ngaahi seti founga solova fakafika ko ia 'i he kalasi kimu'á! Ko e me'a 'oku fakaofu mo'oni he ne te'eki ke mau ako ki he ngaahi me'a ni 'i he'ema kalasi saienisi fakakomipiutá. Ne u manatu 'i kotoa e ngaahi me'a ko iá mei he kalasi ko ia 'e taha ne u 'alu ki aí, pea ne u lava 'o tali e palopalemá.

'I he fakatonutonu 'e he palōfesa komipiuta fakasaienisi e sivi, na'á ne 'osi fakapapau 'i na'e 'ikai tali 'e ha taha ia 'o tonu e fehu' i ko iá, ko ia na'á ne fakahalaki ai 'a e sivi 'a e tokotaha kotoa pē. Ka 'i hono fakafoki mai 'eku pepá, na'á ku fakahaa 'i kiate ia na'e tonu 'a e tali na'á ku hiki 'i he pepá. Na'e fakafiefia mo'oni ia.

Na'e tokoni'i au 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke u faka'aonga 'i lelei hoku faingamālie ako kotoa pē 'i he 'univēsiti. Ne u lava 'o ma'u ha ngaahi maaka mā'olunga pea ma'u ha ngaahi sikolasipi, 'a ia na'e tokoni ke totongi 'eku akó.

Ko ha Fakahinohino 'i he Mo'uí

'I he ofi ke 'osi 'eku akó, ne palani ha tokolahi hoku kaungāme'á ke hoku atu 'enau akó pea ma'u ha mata'itohi M.A. Ne u sai'ia he akó peá u fie fai e me'a tatau, ka ne talamai mahino 'e he Laumālie na'e kakato hoku misiona 'i Hauai'i. Kuo taimi ke u foki ki 'api ki Hongo Kongo.

Ne u muimui mo hoku uaifí ki he ue'i ko iá. Ne 'ikai mahino kiate au he taimi ko iá 'a e 'uhinga ne tatakí ai au mei hono hoku atu 'eku akó. Ka ko e taimi 'e ní'ihí 'oku tau muimui ki

he Laumālie 'o 'ikai 'ilo' i 'a e fakaiiki kotoa pē. Neongo na'e 'ikai ke u 'ilo mo hoku malí 'a e me'a 'e hokó 'i he'ema kumi ngāue mo ha nofo'angá, ne faitāpuekina kimaua pea vave hono ma'u ha ola lelei.

'I he'eku manatu ki aí, 'oku mahino 'a e 'uhinga ne fu'u mālohi ai hono fakalotolahi'i kimaua 'e he Laumālie ke ma foki ki Hongo Kongó. Na'e mahu'inga 'aupito ke fakamālohia au mo hoku fāmilí 'i he Siasí 'i he lotolotonga 'o e kau mēmipa 'i aí. Na'á ku hoko ko ha pīsope, ko ha tokoni 'i he kau palesitenisi fakasiteiki, pea ko ha palesiteni fakasiteiki kimu'a pea ui au ko ha Fitungofulu Faka'eliá. Hili 'eku

mālōlo mei he'eku ngāue ma'u'anga mo'uí, ne u lava 'o ma'u ha mata'itohi M.A. Ne tokoni e ngaahi a'usia ko iá ke teuteu 'i au ki hoku uui'i lolotongá.

'Oku ou fakamo'oni atu ko e fekumi pea muimui ki he fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'a e founga lelei taha ke ma'u pē ke palani mo mo'ui aí. Ne 'osi foaki kiate koe 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'i he taimi na'e hilifakinima ai koe ko ha mēmipa 'o e Siasí, pea kapau te ke faka'aonga 'i 'a e me'afuaki ko iá, 'e hoko ia ko ha tokoni lahi 'i he me'a kotoa pē te ke faí. ■

“Oku fakakaukau ha ni'ihī 'o hoku kaungāme'á 'oku fakamole taimi 'a e 'alu ki he lotú. Te u tokoni'i fēfē kinautolu ke nau 'ilo 'e lava ke hoko ia ko ha tāpuaki mā'ongo'onga?”

E lava ke tokoni ha fakafehoanaki ki ho kaungāme'á. Te ke lava 'o fakamatala'i ange 'oku hangē pē ko e fie ma'u 'e ho sinó ke kai, inu mo mohē pea fie ma'u ke ako ho 'atamaí, 'oku fie ma'u foki ke fafanga ho laumālié. 'Oku tokoni e 'alu ki he lotú ke ke fafanga'i ho laumālié.

'Okú ke fai 'eni 'aki hono ako e ongoongoleléi mo ma'u e sākalamēnití, fakafo'ou 'a e ngaahi palōmesi toputapu kuó ke fai mo e Tamai Hēvaní. 'Oku tokoni 'a e fakamanatu mo e toe fakatukupā ko 'ení ke ke ma'u 'a e tāpuaki kuo tala'ofa maí ke “iate [koe] ma'u ai pē 'a hono Laumālié” (T&F 20:77). 'Oku fakamālohia ho'o tuí pea tokoni ke ke anga faka-Kalaisi ange 'i ho'o ma'u Hono Laumālié.

Te ke lava foki 'o talanoa ki ho kaungāme'á fekau'aki mo e ngaahi tāpuaki kehe 'okú ke ma'u. Te ke lava 'o fakamatala'i ange kiate kinautolu 'a e nonga 'okú ke ma'u 'i he lotú, vahevahe ha me'a 'oku 'aonga na'á ke ako 'i he lotú, fakamatala ki ha faingamālie na'á ke ma'u ke ngāue tokoni, pe fakamo'oni 'oku tokoni e 'alu ki he lotú ke 'ai e 'aho Sāpaté ke fakafiefia (vakai, 'Isaia 58:13–14).

Mahalo ko e founga mālohi taha ke tokoni'i ho kaungāme'á ko hono fakaafe'i kinautolu ke nau ha'u 'o mamata ma'anautolu pē. 'I he'enu kau ki he houalotu sākalamēnití mo e ngaahi houalotu kehē mo koé, te nau lava ke ongo'i 'a e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ako 'a e ongoongoleléi, pea vakai ki he ngaahi tāpuaki 'i he mo'ui 'a e kāingalotú.

Tuku ke Tataki e Laumālié

'E lava ke ke fai ho'o fakamo'oni fekau'aki mo e 'alu ki he lotú. 'E lava ke ke fakamatala'i

'a e founga 'okú ne 'ai ke ke ongo'i leleí mo e makehe 'a e ngaahi me'a 'okú ke ako ki aí. 'I ho'o fai ho'o fakamo'oni, 'e tokoni'i koe 'e he Laumālié ke ke 'ilo e me'a ke lea 'akí, pea 'e 'ilo'i 'e ho kaungāme'á 'oku mo'oni 'a e me'a 'okú ke lea 'akí. Ko e lahi ange e me'a 'oku nau 'ilo'í, ko e lahi ange ia 'enu tokangá. Te ke lava foki 'o fakaafe'i kinautolu ke ha'u ki he lotú mo koe.

Mikaele M., ta'u 13, Tutā, USA

Fakaafe'i Kinautolu ki he Lotú

'Oku faingata'a ke ma'u ha kaungāme'a 'oku nau pehē 'oku fakamole taimi e 'alu ki he lotú, neongo te tau lava 'o ongo'i fiefia ma'anautolu 'i he'etau tokoni'i kinautolu ke nau 'ilo'i 'a e ngaahi me'a kuo teuteu 'e he Tamai Hēvaní ma'anautolu takitahá. 'E lava ke tau tokoni'i kinautolu 'aki hano fakaafe'i kinautolu ki he lotú ke nau lava 'o ongo'i 'a e fiefia 'o e 'i ha falelotu kuo fakatapu'i pea mo tui te nau lava 'o ongo'i 'ofa ki he Tamai Hēvaní pea 'ilo'i 'a e ngaahi tāpuaki 'oku tau ma'u 'i he 'alu ki he lotú.

'Osikā Y., ta'u 19, Monakasi, Venesuela

Tokanga Taha ki he Sākalamēnití

'Oku mahu'inga e 'alu ki he lotú he ko e feitu'u ia 'e lava ke tau fakafo'ou ai 'etau

fuakava 'i he papitaisó mo e kotoa 'etau ngaahi fuakavá 'i he sākalamēnití. 'Oku tala'ofa mai e 'Eikí 'e 'iate

kitautolu ma'u pē 'a Hono Laumālié 'o kapau te tau mo'ui taau ke ma'u 'a e sākalamēnití mo fakahoko 'etau tafa'aki 'o e fuakavá. 'Oku mahu'inga ki he'etau mo'ui faka'ahó e malu'i, fakahinohino, mo e fakafiēmālie 'oku tau ma'u mei he Laumālié. He 'ikai lava ke ma'u e ngaahi tāpuaki ma-kehe ko 'ení 'i ha toe founa kehe ka ko e 'alu pē ki he lotú mo hono ma'u e sākalamēnití.

Taiana R., ta'u 16, 'Olikoni, USA

Ke ke Loto-to'a

'E lava ke ke tokoni ke mahino kiate kinautolu 'aki pē e talanoa, fakafe'i, 'oange ha folofola kiate kinautolu, pe

ko hono fakaafe'i e ongo faifekau ki honau 'apí. 'Oua na'á ke mā. Fiefia he mahalo te nau kau ki he Siasí.

Tēvita H., ta'u 12, Niu Mekisikou, USA

Fai Ho'o Tafa'aki

'Oku 'ikai fakamole taimi e 'alu ki he lotú 'o kapau te ke kau longomo'ui mo feinga ke ako mo mahino 'a e me'a 'oku fakamatala'i pe ako'i. 'E lava ke ke ongo'i 'a e Laumālié, pea ko e taimi 'e nī'ihī te ke fe'iloaki ai mo ha kakai fo'ou.

Īteni H., ta'u 15, Tutā, USA

Tuku Ke Ulo Ho'omou Māmá

'I he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí, 'oku tau ulo atu 'aki e ngaahi me'a ne

tau ako 'i he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Tā ha sīpinga lelei pea fakaha'a'i ki ho kaungāme'á 'okú ke fiefia 'i he ngaahi tāpuaki kuó ke ma'u 'o fakafou 'i he 'alu ki he lotú pea 'e

lava ke ke ako'i kiate kinautolu 'oku taau 'a e 'alu ki he lotú.

Sōana R., ta'u 20, Sulikao ti la Sia, Filipaini

Tauhi 'a e Tūkufua 'Oku Ta'engata

'I he'etau 'ilo'i ko e Siasí ko e pule'anga ia 'o e 'Otuá 'i he māmaní, 'oku tau ō ki he lotú he Sāpate kotoa pē ke laka atu ki he haohaoá, pea ki he pule'anga fakasilesitiale. 'I he 'alu ki he lotú he Sāpate kotoa pē, 'oku tau ofi ange ai ki he Tamai Hēvaní 'i hono fakafou 'etau ngaahi fuakavá (ma'u 'o e sākalamēnití), pea vakai'i kitautolu ke 'ilo'i 'a e tu'unga fakalau-mālie 'oku tau 'i aí.

Ēseta M., ta'u 17, Vahefonua Kasáí, Lepapulika Fakatemokālali 'o Kongokou

KO HA 'AHO FAKAFIEFIA

"'Oku kau atu e ngaahi uotí mo e ngaahi koló ki ha fakataha fakauike 'o e mālóló mo e fakafou, ko ha taimi mo e feitu'u ke tukuange ai 'a e māmaní kimui—ko e Sāpaté. Ko ha 'aho ia ke ke "fiefia [ai 'i he] 'Eikí [Ísaia 58:14]," ke a'usia 'a e fakamo'ui fakalaumālie 'oku ma'u 'i he sākalamēnití, pea ke ma'u mo'otautolu 'a e tala'ofa fakafou 'o Hono Laumālié."

'Eletā D. Todd Christofferson 'o e Kólomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "'Uhinga 'o e Siasí," Liahona, Nōvema 2015, 109.

FEHU'I KA HOKO MAÍ

"'E fēfē ha'aku tuku ha taimi ki he ngaahi 'ekitivitī fakauike 'a e to'u tupú, efiāfi fakafāfili 'i 'apí, mo e ako folofola fakafāfili mo fakatāutahá 'i hono to'ó 'e he akó mo e ngāue fakaako mei 'apí ha kongā lahi hoku taimí?"

'Omai ho'o talí, pea kapau 'e fie ma'u, mo ha la'i tā 'ata lelei kimu'a he 'aho 1 'o Māási 2016 ki he liahona.Lds.org, 'imeili ki he liahona@ldschurch.org, pe meili (vakai ki he tu'asila 'i he peesi 3).

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'i-meilí pe tohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'ení mo e fakangofuá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fáiele'i, (3) uotí pe koló, (4) siteikí pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e tohi fakangofua 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'i-meilí) ke paaki ho'o talí mo e taá.

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

Fai 'e 'Eletā

Dallin H. Oaks

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

FOUNGA HONO MA'U 'O E FIEFIÁ

Ekāinga, 'a e toulekeleka mo e kei talavou, 'oku ou kole kiate kimoutolu takitaha ke **manatu'i kuo te'eki hoko 'a e angahalá ko e fiefia** pea 'oku fakatau 'a e angahalá ki he mamahí. 'E kakai kei talavou, 'oua na'a mou kumi 'a e fiefiá 'i he ngaahi me'a faka'ofa'ofa mo mamaha 'o e māmaní. He 'ikai ke tau lava 'o ma'u 'a e fiefia 'oku tolongá 'i he tulifua ki he ngaahi me'a 'oku halá. Ne pehē 'e ha tokotaha, "He 'ikai lava ke fe'unga e me'a 'oku 'ikai ke ke fie ma'ú, koe'uhí he 'ikai fakafiemālie'i koe 'e he me'a 'oku 'ikai ke ke fie ma'ú."

'E kau talavou mo e toulekeleka, **hanga homou matá mo homou lotó mei he ngaahi pōpoaki kākā 'o e mītiá.** 'Oku 'ikai ha fiefia 'i he 'olokaholó pe faito'o konatapú, ko e fakapōpula pē. 'Oku 'ikai ha fiefia 'i he fetā'akí, ko e mamahi pē mo e loto mamahi. 'Oku 'ikai ha fiefia 'i he ngaahi fetu'u-taki fakasekisuale' mo e feohi angamaheni fakaesino 'i tu'a 'i he ngaahi ha'i 'o e nofo-malí, ko e fakamā pē pea vave e hifo ki he hala ki he mate fakalaumālie.

'Oku 'i ai ha fiefia tu'uloa 'i he me'a 'oku tau ma'ú. **'Oku ma'u 'a e fiefiá mo e nēkeneká 'i he tu'unga 'oku 'i ai ha tahá,** kae 'ikai mei he me'a 'okú ne *ma'ú* pe *hangē 'oku 'i ai.* To'u tupu, **tu'u ma'u 'i ho'o ngaahi tu'unga mo'ui.** *Ako pea faka'aonga'i 'a e ki'i tohi fakamo'ui, Ki hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú.*

'Oku ohi 'e he anga mā'oni'oni 'a e anga mā'oni'oni. 'Oku ongo 'a e ngaahi ola 'o e ngaahi sipinga mā'oni'oni ki he ngaahi to'u tangata ka hoko maí. 'Oku tupu mei he tauhi fānau lelei ha to'u tupu te nau hoko ko ha mātu'a lelei. 'Oku hangē ko hono fakamālohia ha tokolahi 'o kitautolu 'e he ngaahi sipinga faka'eieiki 'o 'etau ngaahi kui paionia 'i he ngaahi fonua lahi, ko ia 'oku lava ke hoko e ngaahi fili angatonú mo e ngaahi feilaulau 'a hotau kuongá ni 'o tāpuekina hotau fāmilí, kaungāme'á mo hotau ngaahi fonuá 'i he ngaahi ta'u ka hoko maí.

'Oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu ki he fiefia 'oku tu'uloá mo e fiefia taupotu taha 'a kinautolu 'oku ngāue 'aki 'a e tui ki he 'Otuá mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku ou fakalotolahi'i kimoutolu takitaha ke **fekumi ki he fiefia 'oku ma'u mei hono tauhi 'o e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea fakahoko ha ivi tākiekina anga mā'oni'oni** ma'á e lelei 'a kinautolu 'oku tau 'ofa aí. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 1991.

KUÓ KE FAKA'AONGA'I FĒFĒ 'ENI?

Na'á ku fakakaukau 'i he ta'u kuo 'osí 'i he akó ke feohi lahi ange mo hoku kaungāme'á. Ka 'oku ou 'ilo he taimí ni ne kamata ke u anga fakamāmani pea fakamavahe'i au mei hoku fāmilí mo hoku kaungāme'a mo'oni. Ne 'omi 'e he me'á ni ha loto mamahi na'e 'ikai tonu ke hoko, ne lava ke u faka'ehi'ehi mei ai. Na'á ku tokanga lahi ange he ta'u ni ki he lotú. Kuó u ma'u 'a e fiefia mo e nēkeneka mo'oni ko ha ola 'o e feinga ke fakatupulaki e anga'ofá mo e 'ulungaanga faka-Kalaisí. 'Oku ou 'ilo 'oku lava ke ma'u 'e he taha kotoa e tāpuaki ko 'eni 'o kapau te nau fekumi faivelenga ki ai.

**Ephream James O.,
ta'u 17, 'Aositelēlia**

Ko 'Eku A'USIA FAKAFIFEKAU Ne Mei Molé

Ne u kamata lotu ke ma'u ha a'usia ngāue fakafaifekau ko ha taumu'a 'o e Fakalakalaka Fakatāutahā. Na'á ku feinga ke 'ilo'i pe ko e fē 'i hoku kaungāme'á 'e lotu fiemālie ke kau ki he Siasí.

Ne 'osi ha ngaahi māhina, pea na'á ku fakakaukau he 'ikai ke u ma'u e a'usia ko ia ne u fekumi ki ai—ka ne ta'e'oua 'eku fe'iloaki mo Pelinitā. Ko hono fuofua ta'u ia 'i homau 'apiakó.

'I he fakalau atu e ta'ú, ne ma hoko ko ha kaungāako vāofi, ka ne 'ikai ke u fakakaukau ke fakaafe'i ia ki he lotú ka ne ta'e'oua hono fakaafe'i 'e ha taha homau kaungāme'á 'a Pelinitā ki he'ene lotú. Na'á ku fakakaukau, "Oku 'ikai ke u tui ki ai! Na'e totonu ke u fakakaukau ki ai."

'I he uike hono hokó na'e pehē 'e Pelinitā ne sai'ia he 'alu ki he siasi homau kaungāme'á pea na'e toe fie 'alu ki ai. Na'á ku fakakaukau, "Kuo mole hoku faingamālie." Na'e 'ikai ko ha fe'auhi, ka na'á ku fie 'ave 'a e ongoongolelei ki he fānaú 'a e Tamai Hēvaní.

Na'e lolotonga fakalelei'i homau falelotú he taimi ko iá pea na'e fakataimi-tēpile'i ke toe fakatapu'i 'i ha ngaahi māhina si'i. Na'e tufa 'e he pīsopé 'a e ngaahi tohi fakaafe ki ha 'oupeni hausí mo hono toe fakatapu'i. Na'á ku fakaafe'i kotoa hoku kaungāme'a ne nofo ofi ki he falelotú. Ko Pelinitā pē na'á ne tali e fakaafé. Na'á ku fiefia.

'I he ngaahi 'aho si'i kimu'a 'i he 'aho 'o e 'oupeni hausí, na'e pehē 'e Pelinitā mahalo he 'ikai ke ne lava 'o 'alu he na'e 'ikai lotu 'ene fa'e'e ki ai. Na'á ku

loto mamahi, ka na'e mahino kiate au peá u talaange 'e 'i ai pē ha toe ngaahi faingamālie ke ako ki he Siasí.

Ka ne u 'ohovale ke sio kia Pelinitā 'i he 'oupeni hausí. Na'á ne talanoa ki he'ene fa'e'e, pea iku 'o ne tukuange ia ke 'alu ange. Na'á ku fakafe'iloaki ia ki he ongo faifekau. Na'á ma 'alu ki he loki takitaha 'i he falelotú pea fanongo ki ha fakamatala nounou 'o e ngaahi houalotu kotoa 'a e Siasí. Ko hono faka'osí, ne ma ō ki he holo fai'anga faivá 'o 'omi ha fanga ki'i tohi tufa fekau'aki mo hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelei, hisitōlia fakafāmilí, mali ta'engatá, pea mo ha ngaahi kaveinga kehe 'o e ongoongolelei. Na'e pehē 'e Pelinitā, "Oku ou tui ki he me'á ni!"

Na'á ne 'alu ki he lotú he Sāpaté. 'I he 'aho Mōnité, na'á ne 'alu ki ha ngāue tokoni 'a e Nima Fietokoni 'o e Māmongá.

Ne tupulaki 'a e tenga ne tō 'i he lotu 'o Pelinitā 'i he 'aho kotoa pē. Na'á ne kamata ke liliu 'ene tō'onga mo'uí ke faitatau mo e ngaahi fekau pea na'e 'ikai fuoloa kuo papitaiso.

Hili 'eni ha ngaahi ta'u lahi, 'oku ne kei talamai pē 'a 'ene fiefia 'i he'ene ma'u 'a e ongoongolelei mo'oní pea mo 'ene hounga'ia 'i he'eku tokoni ke ne ma'u iá.

'Oku fa'a faingata'a ke talanoa ki he kakaí 'o kau ki he ongoongolelei, ka 'o kapau te tau lotu, ako e folofolá, fakafanongo ki he Laumālie Mā'oní'oní, pea lotu fiemālie ke talanoa ki ha taha, 'e tokoni'i kitautolu 'e he 'Eikí. ■

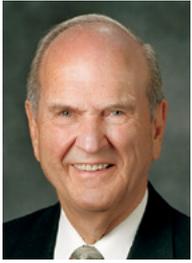
'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Siesipe, Palāsila.

Fai 'e Anne Laleska

*Na'á ku fie vahevahe
e ongoongolelei, ka
ko hai 'i hoku kaungā-
me'á 'e tokanga mai?*

Fai 'e 'Eletā
Russell M. Nelson

Palesitēni 'o e Kōlomu
'o e Kau 'Aposeতো
'e Toko Hongofulu
Mā Uā

Te u lava fēfē 'o 'ai ke hoko 'a e

SĀPATÉ

ko ha 'aho makehe?

Na'e foaki mai 'e he
'Otuá 'a e 'aho makehe
ko 'eni ke mālōlō mei
he ngāué pea ke toe
ofi ange kiate la.

'E lava ke tau fiefia
ange kapau te tau 'alu
ki he lotú pea ma'u
'a e sākalamēnití 'i
he 'aho Sāpaté.

Ko e Sāpaté,
ko ha 'aho lelei ia ke
feohi ai mo ho fāmilí.

'Ai ke fakafiefia 'a e
Sāpaté 'aki hono tokoni'i
e nī'hi kehé, tautau-
tefito kiate kinautolu
'oku puke pe tuenoá.

'Okú ke fakahaa'i
ho'ó 'ofa ki he 'Eikí
'aki e ngaahi me'a
'okú ke fili ke fai
'i Hono 'ahó.

Mei he "Oku Fakafiefia
'a e 'Aho Sāpaté," Liahona,
Mē 2015, 129–32.

Fakaongo 'Aki Hoku Lotó

(Fakafaingofua'i)

The le'o si'i ♩ = 88-104

Fakalea mo e fakatu'ungafasi 'e Sally DeFord

G C D G Em D

1. Ka - pau ne u ke - i si - 'i he tai - mi 'o Sī - sū, Te
 a 'a - ki 'e he palo - fi - tá a - ko 'a Ka - la - i - sí, Ha - ngē
 'i a - u ki he to - to - nú 'e he Lau - mā - li - é. Fa - ka -

G C D G Em Am B

u 'a - 'e - va mo fa - no - ngo ki - a - te I - a, Ka
 pē 'o - kú Ne mo - 'u - i 'i mā - mani he 'a - ho ní. A - ko -
 no - nga au mo fa - ka - mo - 'o - ni kia Ka - lai - sí. Fa - ka -

Em B7 G Cm G Em

'i he - 'e - ku fe - ku - mi 'i he fo - lo - fo - lá,
 'i ke u mā - 'o - ni - 'o - ni mo no - fo me - li - nó, O - ngo ma - i e
 fi - e - mā - li - e - 'i au Ho - no le - 'o vai - vaí,

Am D7 | 1, 2. G Am D G Am7 D

1. le - 'o 'o e Fa - ka - mo - 'u - í. 2. Le
 3. A - ko -

3. G Am D C Cm G

Fa - ka - mo - 'u - í.

Vahevahe 'a e Ngaahi Tu'unga Mo'uí

Fai 'e Hilary Watkins Lemon

'Oku ou nofo 'i Siniva, Suisalani. 'Oku ou fie hoko ko ha tokotaha saienisi 'o ako ki he 'akau mo e fanga monumanu kuo hoko ko e maká pe ko ha toketá ma'á e fanga monumanú. 'Oku ou sai'ia ke taufetuli mo va'inga mo 'eku kulí ko Fiefiá.

Ko au pē mo hoku tokouá mo e tuofefinē 'a e kau mēmipa 'o e Siasí 'i homau 'apiakó. 'Oku tokolahi homau kaungāme'a leleí, ka 'oku 'ikai ma'u 'e hanau ní'hi 'a e tu'unga mo'ui tatau. Kuó u fili ke taukave'i ma'u pē 'a e me'a 'oku ou tui ki aí, 'o tatau ai pē pe 'oku 'ikai ko e me'a manakoa ia ke faí.

Mālō e Lelei!
Ko hoku hingoá ko 'Aisake.

"IKAI" KI HE TÍÍ

'Oku fu'u manakoa 'a e tī 'aisi 'i Suisalani. 'I hono fakafiefia'i hoku 'aho fá'ele'i, ne kole mai 'e ha taha 'o hoku kaungāme'a ke 'oange ha'ane ipu tī 'aisi. Na'á ku tala-ange na'e 'ikai ke 'i ai ha'amau tī. Na'á ne 'eke mai pe ko e hā hono 'uhingá. Na'á ku fakamatala fakalelei ange 'oku 'ikai inu tī hoku fāmili.

TOKONI'I HOKU TUOFEFINÉ

'Oku 'ikai lava hoku tuofefine ko Mailé 'o pule'i e ngāue hono ngaahi uouá (cerebral palsy) ko e tupu mei he maumau 'i hono 'utó. 'Okú ne ngāue 'aki ha sea saliate teketete pea 'okú ne fá'a fie ma'u tokoni ke tangutu pe 'alu holo 'i fale. 'Oku ou sa'ia ke tokoni ki ate ia. 'I he tuku 'a e 'akó, 'oku ou hanga mo hoku tokoua ko Samuelá 'o 'omi ia ki tu'a he 'apiakó ke mau foki ki 'api mo 'emau tangata'eiki.

KO HA FAIFEKAU LOTO-TO'A

'Oku 'ikai manavasi'i hoku tuofefine ke talanoa fekau'aki mo e me'a 'oku tui ki ai. Kuo 'osi palani 'e Maile hono papitaisó pea 'okú ne fie fakaafe'i hono kaungāme'á!

NGAAHI LEA LELEÍ

'Oku ou kole ki hoku kaungāme'á ke 'oua te nau faka'aonga'i 'a e ngaahi lea kovi 'i he'emau feohi, ka 'oku 'i ai ha nī'hi 'oku nau kei fai ia. Na'e pole'i au 'e ha tamasii ke u lea 'aki ha fo'i lea kovi. Na'á ku pehē ange, "Ikai, he 'ikai ke u lea 'aki ia." Na'á ne 'ohovale, ka 'oku 'ikai ke ne toe feinga ke u kau fakataha mo ia.

KO HA KAUNGĀME'A ANGA'OFA

'Oku hoko hoku tokoua ko Samuelá ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei. Ne 'i ai ha taimi ne ha'u ai ha tamasii fo'ou ko Meki ki he akó. Na'á ne lea faka-Kōlea mo faka-Pilitānia, ka na'e 'ikai lea faka-Falanisē. Na'e tokoni'i 'e Samuela 'a Meki ke ongo'i 'oku talitali lelei ia pea ke ne ako e lea faka-Falaniseé. 'Okú na va'inga fakataha he taimi ni 'i he tuku 'a e akó, pea na'e tu'o taha e ha'u 'a Meki mo kimautilo ki ha 'ekitiviti 'o e Siasí.

KO E NGAARI TOKONI 'A 'AISAKE KI HE TU'U 'ALI'ALIAKÍ

Talangofua ki ho'o mātu'á pea mo e Fakamo'uí. 'Alu ki he ngaahi 'ekitiviti 'i he siasí. 'Alu ki he lotú he Sapaté pea ma'u 'a e sākalamēnití. Faka'apa'apa'i 'a e nī'hi kehé. ■

Mata'ikoloa 'o e

Fai 'e Leonardo Rodrigues
Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

*"Pea ko 'eni 'oku ou 'ilo'i 'e au . . .
he kuo fakahā ia 'e he 'Eiki ko e
'Otuā kiate au 'aki hono Laumālie
Mā'oni'oni'" (Alamā 5:46).*

Na'e sio atu 'a Sapulina ki he lue
atu 'ene Fa'eé ki he matapaá mo
honau kaungā'apí. Na'e pehē 'e he
tangata'eikí, "Fakamālo atu 'i he tohi
ko 'eni." Na'á ne pukepuke ha Tohi
'a Molomona.

"Fine'eiki, ko e hā 'okú ke talanoa
ai kau ki he Siasí ki he taha kotoa
pē?" Ko e fehu'i ange ia 'e Sapulina
lolotonga 'ena fufulu e 'ū peletí.

Na'e pehē 'e he Fine'eikí, "Koe-
'uhí he 'oku hangē 'eku fakamo'oni
ki he Siasí ha mata'ikoloá." "'Oku ou
fiefia ai. Pea 'oku ou fie vahevahe ia
mo e ni'ihí kehé ke nau fiefia foki
mo kinautolu!"

Ne fakakaukauloto 'a Sapulina
ki he kahoā ngingila 'a e

Fine'eikí 'i he'ene puha siuelí. "Ko
e hā ho'o 'uhinga 'oku hangē ha
mata'ikoloá?"

Na'e pehē 'e he Fine'eikí, "Sai,
'oku mahu'inga 'aupito ha faka-
mo'oni." "Ko ha me'a'ofa ia mei he
Tamai Hēvaní 'oku tokoni ke tau
'ilo'i e me'a 'oku mo'oni."

"Na'á ke ma'u fēfē ia?" Na'e fie
ma'u 'e Sapulina ke ne 'ilo'i.

Na'e 'oange 'e he fine'eikí ha
peleti ma'a mo ngingila kia Sapulina
ke holo mātu'u. "Na'á ku ma'u mā-
mālie ia. 'I he taimi 'oku ou lotu pe
lau folofola aí, 'oku ou ongo'i nonga
mo māfana 'i hoku lotó. 'Oku hangē
'oku ou tākaki atu ki he mata'ikoloa
'o 'eku fakamo'oni."

*Ko e hā 'a e
mata'ikoloa
'oku tupu 'i ho'o
vahevahe iā?*

Fakamo'oni

“E hoku ngaahi kaungāme'a kei talavou, ko e taimi mo e 'ahō pē 'eni ke ako . . . 'iate kitautolu 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei.”

Eletā Craig C. Christensen 'o e kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulū, “Oku ou 'ilo' 'a e Ngaahi Me'a Ni,” *Liahona*, Nōvema 2014, 52.

Na'e kamokamo māmālie 'a Sapulina. 'E lava nai ke *ne* ma'u ha mata'ikoloa 'o e fakamo'oni?

'I he 'aho Sāpaté, na'e fai 'e he faiako Palaimeli 'a Sapuliná ha talanoa kau kia Sisū Kalaisi. Na'e fanongo fakalelei 'a Sapulina. Na'e pehē 'e Sisitā Lōpesi na'e fakaafe'i 'e Sisū 'a e fānau iiki kotoa pē ke ha'u kiate Ia. Na'á ne tāpuaki'i mo ako'i kinautolu. 'I he fakakaukau 'a Sapulina kia Sisū, na'á ne kamata ongo'i māfana 'i hono lotó.

Na'e fakavavevave 'a Sapulina ke kumi e Fine'eikí hili 'a e Palaimeli. “Mami, 'okú ke 'ilo ha me'a?” Na'á ne fakamatala ki he Fine'eikí 'o kau ki he ongo māfaná.

Ne pehē ange e Fine'eikí, “Oku faka'ofu'ofa ia.” “Ko e ongo ko iá ko e taimi ia 'oku ue'i ai 'e he Laumālie Mā'oni'oni hotau lotó pea 'ai ke tau 'ilo' 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei.”

Na'e malimali hake 'a Sapulina ki he Fine'eikí. “Ko e me'a ia na'e hokó! Na'á ku fiefia loto ai.” Na'e matu'aki fakalongolongo 'a e Laumālie Mā'oni'oni 'o 'ikai mei fakatokanga'i Ia 'e Sapulina kapau ne 'ikai ke 'apasia.

Na'e fā'ofua ki ai e Fine'eikí. “Okú ke ma'u 'eni ha'o mata'ikoloa pē 'a'au 'o e fakamo'oni.” Ne toe fā'ofua 'a Sapulina ki he Fine'eikí. Na'á ne fie vahevahe 'a 'ene koloá mo e taha kotoa pē—'o hangē ko ia ne fai 'e he Fine'eikí! Ka te ne lava fēfē ke fai iá?

Ne ma'u 'e Sapulina he pō ko iá ha kaati-tufa 'oku 'i ai ha fakatātā 'o Sisū 'i he tafa'aki ki mu'á. Na'á ne mono ia ki he'ene kato āfeí.

'I he 'aho hono hokó, ne manatu'i 'e Sapulina 'i he taimi mālōloó

e kātí. Na'á ne to'o hake ia pea 'alu 'o kumi hono kaungāme'a ko Keilá. Na'e pehē 'e Sapulina, “Ko ē Keila, ko e me'a 'eni ma'au.”

Ne pukepuke ofi 'e Keila e kātí. “Mālō 'aupito! 'Oku ou sa'i'a 'i he ngaahi fakatātā 'o Sisū.”

Ne faka'ali'ali ange 'e Sapulina kia Keila 'a e uepisaiti 'i he tafa'aki 'e tahá. “Te ke lava 'o ako lahi ange 'o kau ki he Siasi 'o Sisū 'i heni.”

“Ko e fē e siasi ko ia?” Ko e fehu'i ia 'a Keilá.

Na'e talaange 'e Sapulina ko e “Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. “Oku ou fiefia 'i he'eku 'alu ki he lotú pea ako kau kia Sisū.”

Na'e fa'o 'e Keila 'a e kātí ki hono kató. “Te u faka'ali'ali ange e kātí ni ki he'eku fa'éé.”

Hili ha ngaahi uike si'i mei ai, ne lele atu 'a Keila kia Sapulina he te'eki kamata e kalasí. Na'á ne pehē, “Oku 'i ai ha me'a ke u talaatu!” Na'á ne fofonga malimali.

Na'e vēkeveke 'a Sapulina. Ko e hā nai 'eni? Na'e malimali 'a Keila. “Na'e 'alu hoku fāmili ki ho'omou lotú! Pea na'e hangē pē ko ia na'á ke talamaí—na'á ku ongo'i fiefia ai.”

“Na'á ku 'ilo te ke ongo'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni!” Ko e lea ange ia 'a Sapuliná.

“Pea 'oku ou tui 'e vavé ni pē ha'amau papitaiso!”

Na'e puna hake 'a Sapulina 'o fā'ofua kia Keila. Te na lava 'eni 'o vahevahe fakataha 'a 'ena ngaahi mata'ikoloa 'o e fakamo'oni! ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Amasōnasi, Palāsila.

Ngaahi Folofola mei he Ongō Maama Fo'ou mo Motu'á

‘I he fononga ‘a Nifai mo hono fāmilí mei Selusalemá (‘a e “Maama Motu’á”) ki he fonua ‘o e tala’ofá (‘a e “Maama Fo’ou”), na’a nau omi mo ha ngaahi folofola. Na’e ui kinautolu ko e ‘ū lau’i peleti palasá. ‘I he Maama Motu’á, ne hoko e ngaahi folofolá ni ko ha kongá ‘o e Tohi Tapú.

‘I he fonua ‘o e tala’ofá, na’e hiki ‘e Nifai ‘a e me’a na’e ako’i ‘e he’ene tamaí, me’a na’e hoko ki hono fāmilí, me’a na’á ne ako mei he Tamai Hēvaní, mo e me’a na’á ne ako mei he ‘ū lau’i peleti palasá. ‘Oku hoko e ngaahi me’a na’e tohi ‘e Nifai ko e kongá ‘o e Tohi ‘a Molomoná. ■

Molonai

Molomona

MAAMA FO'OU

‘Alamā

KAU PALŌFITA 'I HE NGAAHI FONUA KEHEKEHE

Lau 'a e ngaahi potufolofola ko 'enī
pea fakatauhōa kinautolu mo e kau
palōfita 'i he mapé.

1. 'Ekesōtosi 19:20
2. 2 Ngaahi Tu'i 20:14
3. 1 Nīfai 2:1–2
4. 1 Nīfai 18:22
5. Mōsaia 18:7
6. Ngaahi Lea 'a Molomona 1:9
7. Molomona 8:1, 4

Mōsese

Nīfai

MAAMA MOTU'Á

Līhai

'Īsaia

*Ngaahi Tali: 1. Mōsese; 2. 'Isaia;
3. Līhai; 4. Nīfai; 5. 'Alama;
6. Molomona; 7. Molomona*

Na'e FA'A LOTU 'a 'Īnosi

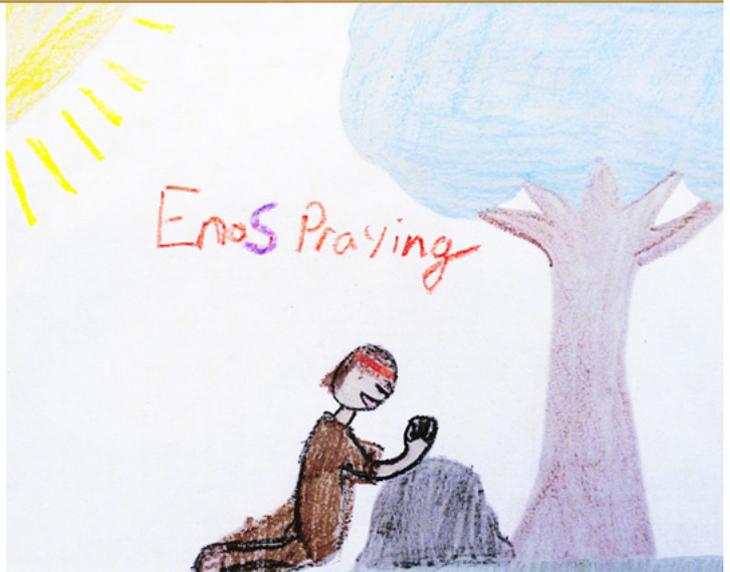
Na'e lotua 'e 'Īnosi 'a e me'a na'e hoha'a ki aí. Na'á ne lotua foki e ní'ihī kehé. Na'e a'u 'o ne lotua hono ngaahi filí! Te ke lava fēfē ke hangē ko 'Īnosí he māhiná ni?

Lolotonga ha mālōlō 'evé'eva fakafāmilī, ne mau mavahe ai mei hé'eku tangata'eikí mo e kíi tehiná. Na'e faka'au ke fakapo'uli. Na'e 'ikai ke 'ilo 'e he toenga 'o e fāmilī e me'a ke faí. Na'á ku talaange kiate kinautolu 'oku totonu ke mau lotu. Na'a mau fai ha lotu, pea kamata leva ke mau lue ki ha ngaahi falekoloa kehe. Ne mau vakai atu ki mu'a he halá 'o sio atu ki hé'eku tangata'eikí mo hoku kíi tehiná! Na'á ku fiefia. Na'á ku 'iloí 'oku 'ofaí kimautolu 'e he 'Otuá mo tokoni ke mau ma'u 'a e tangata'eikí.

'Oliva P., ta'u 8, Sao Paulo, Palāsila

Kosi, pelu, mo tauhi 'a e kaati fakatukupā ko 'eni!

"Lotu 'a 'Īnosí" fai 'e Amanda F., ta'u 11, 'Alesona, USA

TĀ FAKATĀTĀ 'A JARED BECKSTRAND

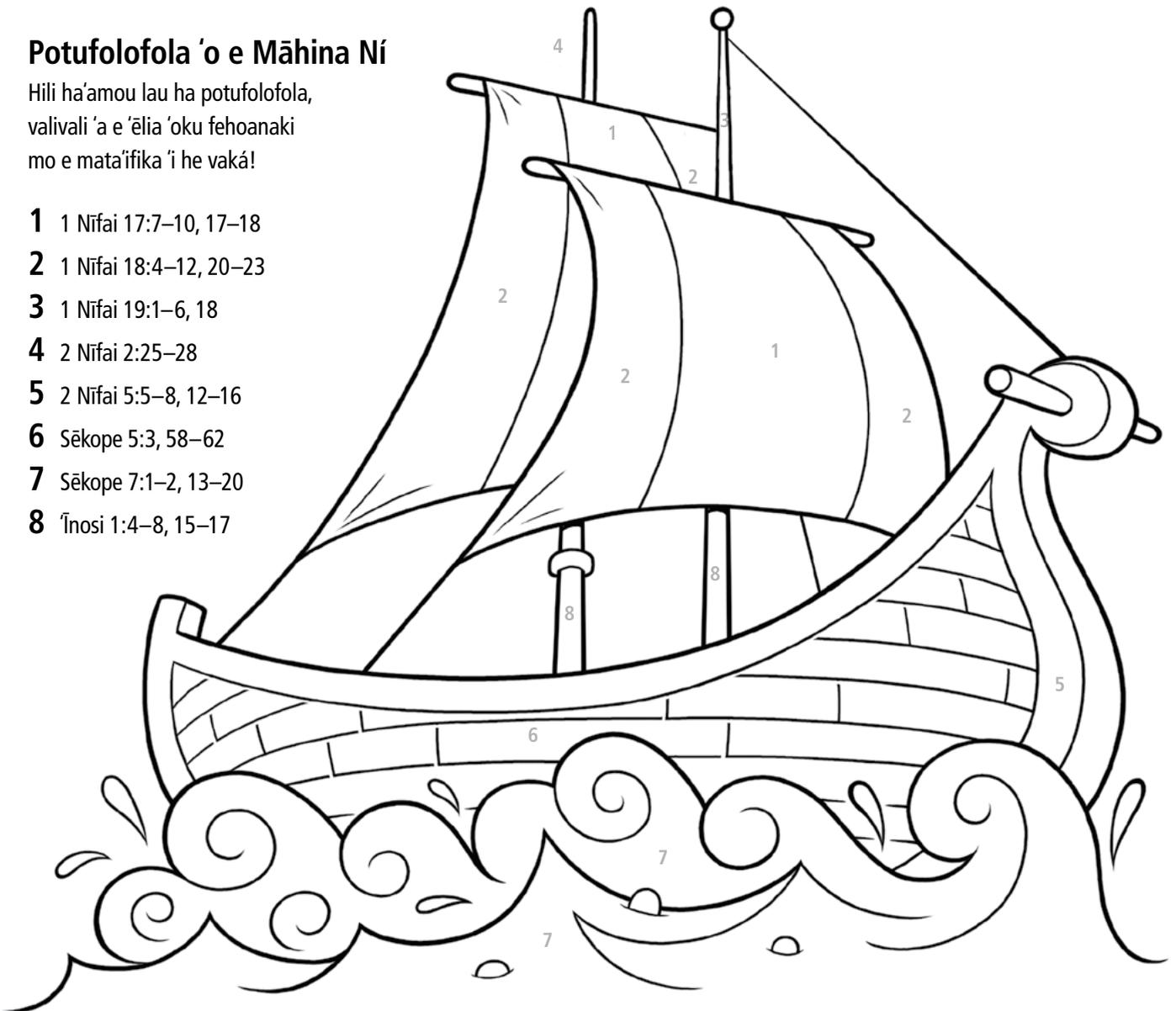
Te u Lava 'o Fa'a Lotu!

- Ako ma'uloto 'a e 'Īnosi 1:4.
- Tohi 'i ho'o tohinoá kau ki ha taimi na'e tali ai 'e he Tamai Hēvaní ho'o ngaahi lotú.
- Mamata 'i hono fakafaiva'i e vahe 11 'o e ngaahi talanoa mei he Tohi 'a Molomoná 'i he scripturestories.lds.org.
- 'Oku ou fakatukupaa'i au ke . . .

Potufolofola ‘o e Māhina Ní

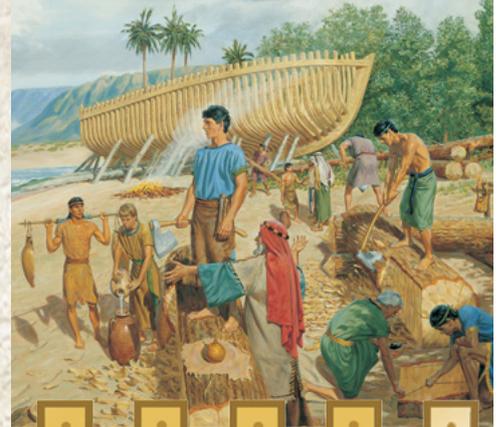
Hili ha’amou lau ha potufolofola, valivali ‘a e ‘ēlia ‘oku fehoanaki mo e mata’ifika ‘i he vaká!

- 1 1 Nīfai 17:7–10, 17–18
- 2 1 Nīfai 18:4–12, 20–23
- 3 1 Nīfai 19:1–6, 18
- 4 2 Nīfai 2:25–28
- 5 2 Nīfai 5:5–8, 12–16
- 6 Sēkope 5:3, 58–62
- 7 Sēkope 7:1–2, 13–20
- 8 Īnosi 1:4–8, 15–17

Ko e Folau ki he Fonua ‘o e Tala’ofá

Na’e fo’u ‘e Nīfai ha vaka kae lava ke folau hono fāmílí ki he fonua ‘o e tala’ofá. Lau fekau’aki mo ‘enau fonongá ‘i he peesi 76–78. Na’e ui ‘a e kakai angatonú ‘i he fonua ‘o e tala’ofá, ko e kau Nīfai. Na’e ui e kakai faiangahalá ko e kau Leimana. ‘Oku tau ako ‘i he ngaahi vahé ni, mei he tokoua ‘o Nīfai ko Sēkopé mo e foha ‘o Sēkope, ko ‘Īnosí. Kumi ha tukupā laukonga ‘e taha ‘i he makasini hoko maí. ■

Kolosi e Fāмили 'o Nīfaí he Tahí

Na'e fononga 'a e fāмили 'o Nīfaí 'i he feitu'u maomaonganoá he ta'u 'e valu. Ne faifai pea nau a'u ki ha feitu'u faka'ofu'ofa. Na'e ofi ki he tahí, pea na'e lahi e fua'i'akaú mo e hu'a honé ke kai. Na'e fiefia 'aupito 'a e taha kotoa!

Ka na'e te'eki 'osi 'enau fonongá. Na'e fekau 'e he Tamai Hēvaní 'a Nīfai ke fo'u ha vaka. Na'á Ne fakahā kia Nīfai 'a hono fōtunga totonú. Na'á ne palōmesi 'e 'ave kinautolu 'e he vaká ki ha fonua fo'ou faka'ofu'ofa.

Na'e 'uluaki ngaohi 'e Nīfai ha ngaahi me'angāue. Na'á ne kamata fo'u leva. Na'e lāunga e ongo ta'okete 'o Nīfai ko Leimana mo Lēmiuelá. Na'e 'ikai ke na tui te ne lava 'o fo'u ha vaka.

Na'e 'ilo'i 'e Nīfai 'e lava ke falala honau fāmilí ki he Tamai Hēvaní.

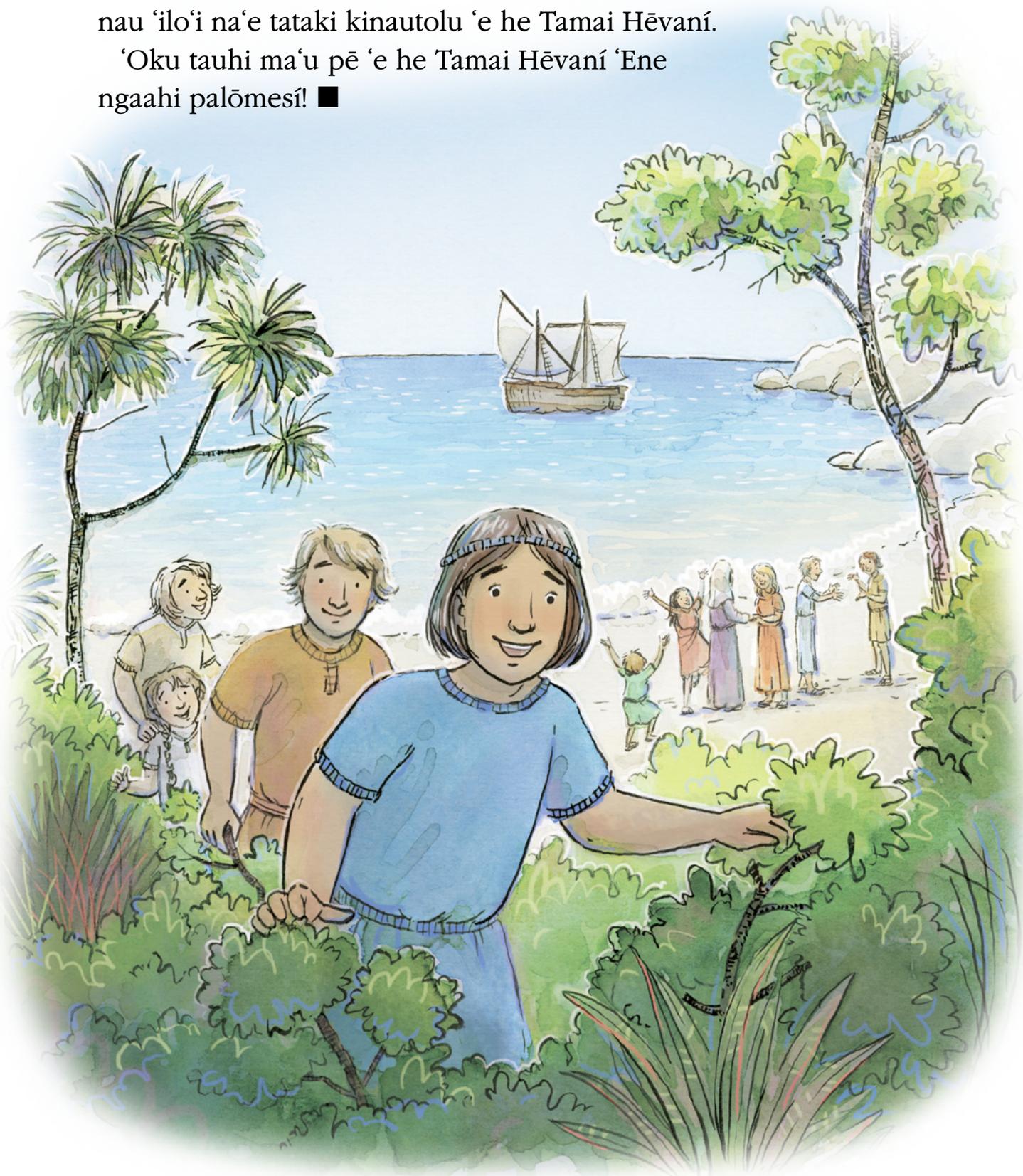

'I he taimi na'e 'osi ai e vaká, na'e kamata e folau 'a e fāmilí 'o Nīfai 'i he tahí. Ne 'i ai ha 'aho 'e taha ne 'ita ai 'a Leimana mo Lēmiuela 'ia Nīfai 'o ha'i ia. Ne tō ha afā lahi 'o puhi 'a e vaká ki mui. Na'e fakatomala e ongo ta'okete ni, pea hanga 'e Nīfai 'o fakafolau hao e vaká 'i hono 'alungá.

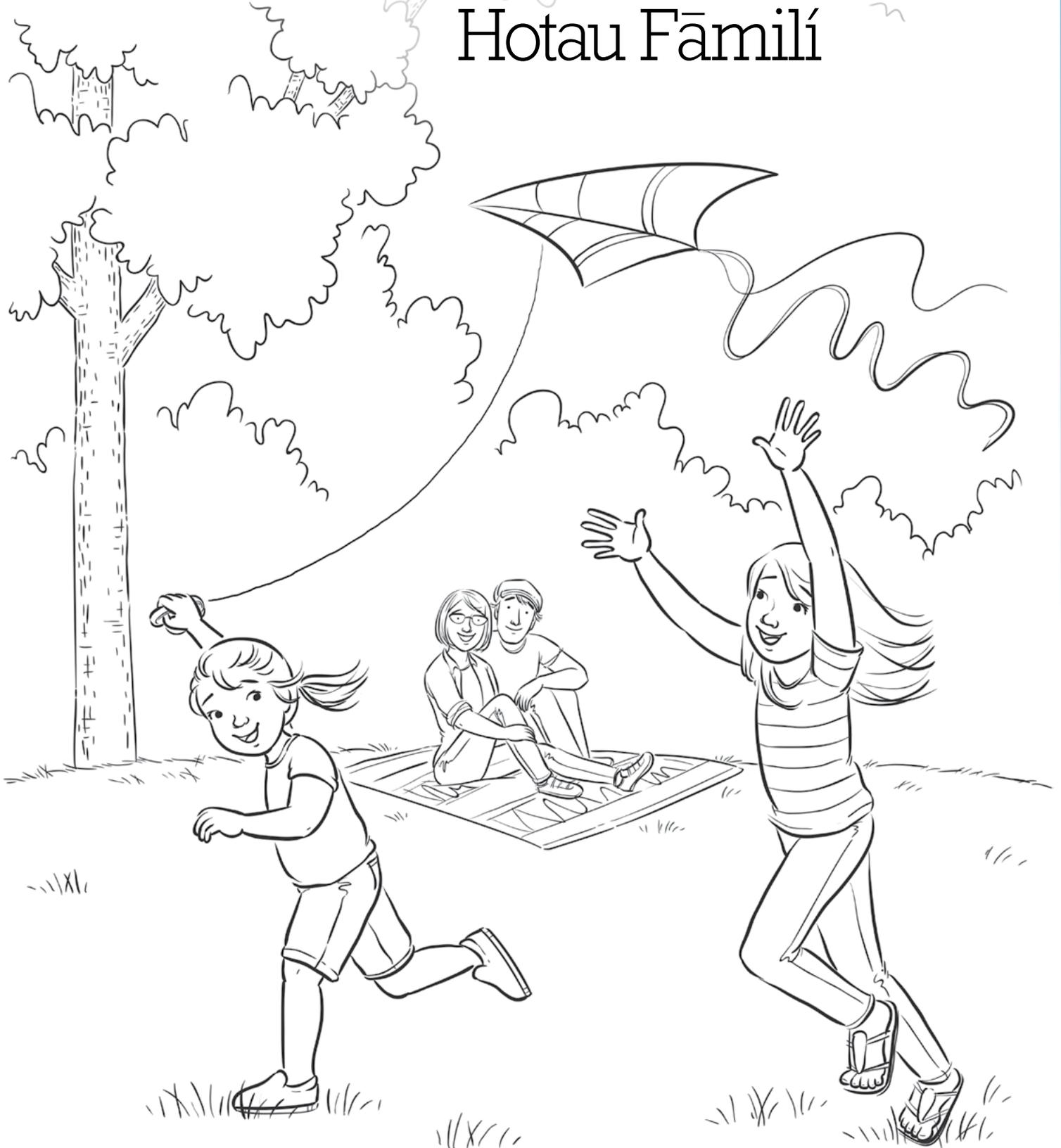

Ne faifai pea a'u e fāmili 'o Nīfaí ki he matāfanga 'o ha fonua fo'ou. Na'e fiefia 'a Nīfai mo hono fāmili he na'a nau 'ilo'i na'e tataki kinautolu 'e he Tamai Hēvani.

'Oku tauhi ma'u pē 'e he Tamai Hēvani 'Ene ngaahi palōmesi! ■

‘Oku Makehe Hotau Fāmilí

TĀ FAKATĀTAANI E ARRYL STOTT

Fai 'e Palesiteni
Howard W. Hunter
(1907–95)

Palesiteni Hono
Hongofulu Mā Fā
'o e Siasí

KO E MA'ONGO'ONGA MO'ONÍ

'Oku 'ikai fie ma'u ke tau sio mama'o ke vakai ki he kau mo'unga'i tangata pe fafine 'oku 'ikai fakatokanga'i pe ngalo 'i he mo'ui faka'ahó.

Koe'uhí 'oku tau fehangahangai ma'u pē mo e faka'uhinga'i 'e he māmaní 'a e lavame'á mo e ma'ongo-ongá, 'oku mahino pē 'e lava ke tau fakafehoanaki hotau tu'ungá mo e tu'unga 'o e kakai kehé, pe hangē 'oku nau 'i aí, pea 'i hono fakafehoanaki e me'a 'oku tau ma'ú mo ia 'oku ma'u 'e he ní'hi kehé. . . . 'Oku tau fa'a tuku ke faka'auha 'e he ngaahi fakafehoanaki ta'e totonu mo halá 'etau fiefiá 'i he taimi 'oku nau fakatupu ai ke tau ongo'i ta'e kakato, ta'efe'unga pe ta'e lavame'á. Koe'uhí ko e ngaahi ongo ko 'ení, 'oku fa'a taki ai kitautolu he taimi 'e ní'hi ki he fehalákí mo tokanga pē ki he me'a 'oku 'ikai ke tau malavá kae 'ikai fakatokanga'i 'a e ngaahi tafa'aki 'o 'etau mo'uí 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'elemēniti 'o e ma'ongo'onga mo'oní. . . .

. . . Ko e mo'oni 'oku kau ai 'a e ngaahi me'a kuo pau ke fai kae lava ke hoko ko ha tamai pe fa'ē lelei, ka, ke fakamatala'i fakalūkufuá, 'oku 'i ai foki mo ha fanga kii fatongia mo e ngāue tokoni mo ha feilaulau 'oku kau

ai hono foaki pe fakamoleki 'o e mo'ui 'a ha taha ma'á e ní'hi kehé pea mo e 'Eikí. 'Oku kau ai 'a hono ma'u ha 'ilo ki he'etau Tamai Hēvaní mo 'Ene ongo-ongolelei. 'Oku kau ai 'a hono 'omi 'o e ní'hi kehé ki he tuí mo e feohi 'i Hono pule'angá. 'Oku 'ikai ke fa'a ma'u 'e he ngaahi me'á ni 'a e tokanga pe fakahihiki 'a e māmaní. . . .

Ko e mo'oni 'oku 'ikai fie ma'u ke mama'o 'etau sió ke vakai ki he kau mo'unga'i tangata pe fafine 'oku 'ikai fakatokanga'i pe ngalo 'i he mo'ui faka'ahó. Ko 'eku lea 'eni ki he ní'hi 'o kimoutolu 'oku ou 'ilo 'oku mou fakahoko fakalongolongo ma'u pē 'a e ngaahi me'a 'oku totonu ke mou faí. Ko 'eku 'uhinga kiate kinautolu 'oku nau 'i ai ma'u pē mo loto fie-ngāue ma'u peé. Ko 'eku 'uhingá ki he ngaahi fa'ē loto to'a makehe 'e—lau-houa, 'aho mo e pō—'a 'ene nofo mo tokanga'i ha fānau 'oku puke, pe taha faingata'a'ia fakaesino 'oku

fefa'uhi mo faingata'a'ia kae 'ikai lā-unga. 'Oku ou fakakau ai e ní'hi 'oku nau tokoni ma'u pē ke foaki totó. . . . 'Oku ou fakakau kiate kinautolu 'oku 'ikai ko ha fa'ē ka 'oku nau hoko ko ha "fa'ē" ki he fānau 'o e māmaní. 'Oku ou lea kiate kinautolu 'oku 'i ai ma'u pē ke 'ofa mo tokanga'i.

'Oku ou talanoa foki 'o kau ki he kau faiako, neesi, mo e kau ngoué mo e ní'hi kehe 'oku nau fai e ngāue lelei 'o e māmaní, 'a ia 'oku nau ako'i mo fafanga'i mo fakakofu'í, ka 'oku nau fai foki e ngāue 'a e 'Eikí—'a kinautolu 'oku langaki hake mo 'ofá. Ko 'eku 'uhingá kiate kinautolu 'oku faitotonu mo anga'ofa pea mo ngāue mālohi 'i he'enua ngaahi ngāue faka'ahó, ka 'oku nau toe hoko ko e kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí mo e kau tauhi sipi 'o 'Ene fanga sipí. . . .

Kiate kinautolu 'oku nau fakahoko e ngāue angamaheni 'o e māmaní, ka 'oku nau fifili ki he mahu'inga 'o 'enua lavame'á; kiate kinautolu 'oku hoko ko e kau ngāue 'o e Siasí ni, 'a ia 'oku nau 'unuaki 'a e ngāue 'a e 'Eikí 'i ha ngaahi founa fakalongolongo kae mahu'ingá; kiate kinautolu ko e māsima mo e mālohinga 'o e māmaní mo e huitu'a 'o e pule'anga takitaha—'oku mau fakahaa'i atu 'emau tangane'ia 'iate kimoutolú. Kapau te mou kātaki ki he ngata'angá, pea kapau 'oku mou loto-to'a 'i he fakamo'oni kia Sísuú, te mou a'usia 'a e ma'ongo'onga mo'oní pea nofo 'i he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní. ■

Mei he "True Greatness," Ensign, May 1982, 19–20.

NGAAHI 'ILÓ

Ko e hā e anga 'etau vakai ki hotau malí?

“Oku 'ikai ha taha 'iate kিতautolu 'e mali *haohao*; ka 'oku tau mali mo ha taha 'e *malava* 'o pehē. Ko e mali totonú 'oku 'ikai fekau'aki pē ia mo e me'a 'oku ou fie ma'ú; ka 'oku fekau'aki foki ia mo e me'a 'okú ne—'a e tokotaha te u mali mo iá—fie ma'ú mo faka'amu ke u a'usíá.”

